

SZEMLE – ISMERTETÉSEK

Csécsy Magda (1921–2007)

A hetvenes években indult magyar–francia nyelvészeti projektumban ismertük meg az 1947-ben külföldre távozott nyelvészt. Gazdag nyelvészeti munkássága és rendkívül érdekes életútja fokozatosan bontakozott ki előttünk, akik szülő-hazájában kevesebbet láttunk belőle, mint Franciaországban, ahol a nyelvoktatásban alkalmazott nyelvészet egyik elismert tekintélye lett.

Édesapja, Csécsy Imre (1893–1961) társadalomkutató, publicista és politológus radikális polgári demokrataként fél évszázadon át részt vett a magyar politikai életben (amennyire engedték neki). Szülei révén és Lesznai Anna-féle rokonsága révén Csécsy Magda maga is belekerült abba a körbe, amelynek vezéralakja az akkor már évtizedek óta Amerikában élő Jászi Oszkár volt. S hiába volt protestáns mintadiák és kiváló egyetemista, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–francia tanári végzettségével (rövid gimnáziumi tanárság után) az akkori „kultuszminisztériumba” került a legendás Keresztury Dezső miniszter kabinetfőnökének. A miniszter távozásával egy időben Csécsy Magda is távozott. Először egyéves ösztöndíjjal Franciaországba, ahol aztán élete nagy részét töltötte; erről szól gyönyörű önéletrajza (Csécsy 2005), amelyet már Magyarországra visszatelepülve írt meg. Ilyen életrajz után, amely egyszerre krónikás és történetkritikai jellegű, ugyanakkor feltárulkozó és rejtőzködő, nem könnyű nekrológot írni egy jó tudósról, rendkívül sikeres pedagógusról, aki korának egyik legszebb asszonya létére életének nagy részét egyedül és hazáján kívül élte le.

Második hazájában, Franciaországban, amelynek nagy nehezen lett állampolgára, óriási küzdelmek között jutott előre a francia állami (nagy) doktorátusig és az egyetemi professzorsáig. Először egy párizsi középiskolában tanított franciát a francia tanulóknak, majd külföldieknek oktatta a francia nyelvet a legjobb szakmai keretekben: a párizsi Alliance Française-ben és a Bureau d’Enseignement de la Langue et Civilisation Françaises [BELC] keretében, végül az Institut des Professeurs de Français à l’Étranger nevű intézményben. Ezzel a munkásságával nagy mértékben hozzájárult (a) a francia mint idegen nyelv oktatása diszciplínájának kialakításához, (b) a franciaországi – nyelvoktatásban – alkalmazott nyelvészetnek a nemzetközi normákhoz igazodó fejlesztéséhez. Számos cikke maradandó nyomot hagyott, a francia ígéről írott könyve

(Csécsy 1968) pedig klasszikusnak számít. Ebből a témakörből írt nyolc jelentős francia nyelvű tanulmánya olvasható gyűjteményes kötetének első részében (Csécsy 1996, vö. Szépe 1998). Gyakorló tanárként is legendás volt. Egyik emlékezetes tette a magyar ötvenhatosok franciára tanítása. (Egyetlen politikai cikkét is 1956-ról írta a *Le Monde*-ban.)

Csécsy Magda folyamatosan törekedett arra, hogy tanítsa a magyar nyelvet Franciaországban. Mindenféle szervezetben megpróbálkozott ezzel (Csécsy 1996: 219–223, valamint Csécsy 2005: *passim*). Végül is – hogy, hogy nem – nem Párizsban, hanem Nizzában (franciául persze *Nice* a város neve, nekem és nemzedékemnek azonban *Nizza* marad) tudta ezt megvalósítani voltaképpen saját általános nyelvészeti tanszékén; igaz, hogy ebben a városban valamikor épp Hankiss János inaugurálta a magyar nyelv és kultúra tanítását (vö. A. Szabó 2007). A magyarnak idegen nyelvként oktatásában kutatóként alapvető kérdéseket tisztázott: ilyen volt a magyar nominális mondat, a magyar szó elejének és végének fonológiája, a magyar igerendszer. S természetesen a magyar nyelvnek az oktatás számára történő deskriptív és pedagógiai áttekintése (vö. Csécsy 1996). Magyar nyelvészként szorgalmas látogatója volt (amikortól megengedett volt számára) a nemzetközi magyar és finnugor kongresszusoknak.

Az 1970-es években indult magyar–francia kontrasztív nyelvészeti projektumban összejött a két vagy több szempont. A „francia” csapatot Jean Perrot vezette; erősségei között szerepelt Madeleine Csécsy, Georges Kassai, majd Fónagy Iván (nem tudom, hogy nevét milyen sorrendben írta); magyar részről Herman József és Kelemen Jolán (fő segítőjük: Radics Katalin) fémjelezte ezeket a nagyszerű tudományos találkozokat; az előadások és vitájuk, az együttlét, a publikációk nagymértékben hozzájárultak egy új magyarországi francia nyelvész-nemzedék kialakulásához és megerősödéséhez. Csécsy Magda kiváló „interferencia”-kutató volt ebben az együttesben: az igeidők használatának, a prepozícióknak és a mássalhangzó-rendszereknek az összevetésével „in vivo” végzett mintaszerű hibaelemzéseket (Csécsy 1996, II. rész).

Többször hivatkozott gyűjteményes kötetéből (Csécsy 1996) az idézetek alapján a következő csillagkép bontakozik ki: a központi helyen áll Aurélien Sauvageot, a franciaországi magyar stúdiumok nesztora, akivel Csécsy Magdának – mint szinte mindenkinek – nem volt felhőtlen a tanítványi kapcsolata. Mellette megtalálhatók a 20. századi francia klasszikusok: Benveniste, Gougenheim, Meillet és Wagner, valamint Louis Hjelmslev, Roman Jakobson, Lotz János, Nikolaj Trubetzkoy és Ullmann István (s természetesen saját kortársainak a java.) Az ebben a referenciakeretben működő magyarországi nyelvészeknek nehéz életük volt: vagy Gombocz Zoltán után későn jöttek, vagy a tudományba is átszűrődött politikai történelemmel nem tudtak szinkronban lenni, vagy pedig már nem tudtak beilleszkedni a legújabb – elsősorban amerikai

– hullámba. Ebben lehetett volna része Csécsy Magdának, ha itthon marad; ez sem lett volna könnyű pálya.

Csécsy Magda azonban nemcsak nyelvészként, hanem művelődéstörténetészként és irodalomtörténetészként is megmutatta, hogy invencióval és szorgalommal mire mehet Franciaországban egy „protestáns kisebbségi” kutató. A középkor végi harcos – francia nyelvű – protestáns költészet elemzése kiállta az idők próbáját, miközben – különféle okokból – évtizedekig íróasztalfiókjában pihent (Csécsy 2003; Csécsy 2005: 239–251).

Protestánsként (és zenekedvelőként) buzgón énekelt kórusokban. Mint közismert önálló véleményű (női) tudós jelen volt a legelitebb franciaországi intellektuális találkozók, például Cérisyben. Francia állami kiküldetésben – a francia mint idegen nyelv oktatásának tanácsadójaként – és mint a Mediterraneum iránt szomjas magyar utazó bejárta Európát. Emberi, baráti kapcsolatainak hálózata révén voltaképpen a magyar nyelv és kultúra önkéntes nagykövetének szerepét is betöltötte.

Életének a vége felé Kanadába költözött, ahol férje halálig tartózkodott. Itt írt egy nagyon érdekes gender-nyelvészeti cikket (Csécsy – Somjen 1991; 1996-os kötetében újraközölve: 235–238).

Ezután hazatért. Itthon folytatta mindazt, amit előző tevékenységéből folytatni tudott, így például egy félévig sikeres vendégprofesszor volt a pécsi „magyar mint idegen nyelv /hungarológia”-programban (Szépe 2001: 184).

Ideje legnagyobb részében azonban önéletrajzát írta. A Helikon Kiadó a Petőfi Irodalmi Múzeumban mutatta be a frissen megjelent kötetet, ahol a kiváló költő Lator László – nagy szeretettel elmondott bevezetőjében – értette félre a művet („Memoár érzelmek nélkül” 2005); majd maga a szerző igyekezett mint magyar ember és mint asszony megkönnyíteni ennek a remek könyvnek a megértését, amely egyszerre egy kivételes személynek, kora nyelvtudományának, azon belül a franciaországi alkalmazott nyelvészetnek, a francia szellemi életnek, a magyar és francia politikának az átélt tanúságtétele. Egyetlen recenzió jelent meg a könyvről (A. Szabó 2007). Néha az értékeket kintről jobban lehet érzékelni (vö. Lassalle 1996).

Nemcsak Csécsy Magdának adósa a magyarországi tudománytörténet (művelődéstörténet, irodalomtörténet és nyelvészettörténet), hanem mindazoknak, akik más országokban éltek sikeres (boldog vagy boldogtalan) életüket. Ez egyaránt vonatkozik azokra, akik kényszerből vagy önszántukból mentek el. Méltó emlékezés jár nekik.

Irodalom

- Csécsy, Madeleine (1968), *De la Linguistique à la Pédagogie. Le Verbe Français*. Hachette – Larousse, Paris. 128.
- Csécsy, Madeleine (1996), *Études de linguistique française et hongroise. Description et Enseignement*. Publication de la Faculté des Lettres de l'Université de Nice: 1996. Publications de la Faculté des Lettres, arts et sciences humaines de Nice, Nouvelle série, No 24. 254.
- Csécsy, Madeleine (2003), *Guerres civiles et poésie militante au XVI. siècle*. Presses Universitaires du Septentrion: Villeneuve d'Ascq. 318 + xix.
- Csécsy Magda (2005), *A Dunától a Szajnáig. Negyven év Franciaországban*. Helikon Kiadó, Budapest. 360.
- Csécsy-Somjen, Madeleine (1991), „La réforme féministe de la langue phallocrate.” In: *L'Express*, Toronto, 1991. június 4–10. Újraközölve in: *Études de linguistique française et hongroise. Description et Enseignement*. 235–238.
- Lassalle, Roger (1996) Préface. In: *Études de linguistique française et hongroise. Description et Enseignement*. i–iv.
- Memoár érzelmek nélkül (2005), <http://www.gondola.hu.cikk.php?sza=44770>. (2005. november 7.)
- Sauvageot, Aurélien (1988), *Magyarországi életutam*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 393 [+3]
- A. Szabó Magda (2007), *Negyven év Franciaországban. A Dunától a Szajnáig* [recenzió]. *Hitel* 20/1: 11–14.
- Szépe György (1998), Madeleine Csécsy. *Études de linguistique française et hongroise. Description et Enseignement* [recenzió]. *Modern Nyelvoktatás* IV/1: 83–84.
- Szépe György (2001), *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia koncepciójának kialakulása a munkám során*. In: Szépe György. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra-könyvek 7. Iskolakultúra, Pécs. 179–192.

Szépe György

Eugen Helimski
(Евгений Арнольдович Хелимский)
(1950. március 15. – 2007. december 25.)

Kedves Jenő!

Amikor utoljára beszélünk, így búcsúztam tőled: „Mach’s gut! Vielleicht schaff’ich noch zu dir nach Hamburg.” Optimistán azt válaszoltad: „Ja, das schaffst du sicher.” Hát nem így lett, és azt tudtuk mindketten, hogy semmi okunk sincs az optimizmusra. Ekkor már súlyos beteg voltál, ekkor már jártam nálad és tudtam, hogy nincsen remény, és ezt tudta te is. Tudod mit csodáltam az alatt a két év alatt annyira? Azt, ahogy betegségedet és egyre romló állapotodat kezelted, nem pesszimistán, de nem is optimistán, egyszerűen reálishan. Nem szépítetted a helyzetet (se magadnak, se nekünk), és nem is kapaszkodtál az életbe. Ennek ellenére életed utolsó napjaiig dolgoztál. Egyik legfontosabb céloed szelkup szótárad végső formába öntése volt. Talán ez a munka segített egy kicsit meghosszabbítani az életed? Nem tudom. De azt tudom, hogy mielőtt elmentél ha nem is teljesen, de gyakorlatilag befejezted a tazi szelkup szótárat. Ez volt utolsó üzeneted kollegáidnak. Ezzel a munkáddal visszatértél a gyökereidhez is, hiszen terepmunkásságodat Ariadna Kuznyecova vezetésével éppen a szelkupoknál kezdted a hatvanas évek végén. És első jelentősebb munkádban is ezzel a nyelvvel foglalkoztál.

De valójában hogy is kerültél te kapcsolatba az uráli nyelvekkel? Hogyan lett belőled nyelvész, uralista? Tudod, mi a furcsa? Az, hogy annyit beszélgettünk sok minderről, de erről sose meséltél. Odesszában születél 1950-ben. Mégsem innen indult el nyelvészi pályafutásod. 1966-ban elhagytad a várost és a Moszkvai Állami Egyetem Elméleti és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén kezdted meg tanulmányaidat, melyeket 1972-ben fejeztél be. Diplomázásod után egészen 1979-ig sok mindennel foglalkoztál, többek között fordításokból, újságírói tevékenységből tartottad fenn magad. Nem volt ez könnyű időszak, mégis jutott idő, és nem utolsó sorban energiád tudományos tevékenységre is. 1974 és 1978 között az Orosz Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Szlavisztikai és Balkáni Tanulmányok Osztályán voltál aspiráns. Aspirantúrádat egy csodálatos értekezéssel zártad („Древнейшие угорско-самодийские языковые связи”. 1979), amelyet a tartui egyetemen védte meg. Sose kérdeztem, hogy miért Tartu, miért nem Moszkva. Te pedig magadtól sose mondtad el. Tudod, azt hiszem az nagyon is jellemző volt rád, hogy a régi dolgokról csak ritkán beszélteél, ha kérdeztek, válaszoltál, de a magadtól nem meséltél, az esetleges konfliktusokat se emlegetted fel soha.

Nyelvészi pályafutásod elején – többek között A. I. Kuznyecova, A. B. Dolgopolszkij és A. A. Zaliznyak hatása alatt – alakult ki érdeklődési köröd: a szamojéd nyelvek kutatása, terepmunka (ma azt mondanánk, hogy nyelvi dokumentáció), összehasonlító-történeti uralisztika, nyelvészeti forráskutatás, a szláv–uráli–altáji népek nyelvi és etnokulturális kontaktusainak kutatása és nem utolsósorban a nosztratikus elmélet.

1979-től egészen 1997-ig az orosz akadémia Nyelvtudományi Intézetének a munkatársai közé tartoztál. 1983-ban elnyerted az akadémia aranyérmét. 1988-ban habilitáltál (akkoriban persze ezt máshogy nevezték) szintén Tartuban („Историческая и описательная диалектология самодийскиж языков”). 1990-ben pedig az Orosz Természettudományi Akadémia (Enciklopédiai részleg) a tagjai közé választott.

Az egyetemi és az azt követő évek terepmunkáinak (1968–1977) egyik gyümölcse az a szelkup nyelvtan és szójegyzék, melyet munkatársaiddal együtt készítettél. Ez a három kötet¹ összegzi azt a tudásanyagot, amit ma a tazi szelkupról tudni lehet. Még akkor is mérföldkő ez a munka, ha sok esetben a nyelvtant és a szövegeket forgató kutatónak számos kérdése marad megválaszolatlan. De ezen kötetek, a szövegek nélkül a szelkuppal foglalkozóknak sokkal nehezebb dolguk lenne. Egy úton tovább menni mindig sokkal könnyebb, mint lerakni az első köveket.

A kutatás mellett 1992-től oktatóként is tevékenykedtél.² Joggal mondhatom, hogy kevesen tartottak olyan élvezetes órákat nyelvekről, elméletekről, mint te. Máig emlékszem a pillanatokra, amikor egy-egy, a szívednek kedves téma felvezetésekor megcsillan a szemed. Ilyen téma volt pl. a nganaszan fokváltakozás, a magánhangzó-harmónia és a tövek rendszere. Csak melleleg jegyzem meg, hogy ez tudománytörténeti jelentőségű kutatás volt, amit persze te sosem értékeltél annak. Gondolj azonban csak bele, hogy egy évszázadok óta kutatott jelenség rejtélyét sikerült kibogoznod, és ezzel új csapást nyitottál a szamojedisztikában (de másokkal együtt lehet, hogy az uralisztikában is), hiszen megnyitottad az utat az alaposabb és új szemléletű fonológiai kutatások felé.

¹ Хелимский, А. Е. – А. И. Кузнецова – Е. В. Грушкина (1980), Очерки по селькупскому языку: Тазовский диалект. Том 1. Издательство Московского университета, Москва. 412.

Хелимский, А. Е. – А. И. Кузнецова – О. А. Казакевич – Л. Ю. Иоффе (1993), Очерки по селькупскому языку: Тазовский диалект. Том 2: Тексты, словарь. Издательство Московского университета, Москва. 196.

Хелимский, А. Е. – А. И. Кузнецова – О. А. Казакевич (2002), Очерки по селькупскому языку: Тазовский диалект. Том 3: Русско-селькупский словарь. Разнопрофильные селькупские словари. Издательство Московского университета, Москва. 220 стр + илл.

² 1992–1998: az Orosz Állami Humán Egyetem Összehasonlító Nyelvészeti Tanszékének professzora; 993–1997: az Oroszország Nyelvi Intézet Etnolingvisztikai Osztályának vezetője.

Vonzottad a tanítványokat, nemcsak odahaza, hanem külföldön is. 1994-től kezdve számos külföldi intézetben, egyetemen kutattál és oktattál: először Budapesten a Nyelvtudományi Intézetben és az ELTÉ-n (1994–1995), aztán a berlini Freie Universität Turkológiai Intézetében (1995). Innen Krakkóba (1997) vezetted az utad, majd ismét Berlinbe a Humboldt Egyetemre (1997–1998). Igazán mozgalmas évek voltak ezek, és mindezek közben tanítványaiddal még terepre is jártál. Aztán végül 1998 tavaszán megállapodtál Hamburgban, hiszen kineveztek az ottani Finnugor Tanszék vezetőjének. Ezt a pozíciót pár hónap eltéréssel halálod napjáig betöltötted.

Akárhog is tanítottál, tanítványaid tiszteltek és szerettek. Hogy miért? Ez köszönhető volt hatalmas és igen széles tudásodnak, hiszen sem oktatói, sem kutatói tevékenységedet nem korlátoztad sem a nyelvészetre, sem az uralisztikára. Másodsorban például humorodnak, amelyeket óráidon is megcsillantottál.

Uralisztikai cikkeid mellett számos szlavisztikai és turkológiai írásod is született. Ezekkel a témákkal hallgatóidat is megismertetted, gondold csak arra, hogy milyen hasznos egy uralistának a szlavisztikai vagy a turkológiai alapozás. A széles látókörre mindig is igen nagy hangsúlyt fektettél. Nem csoda, hiszen egyike voltál azon uralistáknak, akik a legszélesebb kutatói témakörrel foglalkoztak. Még akkor is, ha a szíved csücskében a szamojéd népek és nyelvek voltak elrejtve. És mivel a nyelveket emberek beszélik, akik kultúrával is rendelkeznek, fontosnak tartottad, hogy az oktatott nyelvek és elméletek mellett az adott népek kultúrájával is megismerkedjenek diákjaid. Ennek megfelelően tartottál előadásokat az uráli népek mitológiájáról és a szamojéd sámánizmus kérdéseiről is. És hogy milyenek voltak ezek az órák? Élvezetesek és praktikusak. Sokszor kapom magam azon, hogy egy-egy tőled ellesett fogást alkalmazok. De azt is meg kell mondanom, hogy elvárásod a diákokkal szemben hatalmas volt. Akkor is, ha tudtad, hogy nem lesz mindenkiből nyelvész. Minden oktatói szigorúságod ellenére népszerű voltál a diákok körében. Az érdeklődő diákoknak nagyon tudtál örülni, türelemmel válaszoltad meg kérdéseiket, láttad el őket tanáccsal. És tudod, azt hiszem, azon kevés professzor közé tartoztál, aki megpróbált gondoskodni az utánpótlásról, gondoldj a három DFG-projektre, amit tíz év alatt vezetted. Ne szépítsd, ez nem kevés. És hány PhD született Hamburgban a vezetésed alatt? Én rögtön tudok hármat és még egyet, amit örököltél.

Arra is hangsúlyt fektettél, hogy tanítványaiddal ne legyenek „szobatudósok”. Élőben szeretted a nyelveket kutatni, erre ösztökélted tanítványaiddat is. A terepen való kutatást akkor is folytattad, amikor a moszkvai egyetem projektje a '70-es években befejeződött. Ekkor érdeklődésed a nganaszanok felé fordult. 1976 és 1999 között nyolcszor jártál a Tajmir-félszigeten, ahol hatalmas nganaszan és nyenyec nyelvi anyagot gyűjtöttél. És hogy milyenek voltak ezek az anyagok?

Amikor először került szóba közöttünk, hogy valahogy katalogizálni és digitalizálni kellene a kazettákat, szerényen azt mondtad, hogy nem vagy büszke terepmunkásságodra. A felvételeid egy részét értéktelennek tartottad. Hiányoltad a pontos feljegyzéseket. Igen. Natasának, aki korholt a nem egészen precízen vezetett feljegyzésekért, teljesen igaza volt. Könnyebb lenne ezeket az anyagokat feldolgozni, ha ebben az esetben is olyan precíz lettél volna, mint ahogy máskor szoktál. Egy valamit azonban tanítványaidnak megtanítottál. Mindenki, aki volt már veled terepmunkán, vagy aki részt vett a szemináriumodon, tudja, hogyan kell előkészíteni, és nekilátni egy terepmunkának, nagyjából tudja, milyen kérdéseket kell, lehet és szabad feltenni. Tudja, hogyan kell kapcsolatot kialakítani a nyelvi adatközlővel. Hidd el nekem, ezt a tudást nagyon kevés finnugrisztikát oktató helyen lehet megszerezni. A tanácsaidért, a korholásokért mindannyian, akiknek szerencséje volt ezt tőled, vagy tőled is tanulni, köszönettel tartozunk.

És milyen ember is voltál? Minden nyitottságod ellenére maximálisan zárkózott. Hogy erre mikor jöttem rá? Későn, nagyon is későn, fiad halála után. Hiszen csodálatosan tudtam veled irodalomról beszélgetni, tudtam, hogy érdekel a politika, különösen, ami szülőhazád illeti, tudtam, hogy van családod. És fel se tűnt, hogy magadról, az életről nagyon keveset beszélsz. Sok mindent tudtam rólad, de nem vettem észre, hogy számos dolgot nem mondtál, bizonyos dolgokról nem beszéltél, ezeket csak láttam. Hogy hol? Hát a könyvtárban, a fényképeken a lakásodban, na és a szemedben, amikor egy-egy téma felmerült. Láttam, hogy élvezed, ha szülőhazád helyzetéről beszéltél valakivel. És tudod, azt is szerettem, amikor egy nyelvészeti kérdés kapcsán egy Mandelstam utánérzetre egy Mandelstam idézettel válaszoltál.

Azt a sok emberi melegséget, ami benned rejtőzött annyira el tudtad rejteni mások előtt. Kemény tudtál lenni, ítéleteket mondtál, talán néha úgy sértettél meg embereket, hogy nem volt igazad, vagy nem teljesen. Igen, tudom. Bocsánatot is tudtál kérni. Ez nemes emberi tulajdonság, tiszteltelek érte.

Ugye feladtad, ugye akkor adtad fel, amikor Misa elment?! Nehéz volt utána veled, különösen azoknak, akikkel naponta érintkeztél. Hiszen nem akartad mutatni, hogy fájt, pedig mindannyian tudtuk, hogy ez nagyon fáj. És erről se akartál beszélni, csak néha, csak nagyon ritkán.

És most elmentél.

Möge Gott Dich im Frieden ruhen lassen. Schalom.

B.

(Wagner-Nagy Beáta)

Erelt, Mati (ed.): Estonian Language

Linguistica Uralica. Supplementary Series. Volume I. Estonian Academy Publishers, Tallinn.
2003. 413 o.

A könyv bevezetőjében a leíró nyelvészként ismert szerkesztő, M. Erelt elmondja, hogy az észti nyelv iránt érdeklődő külföldiek igényeit kívánja kielégíteni a több mint 400 oldalas testes mű. Ebben a műfajban szaktudományunk keretében tudomásunk szerint Simonyi Zsigmond „Die ungarische Sprache. Geschichte und Charakteristik“ (Straßburg. 1907) c. műve volt az első, s a most ismertetésre kerülő az utolsó. A fő különbség az első és az utolsó mű között abban rejlik, hogy ez utóbbi több szerzős, minden részterületet a kérdés egy-egy elismert szakértője mutatja be. Az első fejezet az észti nyelvrendszer foglalta magába. A fonológia, az alaktan és a szóképzés kidolgozása Tiit-Rein Viitso nevéhez fűződik, a mondattani részt Mati Erelt írta. A második fejezet az észti nyelv eredetével és fejlődésével foglalkozik. Ezt egészében Tiit-Rein Viitso állította össze. A harmadik rész az észti nyelvjárásokat tekinti át. Ez Karl Pajusalu tollából származik. A negyedik rész az írott észti nyelv ismertetését nyújtja, szerzők: Heli Laanekask és Tiiu Erelt. Az ötödik fejezet az észti nyelv beszélt változatával foglalkozik, összeállítója: Leelo Keevallik. Végül a hatodik fejezetben M. Erelt az észti nyelv tanulmányozásának, fejlesztésének történetét ismerteti.

Erelt bevezetőjében utal rá, hogy a mű nem előzmény nélküli, ennek számítja „A. Raun és A. Saareste, Introduction to Estonian Linguistics. Ural-Altische Bibliothek XII. Wiesbaden. 1965.“ c. könyvét.

Erelt rövid bevezetőjében néhány mondatban jellemzi az észti nyelvet. Megemlíti, hogy tipológiai szempontból agglutináló nyelvről van szó, amelyre történelme során jelentős hatást gyakorolt a német, a finn és az orosz, napjainkban pedig az angol.

A könyv nyelvészeti fejezeteinek fő szerzője, Tiit-Rein Viitso korábban (l. Keel ja Kirjandus 33: 456–461; 542–548) határozottan kiállt amellett, hogy az észti nyelvre ma már nem az agglutináció, hanem a flektálás a jellemző, s itt is (25) flektáló nyelvként említi az észtit. Annyi biztos, hogy mind az agglutinációra, mind a flektálásra tömegesen lehet példákat idézni az észtből, pl. *katus* 'tető' ~ adessz. *katusese* 'tetőre' agglutináló eljárás, de *tuba* 'szoba' ~ gen. *toa* 'szobának a', illat. *tuppa* 'szobába' flektáló eljárások.

Az észti fonológia, morfológia és a szóképzés bemutatását Tiit-Rein Viitso végezte el csaknem száz oldalon. A szerző természetesen a finnugor átírást használja, pontosabban ennek a balti finn nyelvek leírására kiegészített válto-

zatát, amely elsősorban a magán- és mássalhangzók hosszúságának jelölésére használ több jelet a megszokottnál. Az *a* hang például fonetikailag lehet túlrövid (\ddot{a}), rövid (*a*), félhosszú (\dot{a}), alsó hosszúságú (\grave{a}), teljes hosszúságú (\bar{a}), a teljes hosszúságúnál hosszabb (\tilde{a}) és túlhosszú (\hat{a}). Fonológiai szerepe szerencsére csak az *a*, \bar{a} , \dot{a} hosszúságú magánhangzókra lehet, de például a szóvégen az észt kiejtési norma szerint az \grave{a} vagy más félhosszú magánhangzó ejtése kötelező. A mássalhangzók magánhangzók előtt lehetnek rövidek (*D*), félhosszúak (*ĭt*), hosszúak (*it*) és túlhosszúak (*it̃*) (9).

A szótag hosszúságát a szó elé tett éles vagy ferde ékezet jelöli. Az első ékezet a hosszú, a második a túlhosszú szótag jele 'linna SgGen 'városnak a', 'linna SgPart 'várost' stb.

A szerző az észt nyelv leírását a szótagok bemutatásával kezdi. A különböző szótagtípusokat számos képlet ábrázolja. Jellemző a szerzőre, hogy a nyelvi leírásban a lehető legnagyobb, a természettudományokra jellemző egzaktásra törekszik. Az észtben szó eleji mássalhangzó-torlódás eredeti szavakban csak hangutánzó és hangfestő jelleg esetén fordul elő, továbbá kölcsönzésekben. Az egyetlen kivétel a *praegu* 'most' szó (< **para aikoihen*), amelyben össze-vonódás történt. A szótagok száma a szóban 1–5-ig terjed, összetett szavakban természetesen ennél lehet több is.

A hangsúly az észtben köztudottan az első szótagon van. Két-három felkiáltó jellegű szó képez csupán kivételt, mint pl. az *aĩtäh* [*aĩttä ĥ̃*] 'köszönöm'.

Bonyolultabb a helyzet az idegen szavak tekintetében. Az esetek egy részében az észtben megőrződik az átadó nyelv hangsúlya, pl. *palee* [*palē*]. Az esetek jelentős részében az utolsó előtti szótagra teszik az idegen szóban a hangsúlyt, s gyakran előfordul, hogy ez nem egyezik meg az átadó nyelvével. *Modena* város nevében az észt ösztönösen az utolsó előtti szótagot hangsúlyozza, pedig az olaszban az első szótagon a hangsúly. Az egyébként példásnak tekinthető észt nyelvújításban talán ennek a hangsúlyozási szabálynak a megtartása a legkevésbé szerencsés lépés. Erről a szerző persze nem szól, ő csak regisztrál, nem véleményez.

Az észt szavak első szótagjában három nyílásfokon 9 magánhangzó fordul elő (*i*, *ü*, *u* ~ *e*, *ö*, *õ*, *o* ~ *ä*, *a*). Minden magánhangzó lehet hosszú. Viitso itt nem részletezi, hogy a hosszúsági kategórián belül vannak fonéma értékű hosszú és túlhosszú magánhangzók. A helyesírás különben sem jelöli a túlhosszú kategóriát. A nem első szótagi magánhangzó állomány szegényesebb. Itt mindössze négy magánhangzó fordul elő (*i* ~ *u* ~ *e* ~ *a*), s ezek csak rövidek lehetnek.

Az észt diftongusállomány rendkívül gazdag. Mind a kilenc magánhangzó lehet diftongus első tagja, a második komponens *i*, *e*, *a*, *o*, *u*. Érdekes, hogy az észt nyelv csaknem minden kombinációs lehetőséget kihasznál, s így a difton-

gusok számát tekintve messze maga mögött hagyja az ismert nagy európai nyelveket.

Közismert, hogy a közfinn korszakban a mássalhangzó-állomány fele kivezett, s a hangszínt tekintve az észten is csak 11 eredeti mássalhangzó van (az η -vel 12, de ezt nem jelöli az észti helyesírás). Idegen szavakkal meghonosodott az észten még az \check{s} és a \check{z} . Nem tüntet fel Viitso a helyesírásban *ts*-vel és *tš*-vel jelölt hangokat. Nyilván nem tartja őket igazi affrikátáknak. Az észti helyesírás, s hozzátehetjük, a kiejtés alapján, nem is azok. A *metsas* 'erdőben' szót így szakítják meg: *met-sas*, s nem *me-tsas*.

A helyesírás nem jelöli, de a *t*, *D*, *n*, *l*, *s* és *z* lehetnek palatalizáltak. Viitso nem említi, de nem érdektelen megjegyezni, hogy az észti palatalizáció gyengébb, mint az orosz. Érdekessége, hogy geminált mássalhangzók esetén a palatalizáció csak az első komponensre terjed ki, pl. *'kott* [*koʔ*] 'zsák' ~ *'koti* [*koʔti*] 'zsáknak' a' ~ *'kotti* [*koʔti*] 'zsákot' (partitívusz).

Végeredményben arra a megállapításra kell jutnunk, hogy mind az észti magán-, mind a mássalhangzórendszer jóval gazdagabb, mint az európai nyelvek átlaga.

Külön táblázatok adnak áttekintést a szó belsejében előforduló mássalhangzó-kapcsolatokról. Ezek az esetek többségében két mássalhangzóból állnak, de szép számmal akadnak háromból állók is.

„A morfofonológiai váltakozások” c. fejezetben (25) Viitso részletesen tárgyalja a fokváltakozás jelenségét az észten, ahol a zöngétlen zárhangokon kívül az *s* és az \check{s} is részt vesz a fokváltakozásban, s a jelenség a magánhangzórendszerre is kiterjed. Viitso a fokváltakozást, mint az erősödés és gyengülés folyamatait mutatja be. Nem idegen számunkra ez a megközelítés, hiszen Jerzy Bańcerowski is így tárgyalja folyóiratunk hasábjain a finn fokváltakozást (NyK 70: 3–21, 277–307).

Van mennyiségi és minőségi fokváltakozás. Viitso természetesen a fokváltakozás eseteiről is jól áttekinthető táblázatot közöl. A gyengülés esetei (17) majdnem pontosan kétszeresen (9) múlják felül az erősödés eseteit.

Viitso táblázata megadja az egyes szám nominatívuszi (NSg), partitívuszi (PSg), tovább a genitívuszi (GSg) és a többes partitívuszi (PPl) alakokat. A gyengülés a genitívuszi alakban mutatkozik meg, pl. NSg *'lipp* 'zászló', PSg *'lippu*, GSg *'lipu*, PPl *'lippe*; NSg *'koor* 'énekkar', PSg *'kooori*, GSg *'kooori*, PPl *'koore*; NSg *'sugu* 'fajta, nemzetség', PSg *'sugu*; GSg *'soo*, PPl *'sugusid* stb, s szemléltesse legalább egy példa az erősödést is: NSg *'hüpe*, PSg *'hüpet*, GSg *'hüppe*, *'hüppeid*. Az esetek túlnyomó többségében flektáló eljárásokkal találkozunk.

A tövégi magánhangzók változásai szintén mutatnak flektáló vonásokat, pl. *tuli* 'tűz' ~ GSg *tule*.

A kétszótagú, *u*-ra végződő tövekben első szótagi *i* esetén a minőségi fokváltkozás során az *i*-ből *e* lesz, az *u*-ból *o*, pl. *tigu* 'csiga' ~ GSg *teo*. Ezek a váltakozások is látványos esetei a flektálásnak. Ilyen váltakozás jó néhány van az észtnben.

Ezt a tendenciát tovább erősítik az ún. rövid illatíviszok, melyeket joggal ugyanebben a fejezetben, de külön pont alatt tárgyal a szerző. Azért joggal, mivel a '*veri* 'vér' ~ '*verre* 'vérbe', '*udu* 'köd' ~ '*uttu* 'ködbe', '*maja* ~ '*majja* 'házba' stb. alakok minden további nélkül besorolhatók az erősödési kategóriába.

A rövid illatíviszok keletkezése – magyar hangtani terminussal élve – pótlónyúlással magyarázható (az angol *counterbalance* terminust bízvást fordíthatjuk pótlónyúlással). A közfinn **tupahen* 'szobába' alakból az észtnben **tupaan* > **tupaa* fokokon keresztül *tuBa* lett, ami megegyezik a nominatívusszal. Az alaki rövidülést rekompenzálandó és az alaktani homonímiát elkerülendő jött létre a rövid *tuppa* illatívisz. Az észtn a magyartól eltérően nem a magánhangzót nyújtja meg, hanem a mássalhangzót.

Az észtn hangtan szép és tanulságos példát szolgáltat arra, hogyan változhat meg belső fejlődés eredményeképpen egy nyelv típusa.

Az alaktant áttekintő 3. fejezetben Viitso először a névszóragozással foglalkozik. Másokhoz hasonlóan ő is 14 esetet különböztet meg. Ezek a teljes értékű esetek. Így a rendszeren kívül reked az insztruktívisz (pl. *jala* 'gyalog'). Az ok elsősorban az lehet, hogy az észtnben az insztruktíviszi alakok rendszerint megkövesedett formában maradtak fenn. Az észtn esetek tehát a következők: nominatívusz (N), genitívusz (G), partitívusz (P), illatívisz -1, -2 (III), inesszívusz (Ine), elatívisz (Ela), adesszívusz (Ade), ablatívusz (Abl), translatívusz (Trl), terminatívusz (Ter), esszívusz (Ess), abesszívusz (Abe), komitatívusz (Com).

Hiányzik az esetrendszerből az akkuzatívusz, amely formálisan egybeesett a genitívusszal, s ezzel elvesztette jogát a létezésre. Később a szintaxis tárgyalásánál M. Erelt ugyancsak azt írja, hogy a teljes tárgyat az észtnben nominatívusszal vagy genitívusszal lehet kifejezni. A tárgy ez utóbbi módon való kifejezése nem példátlan más nyelvekben sem. Az oroszban, ha a tárgy személynév, pl. *я видел Ивана* 'láttam Ivánt', genitívuszragot kap. Leíró szempontból tehát elfogadható lenne Viitso és Erelt álláspontja, történetileg azonban, mint említettük, nem. Nem vonjuk kétségbe a leíró nyelvészet szuverén voltát, de szerintünk elfogadhatatlan, hogy egy tudomány egyik ága olyat állít, ami a másik ág szempontjából téves. Valamilyen áthidaló megoldást kell keresni, amely mindkét oldal számára elfogadható. A fejlődés útja más volt ugyan, de a mordvinban ugyanez történt, mint az észtnben vagy a finnben. Keresztes László mordvin chresthomátiájában genitívus-accusatívusként emle-

geti a szóban forgó esetet. Raija Bartens is ezt teszi a mordvin determinált főnévragozás bemutatásakor (Bartens 2001: 83). Számomra ez elfogadhatóbb eljárás.

Az esetek közül a genitívusz és az el nem ismert akkuzatívusz mellett a partitívusz is nyelvtani esetnek számít. A partitívusznak annyi grammatikai funkciója van, hogy ilyen minősítése mindenképpen helyeselhető.

A többes szám megformálása az illatívusztól kezdődően kétféleképpen történhet: a többes genitívusz (*-te, -de*) + esetrag, pl. Ade *lastele* 'gyerekeknek' ~ *-i* többesjel + esetrag, pl. *lastile* ua. Az *-i* többesjelet, amely az északi észtbén csupán nyomokban maradt meg, pl. *meile* 'nekünk', a nyelvújítók honosították meg az irodalmi nyelvben a délészti nyelvhasználat alapján. A két többes használata között elsősorban stiláris különbség van. Az *-i* többesjel használata az emelkedettebb stílusra jellemző.

A melléknevek fokozásánál hasonló a helyzet. A felsőfokot ki lehet fejezni analitikus eljárással: *kõige parem* 'legjobb' és szintetikusán: *parim* 'ua.'. Ez utóbbi esetben a forrás a finn nyelv volt.

A számnevek és a névmások jól áttekinthető bemutatása nem vet fel problémát az olvasó számára. Ezek után tér rá Viitso az észti ige tárgyalására. Az észtbén öt igemódot különböztetnek meg: jelentő, feltételes, felszólító, indirektális (angolul *quotative*-nak van fordítva) és parancsoló módot. Ezek közül a nem észti olvasó számára elsősorban az indirektális szolgálhat kuriózumul. A *Sina räägid saksa keelt* 'Te beszélsz németül' mondat indirektálisban *Sina rääkivat saksa keelt* 'Te állítólag beszélsz németül'. Ez az igemód a balti finn nyelvek közül csak az észtbén és a lívben van meg.

Két egyszerű igeidő van: jelen és múlt, és két igealak: cselekvő és személytelen. Példán szemléltetve: *ta elab siin* 'ő itt él' ~ *siin elatakse* 'itt valaki él'. Ez utóbbi alakot szokásban volt szenvedőnek is nevezni, de ma már általánosan elfogadott, hogy a balti finn nyelvekben nincsenek olyan szenvedő igealakok, mint az indoeurópaiakban. Ha a második észti mondat magyar fordítását nézzük, könnyen érthető, hogy az imperszonális találóbb megnevezés, mint a passzívum. A kiváló észti nyelvész, V. Tauli nyelvтанában (1980) viszont a passzívum terminust használja. Bizonyára a hagyománynak engedve.

Az észtből jóformán kiveszett a tagadó igeragozás, bár itt-ott maradtak nyomai. Viitso nem is beszél tagadó igeről, hanem tagadó partikulárról.

Nem áll módunkban, hogy végighaladjunk Viitsonak az igemódokat, igeidőket stb. táblázatokkal szemléltetett világos áttekintésén, csupán az érdekesebb fejezeteknél teszünk egy-egy rövid megállót.

A szóképzést tárgyaló fejezetben az egyik alpont az összetett igék, vagy ahogy mi mondjuk, az igekötős igék. Az észtbén az igekötő nem jutott olyan fejlettségi fokig, mint a magyarban. Ez nyilván azzal függ össze, hogy később

kezdett kialakulni. Általában ezért testesebbek is, mint a magyarban. Viitso azt írja, hogy az összetett igék egy segéd határozószóból és egy igéből állnak, pl. *ette maksma* 'előre fizet', *läbi vaatama* 'átnéz'. A határozószók legtöbb esetben illatívszban állnak, s az esetragok még nem tűntek el, mint a magyarban, a legtöbb esetben külön írják őket, de vannak igekötők, amelyeket egybeírnak, pl. *ülehindama* 'túlértékel'.

Az összetett igék két csoportra oszlanak. Egyikbe az előbb felsorolt példák tartoznak, a másikba az ún. „kifejezésigék” (*phrasal verbs*), amelyek egy igéből + egy főnévből vagy melléknévből, ill. névmásból állanak, pl. *kätte võtma* 'fogja magát' (tkp. kézbe vesz), *pahaks panema* 'rossz néven vesz' (tkp. 'rosszul tesz, helyez').

Az észti alaktan áttekintése arról győz meg bennünket, hogy túlnyomóan agglutinatív sajátosságokat mutat, de arra a kérdésre, hogy a hangtan flektáló vonásai vagy az alaktan agglutináló jellege közül melyik van fölényben, Viitso itt nem ad választ.

A mondattani rész Mati Erelt munkája. A harminchat oldalas fejezet csak a lényegesebb vonások áttekintését tette lehetővé.

Erelt megállapítja, hogy az észti alapvető szórend SVO. A szórend variációit táblázat szemlélteti.

Az állítmányt ki lehet fejezni egyszerű verbum finitummal vagy egy analitikus igealakokkal, pl. *Poiss loeb / on lugenud raamatut* 'a fiú olvassa / olvasta a könyvet'.

Mint fentebb már említettük, az észti nincs indoeurópai értelemben vett passzívum, imperszonális van.

Az észti morfológiai különbséget tesz jelen és nem jelen idő között. A modern észti megfigyelhető olyan tendencia, hogy jelent vagy imperfektumot használnak analitikus igealakok helyett: *Ta töötab (on töötanud helyett) juba 20 aastat* 'már húsz éve dolgozik (dolgozott)'. Az imperfektum használata tehát éppen ellenkező tendenciát mutat, mint a németben, franciában, olaszban stb.

Nincs morfológiailag jelölt jövő idő: *Ma sõidan homme koju* 'holnap hazautazom'. Tehát az észti e tekintetben megegyezik a legtöbb finnugor nyelvvel.

Az aspektus nem létezik nyelvtani kategóriaként az észti. Részben grammatikai, részben szemantikai eszközökkel fejezik ki. Nyelvtanilag a nominatívusz/genitívusz (azaz akkuzatívusz) ~ partitívusz szembeállítás fejezheti ki: *Poiss ostis raamatu (G)/raamatud (NPI) ~ Poiss luges raamatut (P)* 'a fiú megvette a könyvet/könyveket' ~ 'A fiú könyvet olvasott'.

Az igekötők – úgy, mint más nyelvekben, amelyekben igekötők vannak – fontos szerepet játszanak a befejezettség kifejezésében. Ez lényeges mondattani különbség az észti és a finn között.

A mondattípusokat illetően az észti nem nagyon különbözik a közép-európai kultúrkör nyelveitől.

A jelző és a jelzett szó egyeztetésében az észti több a kivétel, mint például a finnben. Az észti terminatívuszban, esszívuszban, abesszívuszban és komitatívuszban a jelző genitívuszban áll, nem veszi fel a jelzett szó esetragját.

A könyv második, egyben legterjedelmesebb része Az észti nyelv eredete és fejlődése címet viseli. Ennek a szerzője Tiit-Rein Viitso. A szerző először azt mutatja be, hogyan alakultak ki a közfinn alapnyelvből a mai balti finn nyelvek. Tizennégy ismert tudós véleményét sorolja fel publikálásuk sorrendjében röviden összegezve elméletüket. Az említett ismert szakemberek zárójelben elméletük közzétételének évével a következők: E. Setälä (1917), H. Ojansuu (1922), L. Kettunen (1940), P. Ariste (1956), A. Raun (1971), A. Laanest (1872), T. Itkonen (1972), P. Alvre (1973), P. Samallahti (1977), T.-R. Viitso (1978), E. Koponen (1991), K. Wiik (1996), H. Leskinen (1999). Általában a legjellemzőbb momentum az észak–déli felosztás, melyhez T. Itkonen hozzáveszi az észttől keletre beszélt eloroszosodott balti finneket. Megnevezésükre a ma már egyik balti finn néphez sem köthető „csúd” elnevezést használja. Viitso felosztásában is szerepelnek a csúdok. Fontos fogódzója a felosztásoknak az *e* fonéma megléte vagy hiánya.

Viitso azzal zárja a fejezetet, hogy egyetlen lapra sűrítve különböző jelek felhasználásával egy táblázaton szemlélteti az észti nyelv újításait a többi balti finn nyelvhez viszonyítva. Ez a próbálkozás is bizonyítja azt a szerző egész munkásságát átható igyekezetet, hogy minél egzaktabbá tegye tudományát. Az csak a baj, hogy a táblázat használatához 32 jel ismerete szükséges, ami igen bonyolulttá teszi a dolgot.

Az egyes balti finn nyelvek kialakulását az teszi meglehetősen bonyolulttá, hogy a közfinn alapnyelv beszélői földrajzilag máig se nagyon távolodtak el egymástól, s történelmük során hol az egyik nyelv közeledett a másikhoz, hol fordítva, s így gyakran nehezen kibogozhatóvá vált egymáshoz való viszonyuk. A különböző érintkezések, áttelepülések következtében nem egy nyelvi jelenség elterjedése nem áll meg a nyelvhatáron, hanem átnyúlik rajta. A lívnek pl. vannak közös vonásai az észti szigetek nyelvével, a nyugati finneknél az északnyugati észtekével, mivel zömükben innen települtek át mai lakóhelyükre. A modern észti nyelv is különböző finnségi nyelvjárások hosszas érintkezése és integrációja eredményeképpen alakult ki. A leglényegesebb különbség az északi és a délészti között van. Viitso írása alapján a következőképpen lehet a mai észti nyelv kialakulását dióhéjban összefoglalni. A 18. században elkezdődött az észti nyelvjárások északiasodása. A 19. sz. második felében kétnyelvűségen keresztül végbement a folyamat. A 20. század végére esetleg némi tájjelleggel, de mindenki beszéli az északi észti.

Az észtlakosság csaknem egytizede beszéli az utóbbi időben leginkább „võrui nyelvként” emlegetett délésztl. Egy bizonyos M. Toomse emigráns észtl nyelvész 30 kéziratban maradt kötetben állította össze a délésztl jellemző sajátosságait. K. Pajusalu a mássalhangzórendszerben 46, a magánhangzókéban 30, a névragozásban 20, az igeragozásban ugyancsak 20 délésztl innovációt mutatott ki.

Viitso lépésről lépésre végighalad az észtl hangtan és alaktan jelenségein, s röviden utal az egyes nyelvi jelenségek kialakulására. Úgy látszik, ahol nem saját kutatásainak eredményeit közli, ott kitart a széles körben elfogadott vélemények mellett. A jelen idejű tagadó igealakok végén a *k-t (pl. *ei *olek* ’nincs’) jelen idő jelnek mondja, ahogy hosszú időn át szokásban volt. Honti azonban meggyõzően bizonyítja (Honti 1997: 81–96), hogy nem jelenidőjelről, hanem igenévképzõrõl van szó. Ezt közvetve a cseremisiz is alátámasztja.

A könyv harmadik része az észtl nyelvjárások ismertetésével foglalkozik csaknem félszáz oldalnyi terjedelemben. Szerzõje az ismert észtl dialektológus, K. Pajusalu. Viitso dialektológiai áttekintése és Pajusalu fejezete között van némi átfedés, de nem olyan mértékû, hogy zavaró legyen.

Dialektológiai szempontból Észtlországot három részre szokás osztani. Ezen belül megkülönböztetnek 8–10 nyelvjárást és 105–120 alnyelvjárást. Ez a felosztás a 19. sz. második felének és a 20. sz. elejének állapotát veszi figyelembe. Az egyes nyelvjárási vonások nem maradnak meg észtl területen, hanem közösek lehetnek egyes szomszédos rokon nyelvekkel. A lívnek egy sor közös sajátossága van a saaremaai nyelvjárással. Az észtl észtlaki partvidék számos közös vonást mutat a finnrel.

Délésztl nyelvjárásról szokás beszélni, de nyelvészeti szempontból külön nyelvnek tekinthetõ.

Pajusalu áttekinti az észtl nyelvjáráskutatás történetét is. A 19. sz. második felében az anyanyelv, a népköltészet felé fordulás része volt a nemzeti mozgalomnak, s az anyaggyűjtésre a szakembereknél jóval számosabb értelmiségit sikerült bevonni a munkába. Nem érdektelen egy-két beszédes adatot megemlíteni. Idõk során 4 millió nyelvjárási szócédula gyűlt össze, ezenkívül 600 ezer helynévcédula, 50 ezer oldalnyi nyelvjárási szöveg és 80 ezer oldal különféle nyelvjárási természetű anyag.

Nem véletlen, hogy finnugor nyelvterületen az észtltek voltak az elsõk, akiknél megindultak egy nyelvatlasz összeállításának munkálatai. 1922-ben kezdtek hozzá, s 1932-ben megkezdõdött az anyag publikálása, mely elsõsorban A. Saareste nevéhez fűzõdik.

Pajusalu megismertet bennünket a nagy elõdõk, A. Saareste és A. Kask nyelvjárási felosztásával, majd térképre vetítve részletesen bemutatja a saját

rendszerét, melyet 1999-ben publikált, s minden nyelvjárásról ad egy adatokkal szemléltetett rövid jellemzést.

A könyv negyedik fejezetének címe „Az írott észtl nyelv”. A fejezet szerzői H. Laanekask és T. Ereht.

Az észtl írásbeliség első korszaka a 13–16. századig tart. Ez főként a szórványemlékek kora volt. Olyan jelentős forrásokot említhetünk, mint Lett Henrik kónikája (Henrici Chronicon Livoniae, 1224–1227), melyben észtl szavak és egy-két rövid mondat található. A másik kiemelkedő jelentőségű kútfő az 1241-ben készült dán adóösszeírás, a Liber Census Daniae, amelyben számos észtl helynév és személynév található.

A reformáció már az 1520-as évek elején elérte Észtországot. 1525-ben egy észtl nyelvű káté jelent meg Lübeckben, de ennek összes példánya elveszett, úgyhogy az első fennmaradt szövegmélek három katolikus imádság (Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy), melyeket 1524 és 1532 között jegyeztek le. A szövegek helyesírása ebben korban az alnémet normáknak megfelelően alakul. Az első nyelvemlékek fordítások, s készítőik többségükben németek.

Az észtl írásbeliség a déli és az északi nyelvváltozaton indul. A szerzők közlik, hogy az egyes korszakokban hány könyv jelenik meg az egyik, ill. a másik nyelvváltozaton, s ez érzékletesen szemlélteti a két nyelvváltozat versenyének állását. Érdemes felsorolni néhány számadatot: 1632–1690-ig 20 könyv jelent meg délésztl, s 12 a tallinni nyelvjárásban. 1715–1800-ig 348 könyv látott napvilágot, s ebből már csak 68 délésztl. 1801–1850-ig 803 könyvet adtak ki, köztük 150 volt délésztl. A 19. sz. második fele a délésztl erős háttérbe szorulását hozta.

A második korszak a 17. sz. elejétől 1686-ig tart, az Újtestamentum délésztl fordításának rigai megjelenéséig.

A harmadik korszak a teljes Biblia 1739. évi kiadásáig tart. Ez az északi nyelvváltozatban készült, s mint annyi más népnél mind helyesírása, mind nyelve hosszú időn át szolgált normául. A Biblia igen tekintélyes, hateres példányszámban jelent meg, s 1773-ban még újabb négyezer példányt nyomtattak ki belőle.

A negyedik korszak csaknem egy évszázadot ölel fel, 1857-ig, a Kalevipoeg kiadásának kezdetéig tart. Erre az időre esik a nagy esztofil német tudós, J. H. Rosenkoplánter (1782–1846) munkássága. Párnui evangélikus lelkész volt, s itt adta ki Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache című folyóiratát, melynek 1813–1832-ig 20 kötete jelent meg. Rosenplánter meg volt róla győződve, hogy az észtl irodalmi nyelvnek a népnyelven kell alapulnia. Tudta, hogy a finn az észtl rokon nyelve, s ő ezt tartotta példaképnek az észtl nyelv számára. Ez a magatartás teljes ellentétben állt az egész 17. és 18. századon végighúzódó felfogással, mely a németet tekintette követendő példának.

Az ötödik korszak (1857–1905) az észti nemzet megteremtődésének kora, s érthető, hogy az anyanyelv fejlesztésének terén is ennek megfelelő döntő folyamatok zajlanak le. Ezt segíti a 19. sz. végére igen megemelkedett általános kulturális színvonal is. 1890-ben az észtek 90%-a tudott írni-olvasni (az orosz területeken ez a szám nem haladta meg a 25%-ot), a néhány évvel későbbi statisztika már 96%-ot említ. Az észti nyelv fejlődését elősegítő fontos művek jelennek meg. 1869-ben látott napvilágot F. J. Wiedemann hatalmas észti–német szótára (50 000 címszó), melyet mindmáig használunk. Wiedemann már azokra az időkre is gondolt, mikor az észti nyelv hivatalos státust kap Észtsországban. A szótárt az észti nyelvtan követte (1875), melyre nem ritkán napjaink szakirodalmában is találunk hivatkozást. A 19. század második felében sok egy és két nyelvű szótár jelenik meg. A Magyarországon is megfordult, Hunfalvy és Budenz óráit látogató K. A. Hermann megírta az első észti nyelvű észti nyelvtant (1884). Ő teremtette meg az észti nyelvű nyelvtani terminológiát.

A közélet észti nyelvűvé válásának, ill. változtatásának igényét jól szemlélteti az egyre több észti nyelvű sajtótermék megjelenése. Addig amíg 1860–1870 között négy észti újság jelenik meg, 1880-ban már 9, 1900-ban 12 és 1905-ben 22. Ugyanezt látjuk a könyvkiadásban is. 1865-ben 81, 1890-ben 186, 1901-ben pedig 444 észti nyelvű könyvet adtak ki. Egységesül az észti helyesírás, jelentősen bővül a szókincs, de a 20. sz. elejéig nem beszélhetünk mozgalomszerű nyelvújításról.

A hatodik korszak terjedelmében igen rövid, nem egészen két évtizedet ölel fel (1905–1918), de a mai észti irodalmi nyelv kialakulása szempontjából óriási jelentőségű. Az észti nyelvújításnak két nagy, egyaránt matuzsálemi kort megért alakja volt J. Aavik (1880–1973) és J. V. Veski (1873–1968). Észti felfogás szerint tulajdonképpen Aavik volt a nyelvújító, mert a nyelvi normák megszabását, a nyelvtani rendszer megreformálását – ezt végezte Veski – elválasztja a nyelvújítástól. Aavik nyelvújító elveit az észti irodalomban mély nyomot hagyott „Ifjú Észtsország” irodalmi csoportosulás 1905-ben megjelent albumában fejtette ki. Aavik esztétikai elvei az osztrák K. Vossler és a dán O. Jespersen felfogására vezethetők vissza, de a legnagyobb hatással mégis Kazinczy Ferenc volt rá. Aavik számára az ideál a finn nyelv volt.

1906-ban a cári kormány lehetővé tette észti és lett tanítási nyelvű magániskolák alapítását (korábban csak az elemi iskolában folyt anyanyelvi oktatás), s ehhez ki kellett dolgozni a különböző tudományágak (matematika, fizika, kémia stb.) terminológiáját.

A nyelvújítás csúcsidejét 1912–1924-re teszik, de az észti nyelvhelyességi szótár első kiadása már 1918-ban, a függetlenség kikiáltásának évében jelent meg. Az új állam hivatalos nyelve az észti lett, s az új szótár nagy segítséget jelentett az iskolákban, a kormányhivatalokban és általában a közizgatásban.

A hetedik korszak 1919–1940-ig tartott. A függetlenség az anyanyelvi oktatás előretörését hozta az elemi iskoláktól az egyetemig. A függetlenség első tíz évében nagy jelentőségű volt Veski munkássága a különböző szakterületek észt terminológiájának kidolgozása terén. A vezetése alatt álló szakbizottságok 180 ezer szakterminust teremtettek meg.

Az észt több nemzetközi szakszót használ, mint a magyar vagy a finn. Ez nem valami nyelvi sajátossággal magyarázható, hanem azzal, hogy mindössze néhány év állt rendelkezésre a különböző szakterületek terminológiájának kidolgozására.

A korszak végére, 1940-re az észt nyelv sokoldalúan fejlett nemzeti nyelv lett, amely az élet minden területén magas szinten töltötte be feladatát.

A nyolcadik korszak 1941-től 1960-ig húzódik. A szovjet rendszer minden eszközzel igyekezett kitörölni az észtek emlékezetéből a függetlenség emlékét. Több tucat milliónyi kiadványt zúztak be. Az észt tanítási nyelv azonban megmaradt a szovjet korszak végéig, s a hivatalokban is elsősorban az észtet használták. Orosz részről erősen szorgalmazták a szókölcsönzést, de ezt sikerült valahogy minimumra csökkenteni, helyette a tükörfordítás lett a tipikus.

Avvik emigrációba kényszerült, de J. V. Veski mint a Tartui Egyetem professzora folytatta munkásságát. A korszak végén megjelent az Észt nyelvhelyességi szótár bővített, százezer szót tartalmazó kiadása.

Az 1960-tól 1988-ig tartó kilencedik korszak csaknem 30 évig tartó időszakára az volt jellemző, hogy Moszkva, mint máshol is a Szovjetunióban igyekezett minden eszközzel háttérbe szorítani a nemzeti nyelvet, s az oroszzt bevezetni helyette. Az észtek tudatában voltak, hogy milyen nemzetmegtartó ereje van az anyanyelvnek, s a nagy nyomás ellenére szép eredményeket ért el a nyelvművelés. A hatvanas évek végétől mondhatni az egész észt társadalmat megmozgató nyelvjúító mozgalom kezdődött. 1972 áprilisában pályázati felhívás jelent meg az összes központi és a jelentősebb vidéki lapokban új szavak beküldésére. A cél a fölösleges idegen szavak észttel való helyettesítése és a régebbi nehézkes szóalkotások rövidebbre cserélése volt. A pályázatot az Észt Anyanyelvi Társaság hirdette meg. Ennek a rövid, de sikeres nyelvjúító mozgalomnak az eredményeit egy másfél száz oldalas szótár foglalja össze, amely 1985-ben látott napvilágot. A módszert tekintve ez a mozgalom sokat megőrzött Avvik eljárásaiból.

Az emigrációban élő V. Tauli 1968-ban „Introduction to a Theory of Language Planning” címen megjelentetett egy művet, amely világszerte figyelmet keltett. Tauli elkészítette a könyv észt változatát is. Szerinte az ideális nyelv az, amely minimális eszközökkel maximális eredményeket ér el. Tauli elméleti megállapításai figyelemre méltó visszhangra találtak az észt nyelvművelésben is.

Az észti irodalmi nyelv fejlődésének tizedik korszaka 1989-ben kezdődik, s jelenleg is tart. Ebben az évben hozták meg az első nyelvtörvényt, melyet 1995-ben még egy másik követett. Ezek a törvények biztosították az észti nyelv államnyelvi státusát. Az orosz nyelv perifériára szorult, sok tekintetben az angol és a finn léptek a helyére. Ez utóbbi a finn tévéadások nagy nézettsége következtében már a szovjetkorszak utolsó egy-két évtizedében is nagy szerepet játszott.

A szovjet rendszerrel kapcsolatos terminológiát kicserélték. A lakosság szélesebb köreinek anyanyelvi tájékozódását egész sor újonnan megjelent kézikönyv segítette és segíti. Ilyenek például a több mint ezer oldalas észti nyelvtan (Eesti keele grammatika I–II. Tallinn. 1993–1995), az észti nyelv kézikönyve (Eesti keele käsiraamat. Tallinn. 1997), az észti helyesírási szótár (Eesti ortograafia. Tallinn. 1995), az észti nyelvhelyességi szótár (Eesti keele sõnaraamat. Tallinn. 1999), amely tulajdonképpen a fentebb említett 1918. évi első kiadás bővített, modernizált folytatása. Az észti nyelv használatának, fejlesztésének problémáival az Észti Anyanyelvi Társaság 1993-ban létrehozott bizottsága (Emakeele Seltsi keeleteoimkond) foglalkozik. Az észteknél jóval erősebb az igény, mint nálunk, hogy a modern élet beözönlő idegen szavaira vagy legalábbis a leghasználatosabbakra saját szót alkossanak. Gyakori jelenség, hogy nagy példányszámú napilapok pályázatokat hirdetnek egy szó vagy fogalomkör észtesítésére. Így születtek meg olyan ma már szélteben használt szavak, mint *üileilmastumine* 'globalizáció', *lõimumine* 'integráció', *täisleppimatus* 'zérótolerancia', *tarkvara* 'software'.

Ez utolsó korszak egyik említésre méltó momentuma, hogy megszületően van a délészti irodalmi nyelv.

A könyv ötödik fejezetének szerzője L. Keevallik. A fejezet tárgya szocio-lingvisztikai: a beszélt észti nyelv. Ez a terminus az észti nyelv egy nem normatív változatát jelenti, amely gyakran tartalmaz regionális sajátosságokat.

Ennek a nyelvváltozatnak legmegfoghatóbb része a szókincs. A cikk szerzője T. Hennostét idézi, mint a kérdés elméleti oldalának kidolgozóját. Hennoste három kategóriát vezetett be: 1. A hétköznapi szókincs, 2. A spontán beszéd szókincse, 3. A párbeszéd szavai.

A beszélt nyelv szókincsében sok a kölcsönzés. Ezek eredet szerinti megoszlása a következő: 39% angol, 26% finn, 24% orosz.

Ebbe a fejezetbe tartozik az ún. „slang” vizsgálata. A korszak elején (1991) jelent meg M. Loog szerkesztésében az első észti slangsztár, amely 7000 szót tartalmaz. A slangnek megvannak a maga hangtani és nyelvtani sajátosságai. Ezeket a szerző frappáns példák segítségével sorra bemutatja. Ilyen slang sajátosság például a mutató névmások határozott névelőként való használata.

A könyv rövid hatodik s egyben utolsó fejezete az észti nyelv tanulmányozásának történetét tekinti át a 17. századtól a 21. sz. első éveigi. A fejezet írója: M. Erelt.

Nem említettük még, pedig említést érdemel, hogy minden egyes fejezet végén jól összeválogatott részletes bibliográfiát találunk.

Végezetül azt tudom mondani, hogy a M. Erelt szerkesztette könyv díszére válik az észti nyelvtudománynak, s nagyban hozzájárul – hogy Rosenplänter folyóiratának címéből idézzünk – „zur genauer Kenntniss der ehstnischen Sprache”. Sokoldalúan mutatja be az észti nyelv múltját és jelenét. Ma már Európa számos egyetemén van észti oktatás, s ebben nagy segítséget nyújt a könyv nemcsak a diákoknak, de az oktatóknak is.

Irodalom

- Alvre, Paul (1973), Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. *KK* 3: 161–162, 5: 291–299.
- Ariste, Paul (1956), Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. In: Moora, Harri (toim.), *Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn.* 5–23.
- Bañcerowski, Jerzy (1968), A gyengülés-erősödés folyamata a finn nyelvben. *NyK* 70: 3–21.
- Bartens, Raija (1999), Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. *MSFOu* 232.
- Honti, László (1997), Die Negation im Uralischen I. *LU* 33: 81–96.
- Itkonen, Terho (1972), Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. *Historiallinen aikakauskirja* 70/2: 85–112.
- Keresztes László (1990), *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kettunen, Lauri (1940), Über das Verhältnis der ostseefinnischen Sprachen und die vorgeschichtliche Gruppierung der entsprechenden Völker. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat* 1938, 100–120.
- Koponen, Eino (1991), Itämerensuomen marjannimistön kehityksen päälinjauja ja kantasuomen historiallista dialektologiaa. *JSFOu* 83: 123–161.
- Laanest, Arvo (1972), Itämerensuomalaisten kielten ryhmituskysymyksiä. *Vir* 76: 113–121.
- Leskinen, Heikki (1999), Suomen murteiden synty. In: Fogelberg, Paul (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisen juuret nykytutkimuksen mukaan. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153. Suomen Tiedeseura, Helsinki. 358–371.
- Ojansuu, Heikki (1922), Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. *Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa I. N:o 3. Turun suomalainen yliopisto, Turku.*
- Raun, Alo (1971), Problems of the Number and Grouping of Proto-Finnic Dialects. In: Raun, Alo, *Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics. Uralic and Altaic Series.*

- Volume 107. Indiana University – Mouton & Co., Bloomington – The Hague. 45–98.
- Sammallahti, Pekka (1977), Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. *Vir* 81: 119–136.
- Setälä, Erkki (1917), Suomen kieli ja kirjallisuus. Tietosanakirja 9. WSOY, Helsinki. 343–369.
- Tauli, Valter (1968), Introduction to a Theory of Language Planning. *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia* 6. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala.
- Tauli, Valter (1980), Eesti grammatik II. Lauseõpetus. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala.
- Viitso, Tiit-Rein (1978), The History of Finnic *õ* in the First Syllable. *SFU* 14: 86–106.
- Wiik, Kalevi (1996), Kuinka itämerensuomalaiset kielet syntyivät. In: *Congressus primus historiae Fenno-Ugricae. Societas Historiae Fenno-Ugricae*, Oulu. 591–598.

Bereczki Gábor

Napolskikh, Vladimir –Siikala, Anna-Leena –Hoppál, Mihály (eds.): Khanty Mythology

Encyclopaedia of Uralic Mythologies 2.
Akadémiai Kiadó – Finnish Literature Society, Budapest – Helsinki. 2006. 241 o.

Az ismertető könyv egy nagyszabású vállalkozás egyik állomása. Az 1990-es évek elején fogalmazódott meg az az igény, hogy egységes szerkesztési elvek szerint készített könyvsorozat jelenjék meg az egyes uráli nyelveken beszélő népek hitvilágáról. A sorozat az „Uráli Mitológiák Enciklopédiája (Энциклопедия уральских мифологий; Encyclopaedia of Uralic Mythologies)” nevet kapta, a szerkesztők pedig a szűkebb szakma legtekintélyesebbjei közé tartoznak: a finn Anna-Leena Siikala, a magyar Hoppál Mihály és az oroszországi Vladimir Napolskikh.

A sorozatszerkesztők a koordináló munkát végzik, az egyes kötetek azonban helyben készülnek, a szóban forgó népek kutatói és képviselői írják a fejezeteket és a szócikkeket. Ezt az igen helyes elvet ma, a 20–21. század fordulóján már lehet alkalmazni, ugyanis az oroszországi uráli népek körében is kinevelődött az a tudós nemzedék, amely képes ilyen összefoglaló jellegű munkák elvégzésére. A munkát úgy tervezték, hogy az egyes kötetek először orosz nyelven (vagy a

helyi nyelveken, azaz finnül, észtil stb.) jelennek meg, majd elkészül az angol fordításuk is. Ez a módszer különösen a keleti finnugor és szamojéd népek hitvilágának megismertetését segíti elő jótékonyan, hiszen ezáltal az Oroszországon kívüli szakmai közönség is friss, autentikus információkhoz jut.

Más szempontból is megérett az idő egy újabb összegzésre. Uno Harva (Holmberg) nagy vállalkozása, a „Suomen suvun uskonnot” (A finnugorság vallásai) sorozat régi orosz forrásokra és a 19/20. század fordulóján finn és magyar kutatók által gyűjtött anyagokra épült¹. Az azóta eltelt évszázadban a kutatás tárgyában, módszereiben és feltételeiben is sok változás történt.

Az Uráli Mitológiák Enciklopédiájának első kötete a komi mitológiát mutatta be (Konakov et al. 1999), ennek angol nyelvű változata 2003-ban jelent meg. A második kötet a most ismertetendő „Khanty Mythology” (orosz eredetije: Kulemzin et al. 2000). A manysi kötet is napvilágot látott, egyelőre oroszul (Gemuev et al. 2001), hasonlóan a szölkuphoz (Tučkova et al. 2004). Az első három kötetet részletesen ismertette nemrégén Sirkka Saarinen (2006). A szölkup kötetéről azért nem írt, mert nem tudta megszerezni. Én is csak a bibliográfiákból értesültem a megjelenéséről².

A jelen sorozat mindegyik kötetére jellemző, hogy a szerzők először az illető népet, történelmét, kutatásának történetét ismertetik, majd összefoglaló tanulmányt közölnek a nép hitvilágáról. Ez a bevezető rész a köteteknek mintegy a harmadát teszi ki. A második kétharmadban következik a lexikon, azaz az illető nyelvnek a hitvilággal kapcsolatos szavai, kifejezései ábécé-rendben, nyelvi és néprajzi magyarázatokkal. A köteteket gazdag képanyag egészíti ki, valamint eredeti nyelvű folklór szövegek, fordítással. A kötetek kolofonjában rangos intézmények sorakoznak: az Uráli Mitológiák Enciklopédiája sorozatot a Finn Tudományos Akadémia és a Helsinki Egyetem, az Oroszországi Tudományos Akadémia és annak Udmurt Történettudományi, Nyelvészeti és Irodalomtudományi Intézete, valamint az MTA Néprajzi Kutatóintézete jegyzi. A hanti kötetben ezek mellé felsorakozott az Északi Kislétszámú Népek Ügyeinek Bizottsága, a Hanti-Manysi Autonóm Körzet, az Obi-ugor Népek Tudományos Kutatóintézete, valamint a Tomszki Állami Egyetem Régészeti és Helytörténeti Tanszéke.

A hanti, tágabban az obi-ugor népek hitvilága több mint száz éve kutatás tárgya. Elegendő utalnom Munkácsi Bernát és Artturi Kannisto munkásságára a

¹ Ennek egyes kötetei németül is napvilágot láttak a Folklore Fellows' Communications sorozatban, l. <http://www.folklorefellows.fi/comm/comm.html>, majd az összefoglalás angolul (Holmberg 1927, 1964)

² A kötetek beszerzése valóban szinte lehetetlen. Az orosz változatok a nagy távolság és a szervezetlenség miatt, az angol változatnak pedig hiába magyar az egyik kiadója, a kötet Magyarországon nincs könyvárusi forgalomban.

manysik, Pápay József, Serafim Patkanov, Heikki Paasonen, valamint K. F. Karjalainen munkásságára a hantik körében. Ez utóbbi nagy műve, a Jugriai népek vallása (finnül 1918, németül: 1921, 1922, 1927) kiindulópontja minden egyéb kutatásnak. Tulajdonképpen főként a 19/20. század fordulóján gyűjtött forrásokra támaszkodva állította össze Vértes Edit is mitológiai összefoglalásait, először magyarul (1990), majd egy német nyelvű mitológiai enciklopédia két kötetében (1997).

A most ismertető kötet szerzői közül ketten szibériai oroszok, ketten hantik. V. Kulemzin és N. Lukina a tomszki egyetem neveltjei és kutatói, az obi-ugor népek jó ismerői. Évtizedek óta számos terepkutatást végeztek, többször közösen. V. Kulemzin elsősorban a Vah és a Vaszjuga folyó menti hantik között kutatott, a sámánizmus volt a központi témája. N. Lukina az utóbbi években a nemzeti értelmiség kinevelésében szerzett elvülhetetlen érdemeket. Számos kandidátusi disszertáció született az ő vezetésével, tudományos műhelyeket, fórumokat, kiadványsorozatot hozott létre. Helyesen ismerte fel, hogy az oroszországi kutatás akadályai a folklór szövegek ismeretének hiánya, hiszen magyar és finn (valamint Steinitz révén német) kutatók által gyűjtött és publikált szövegekről van szó. Schmidt Évával közösen nagyszerű válogatást közölt az obi-ugor népköltészet prózai műfajaiból (Lukina 1990), több német nyelvű munkát oroszra fordított, ezek közül talán a legjelentősebb Karjalainen már említett monográfiája az obi-ugor mitológiáról (1994, 1995, 1996).

A hanti kutatók a kazimi közösség képviselői. Timofej Moldanov réntartó családból származik, és az 1990-es években vált kutatóvá – ebben is nagy része volt Schmidt Évának. Felesége, Tat'jana Moldanova hanti apa és orosz anya gyermeke, matematika–fizika szakos tanárból lett a hanti nemzeti ébredés egyik vezető személyisége, tudós, tudományszervező, közösségi ünnepek szervezője.

A könyvből nem derül ki világosan, hogy melyik rész pontosan melyik szerző munkája (a szerzők: Vladislav M. Kulemzin, Nadežda V. Lukina, Timofej A. Moldanov, Tat'jana A. Moldanova). A bevezető fejezetek írásakor valószínűleg együttműködtek a szerzők, felosztották egymás között a területeket. A lexikonban a szócikkek végén ott van a szerző neve, eszerint a mintegy másfélszáz szócikknek több mint a 80 százalékát V. Kulemzin írta, N. Lukina csak 20 szócikket jegyez. A kötet végén közölt három mitikus ének a Moldanov házaspár gyűjtése és lejegyzése.

A bevezető fejezetben („The Khanty”, 15–29) az alapvető információkon kívül (népnév, lakóhely, lélekszám, nyelvjárások³) a hantik történelmi,

³ A nyelvjárási felosztásba bekerült egy furcsa baki: „According to the newest classification (Honti 1995) the following main dialects belong to the eastern group: Vakh, Vasyugan, Upper Kazym and Surgut (including Tromyegan, Yugan and Pim).” (16) A Felső Kazimon természetesen északi nyelvjárást beszélnek. A szerző a Honti által említett verhnye (felső)-kalimszki (VK)

társadalmi viszonyairól, anyagi kultúrájáról olvashatunk. Az Ob-vidék betelepülésének bemutatásakor a szerzők tárgyalják a folklór mint történeti forrás kérdését. Megismerhetjük a hantik nemzeti-rokonsági viszonyait, szó van a település-szerkezet, a foglalkozás, az étkezés, az öltözködés és a díszítőművészet kérdéseiről, a folklór műfajairól és témáiról. A hantik vallásáról szólva a szerzők megállapítják, hogy mint minden vallás, ez is szinkretista: a hitvilág ugor rétege, mely iráni hatásokat is őriz, keveredik a kereszténység és a materializmus (ez is vallás!) elemeivel. Az utóbbi két évtizedben a hagyományok újraéledését lehet tapasztalni, némileg megváltozott körülmények között. Érdekes a tűz és a vas szerepének az átértékelődése. Ezek korábban egyértelműen pozitív elemek voltak, az utóbbi időben azonban fenyegető erővé váltak a hantik szemében: a fűrotornyok és az állandóan égő olaj- és gázfáklyák a hagyományos kultúrájú őslakosok ellenségei. A szerzők kiemelik az 1980-as évek végén létrejött Jugria megmentése társadalmi szervezet közösségszervező és kultúramentő szerepét, mely példaként szolgált a többi szibériai népnek is.

A tudománytörténeti fejezetben – „Written Sources and Studies of Khanty Mythology” (30–38) – a hanti mitológia kutatásának hosszú történetét olvashatjuk az első orosz utazók tudósításaitól kezdve a mai, fiatal nemzeti értelmiség kutatási eredményeinek felsorolásáig.⁴

Az irodalomban való tájékozódást segíti a kötet végi igen bőséges bibliográfia is.

A hantik világnézetét tárgyaló fejezet – „The traditional Khanty world view” (39–70) – élén a szerző fontosnak tartja megjegyezni, hogy a hantik szoros kapcsolatban élnek a körülöttük lévő világgal, és nem tesznek különbséget az evilági és a természetfölötti között. A szakrális–szekuláris, racionális–irracionális különbségtétel szerinte csak a tudósoknak fontos. Ez részben igaz, másrészt viszont az obi-ugorok igen világosan elkülönítik a szakrális és a profán zónát térben, időben, tevékenységben egyaránt (vö. pl. Anttonen 1990). Hogy ezt a szerző (valószínűleg V. Kulemzin) nem vette észre, talán abból adódik, hogy – amint a lexikonból kiderül – összekever két szót a oK *jəm* Kaz *jäm* 'jó' és a oK *jim*, Kaz *jem* 'szent, érinthetetlen, tabuszabály alá eső' kifejezéseket, ezért egy nemlétező jó–rossz ellentétet állít fel, szerintem helytelenül. Az *atəm* 'rossz'

nyelvjárást keverte össze a kazimival. Kár, hogy a két felső-kazimi szerzőnek, akik Juilszkból valók, – és nem Jurilskból! (10) – elkerülte a figyelmét ez az adat.

⁴ Az orosz nyelvű változathoz képest néhány hiba is becsúszott: a fordító Pápai Károly nevét önkényesen Pápay József-re változtatta és Pápayt tette meg Munkácsi Bernát útítársának (32.), pedig tudjuk, hogy a két tudós útja között tíz év telt el. Két magyar nyelvű mű címét (Munkácsi: Vogul népköltési gyűjtemény és Vértes Edit: Szibériai nyelvrokainak hitvilága) oroszul hagyta meg azt a látszatot keltve, hogy ezek orosz nyelvű munkák (32, 36).

szócikkben felsorolt tiltások egy része a – jelen lexikonban nem szereplő – *jim* szócikkbe tartozna (főleg a nőket érintő tiltások), más részük az egész világon érvényes, vadászati etikával kapcsolatos. Ezt a tévedést Anna-Leena Siikala is szóvátette már korábban (Siikala – Uliášev 2002: 160).

A hitvilágot bemutató fejezet a következő alfejezetekre oszlik: az ember és a tárgyak, az ember és a társadalom, az ember és a természet viszonya, hiedelmek az életerőről (azaz a lelkekről), az élőről és az élettelenről, a környező világról, valamint az ember életútjáról.⁵

A könyv kétharmadát kitevő, másfélszáz szócikket tartalmazó lexikon nagyon sok értékes adatot tartalmaz. Igen nehéz azonban ezen a nyelvileg- és kulturálisan is nagyon tagolt területen mindenre kiterjedő, a variációkat is figyelembe vevő áttekintést adni. Számomra nem egyértelmű, milyen alapon lesz egy kifejezésből címszó. Az állatok közül címszóként szerepel a medve és a jávorszarvas, de hiányzik a szintén totemállatként tisztelt hód. Van béka, de nincs kígyó. A tárgyak közül címszó a fazék, de a ház nem, pedig igen fontos szerepe van a hantik hitvilágában. Az obi-ugor nyelvterületen széltében ismert erdei szellem (*möňk*, *măňk*, *meňk*) csak véletlenül van megemlítve. A medve-ünnepi rovásfa két helyen is szerepel, különböző nevekkal, de nagyjából azonos magyarázó szöveggel (131 és 148), utalás nélkül, hogy ugyanarról a tárgyról lenne szó. Egyébként is egy ilyen kultúrában, ahol minden mindennel összefügg, nagy szükség lenne az utalásokra. Vértes Edit hasonló célú lexikonában (1997) 118 címszó mellett 319 utalást használt (Zaicz Gábor adata, 2001: 246). Itt a kötetvégi tárgymutató betölthetné ezt a szerepet, helyettesíthetné az utalásokat, de sajnos az oldalszámok közel sem jelölik az összes előfordulást.

A hantik és manysik körében egyaránt nagy tiszteletnek örvendő Világügyelő férfi nevei, funkciói töredékesen, egymásnak ellentmondóan bukkannak fel az egyes szócikkekben. Tudvalevőleg a Világügyelő férfi a folklórban azonos az Asszony unokaöccse (*imi ħili-ħita-kālaŋ*) néven emlegetett tréfacsinálóval is, ez azonban nem derül ki egyértelműen. Az általánosan ismert kifejezés helyett a legperiférikusabb, Vah-menti *alwāli* válik címszóvá és hivatkozási alappá. Ennek az az oka, hogy V. Kulemzin a vahi–vaszjugáni területen kutatott a legtöbbet, ezért az ottani jelenségeket tekinti etalonnak, kiindulópontnak.

A könyv egészére sajnos nem jellemző a nyelvi pontosság, de talán ezt nem is róhatjuk fel egy nem-nyelvészeti kiadványnak. Az orosz szerzők nem tudnak hantiul, a hanti munkatársak pedig csak a saját nyelvjárásukat ismerik, de annak a helyesírásával sincsenek teljesen tisztában. Az angol nyelvű kiadást Ulla-Maija

⁵ „Relations between Man and Objects” (39–43), „Relations between Man and Society” (43–46), „Relations between Man and Nature” (46–49), „Beliefs about Vital Forces” (49–53), „Ideas about Living and Non-Living” (53–56), „The Surrounding World” (56–61), „Man and his Life” (61–70).

Kulonen, a helsinki egyetem finnugor tanszékének professzora lektorálta a transzkripció szempontjából, de feltehetőleg nem került minden adat a kezébe.⁶

Nem szerencsés a nyelvileg igen tagolt hanti nyelvterületen két adatváltozat (Northern, Eastern dialekt) megjelölése, amikor tudjuk, hogy ezen belül is még számos változat lehetséges. Az északi nyelvjárásra való utalás a legtöbbször kazimi adatot jelent (de a *t*-zó adatok pl. serkálit sejtetnek, ha nem délit), a keleti pedig vahi-vaszjuganit, pedig jól tudjuk, hogy a szurguti területen is elevenen él az ősi hanti hitvilág.⁷

Miért ismertetünk mitológiai témájú kötetet nyelvészeti szaklapban? A benne fellelhető nyelvi anyag miatt. A szócikkek hanti nyelvű címszavai bár sok kívánnivalót hagynak maguk után, a nyelvész olvasót is tájékoztatják – a szakember tudja, hogy milyen megbízható forráshoz, szótárhoz nyúljon, ha pontosítani akarja a transzkripciót. A legnagyobb érdeklődésre azonban nyilvánvalóan az a három mitikus ének tarthat számot a nyelvészek körében, melyek a kötet végén szerepelnek. Az első egy 176 soros énekes mese (*məs ar*) mely a kis *məs* férfi vadászatáról szól, amikor elejti a hatlábú jávorszarvast.⁸ A következő egy 573 soros, bőséghozó ének (*mis ar*) a Kazim folyó védőszelleméről, melyet medveünnepken szoktak előadni. Az ének az istennő utazását írja le Ob-menti otthonából mostani, a Kazim felső folyása melletti Numto-tavi szigeten lévő lakóhelyéig. A harmadik egy 199 soros ének egy erdei szellemről, a Sokházas Anyóról, aki már a Kazimi istennő odaérkezése előtt a folyóvidék lakója volt. A két utóbbi éneket a Moldanov-házaspár a Kazim-vidék pantheonját bemutató könyvében is közölte, de csak orosz fordításban (Moldanov – Moldanova 2000.).

Az angol változat szerkesztésekor az énekszövegek szerencsés módon eljutottak a hamburgi Widmer Annához is, akinek köszönhetően a mitikus énekek szövegei következetes, megbízható helyesírással, a kazimi nyelvjárásnak Steinitz által létrehozott fonematikus írásmódjával jelennek meg. Widmer Anna elkészítette a szövegek német fordítását is, ez az angol mellett, gondosan jegyzetelve mintaszerű módon jelent meg.

Az angol kiadás egészében is átgondoltabb, jobban szerkesztett, nyelvileg

⁶ A nyelvi ismeretek hiányából adódik, hogy nemlétező, hibrid kifejezések is címszóvá válhatnak, mint pl. a *woj ärəχ*, *woj arəχ* (147) 'medveének' jelentésben. A lekopott szóvégű *woj* tipikusan északi szóalak (keleten *wajəγ*), az *ärəγ* (és nem *arəχ*) pedig keleti, ez északon *ar(ə)*. A kifejezés helyesen *waj ar(ə)* lenne, ezt használják északon. A keletiek viszont nem az 'állat' jelentésű *wajəγ* szóval képezik a medveének kifejezést, hanem azt mondják: *pupi ärəγ* – ezt viszont hiába keresnénk a címszavak között. Ez csak egy példa a sok téves, íráshibás adat közül.

⁷ Talán nem véletlen, hogy szurguti hanti ismerősömnnek igen rossz véleménye volt a kötetről: szerinte ez az összefoglalás nem tükrözi saját népe hitvilágának legfontosabb elemeit.

⁸ Ennek az éneknek egy variációját Schmidt Éva is lejegyezte, s az ének másolatát átadta nekem az 1990-es évek közepén. Éva archívuma azóta zár alá került, de úgy látszik, a mások által hasonló időben, helyen és személyektől gyűjtött, azonos szövegű éneket ki lehet adni.

pontosabb, némileg bővebb is (hússzal több szócikk van benne), mint az orosz, s a tárgymutatóval lehetővé válik a keresés azok számára is, akik nem ismerik a hanti nyelvű kifejezéseket.

A fordító (a finn Marja-Leena Hattuniemi) összességében eredményesen birkózott nehéz feladatával, csak néhány helyen támadt kedvem vitatkozni az értelmezésével.⁹

A sorozat és a kötet legnagyobb érdeme, hogy létezik, tájékozódási és hivatkozási alap. Innen folytatható a kutatás. Ki lehet egészíteni, esetenként helyre lehet igazítani a benne lévő adatokat. Az angol nyelvű változat a világ minden táján ismertté teszi az uráli népek mitológiáját. Ezt kell megköszönnünk a szerzőknek, a szerkesztőknek és a kiadás támogatóinak.

Irodalom

- Anttonen, Veikko (1990), The Khanty concept of *jemen* and the Mansi concept of *jelpin* from the point of view of comparative religion. CIFU-7/4: 56–62.
- Gemuev, I. N. et al. [Гемуев, И. Н.] (2001), Мифология манси. Энциклопедия уральских мифологий II. Издательство Института Археологии и этнографии СО РАН, Новосибирск.
- Holmberg (= Harva), U. (1927), Finno-Ugric, Siberian. Mythology of All Races IV. Boston. 2. kiadás: 1964: Cooper Square Publisher, INC., New York.
- Karjalainen, Kustaa F. (1918), Jugralaisten uskonto. Suomensuvun uskonnot III. WSOY, Porvoo.
- Karjalainen, Kustaa F. (1921, 1922, 1927), Die Religion der Jugra-Völker. FFC 41, 44, 63. Helsinki.
- Karjalainen, Kustaa F. [Карьялайнен, К. Ф.] (1994, 1995, 1996), Религия югорских народов I, II, III. Издательство Томского университета, Томск.
- Konakov, N. D. et al. [Конаков, Н. Д.] (1999), Мифология Коми. Энциклопедия уральских мифологий Том I. Редакторы серии: Anna-Leena Siikala, Владимир Напольских, Mihály Hoppál. Издательство ДИК, Москва – Сыктывкар
- Konakov, N. D. et al. (2003), Komi Mythology. Vladimir Napolskikh – Anna-Leena Siikala – Mihály Hoppál (eds), Encyclopaedia of Uralic Mythologies I. Akadémiai Kiadó – Finnish Literature Society, Budapest – Helsinki.
- Kulemzin, V. M. et al. [Кулемзин, В. М.] (2000), Мифология хантов. Энциклопедия уральских мифологий III. Издательство Томского университета, Томск.
- Lukina, N. V. (szerk.) [Лукина, Н. В. (ред.)] (1990), Мифы, предания, сказки хантов и манси. Главная редакция восточной литературы, Москва.

⁹ Helyenként megtévesztette viszont, hogy a hanti nyelvi adatokat latin betűvel adták meg a szerzők az orosz szövegben, és a latin *m* betűt cirill *t*-nek olvasta. Így lett a Földanya *təχ imi* (*məχ imi* helyett), a hód pedig *məχ* helyett *təχ* (59, 239).

- Moldanov, T. – Moldanova, T. [Молданов, Т. –Молданова Т.] (2000), Боги земли Казымской. Издательство Томского Университета, Томск.
- Saarinen, Sirkka (200), Die Mythologien der nördlichen finnisch-ugrischen Völker. FUF 59: 209–214.
- Siikala, Anna-Leena – Uliashev, Oleg (2002), Landscape and spirits. The sacred places of the northern Khanty and their rituals. In: Lehtinen, Ildikó (ed.): Siberia. Life on the Taiga and Tundra. National Board of Antiquities, Helsinki. 155–185.
- Tučkova, N. A. et al. (2004) = Tučkova, N. A. – Kuznecova, A. I. – Kazakevič, O. A. – Kim-Meloni, A. A. – Gluškov, S. V. – Bajdak, A. V. [Тучкова, Н. А. – Кузнецова, А. И. – Казакевич, О. А. – Ким-Мелони, А. А. – Глушков, С. В. – Байдак, А. В.], Мифология селькупов. Энциклопедия уральских мифологий. Том 4. Томск.
- Vértes Edit (1990), Szibériai nyelvrokonaink hitvilága. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Vértes, Edith (1997), Die Mythologie der Uralier Sibiriens. Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm (Hrsg.), Wörterbuch der Mythologie 30–31. Lieferung. Klett–Cotta, Würzburg.
- Zaicz Gábor (2001), Szibériai nyelvrokonaink mitológiai lexikona. MNy 97: 242–249.

Csepregi Márta

Tamás Ildikó: Tűzön át, vízen át. A sarkvidéki lappok énekhagyománya.

Napkút Kiadó, Budapest. 2007. 191 o.

Bár a cím az alcímmel együtt már önmagában is sugallja, az olvasó az első pillanatban nem igazán sejtí, hogy a vékonyka, 173 + 18 oldalas kötettel valójában két könyvet kap. Tamás Ildikó nagy fába vágta a fejszét, hiszen hasonló mű egyetlen rokon népünkről sincs forgalomban: a könyv első része inkább a nagyközönségnek szóló, ismeretterjesztő jellegű néprajzi anyag a lappokról (9–72.), a második, terjedelmesebb rész viszont a lapp jojkákkal ismerteti meg, mégpedig a szerző saját tudományos eredményeire támaszkodva (75–173). A kötethez 18 oldalon tárgymutató, függelék (benne Szomjas-Schiffert György egy kéziratának másolata, valamint több jojka kottája), irodalom- és forrásjegyzék kapcsolódik. Külön néprajzi és külön népzenei munkák jelentek már meg több uráli népről is (pl. tanulmánygyűjtemény a szurguti osztjakokról Lázár Katalin szerkesztésében), sőt tudomásunk van

készülő kiadványokról is (pl. a zürjén népzene tárgyköréből), de egy kötetbe foglalt összefogó néprajzi és népzenei, tudományos és tudományos-ismeretterjesztő könyv eddig még nem létezett. A szerző ugyanakkor jó ízléssel és remek stílusérzéssel közelíti egymáshoz a két témát, így a nagyközönség is élvezni tudja a jojkák világáról szóló, Tamás Ildikó doktori értekezésének részleteit tartalmazó tudományos részt, míg a szakmai olvasók is sok új információt szerezhetnek az ismeretterjesztő fejezetekből. Még érdekesebbé teszik a könyvet a szerző és férje által készített színes és fekete-fehér fotók, valamint a különböző archívumokból átvett korábbi fényképek.

A szép kiállítású könyv jó minőségű papíron, jó minőségben fűzve jelent meg; esztétikai szempontból legfeljebb a betűtípus szúrhat szemet, az is csak a kérdőjeleknél: első pillantásra azt hihetnők, a spanyolban szokásos fordított kérdőjelet látunk (a recenzens először el is könyvelte magában nyomdahiának). Ki kell emelni ugyanakkor a tördelést: a szerkesztő igazi professzionális munkát végzett, hiszen az olykor terjedelmes kották soha nem törnek meg az oldalak között, a táblázatok közül is csak egyetlen egyet kellett két oldalon elhelyezni, ezt is sikerült azonban a lehető legjobb helyen elvágni. Mindezek apróságoknak tűnhetnek ugyan, de tapasztalatból tudjuk, hogy – különösen kisebb kiadók esetében, mint amilyen a Napkút is – ilyesmire gyakran nem helyeznek kellő hangsúlyt, s így megnehezítik az olvasó dolgát.

A könyv első fejezete (9–27) Tamás Ildikó és férje, Csáji László Koppány lappföldi útját mutatja be, annak is az élményszerű oldalát; a tudományos gyűjtés eredményét a második részben olvashatjuk. A szerző olvasmányosan írja le a pénzszüke miatt gyakran kalandos utazást, a lapp adatközlők olykor gyakran hozzáállását a kutatáshoz, a norvégok sajátos véleményét a helyi őslakosokról.

Az első részben az úti beszámoló után először a lappok történelmét ismerhetjük meg (29–35) – már legalábbis amennyi tudható róla, hiszen a lappok őstörténetének, etnogenezisének nem egy kérdése még ma sem tisztázott. A további fejezetek (35–72) a számik 20. századi történelmét, majd hagyományos és modern kultúrájukat írják le a hétköznapoktól az ünnepekig, a születéstől a halálig, az étrendtől a meséig, a rénszarvastenyésztéstől a halászatig, a hagyományos orvoslástól a hitvilágig. A rövidre szabott, de roppant olvasmányos, lényegre törő, még a szakmai olvasók számára is újdonságokkal szolgáló részt a szerző a jojkák és a lapp hitvilág összefüggéseit bemutató fejezetekkel zárja, mely egyben jó átvezető a második részhez, azaz a jojkák történeti, funkcionális és formai elemzéséhez. Tamás Ildikó saját érdeklődési és kutatási területe ennek a résznek az arányaiból is jól kirajzolódik: a szellemi néprajz elemei sokkal nagyobb szerepet kapnak, mint a tárgyi néprajz, bár ez utóbbit sem mellőzi: kapunk leírást a hagyományos öltözködésről, a sámán-

dobok ábráiról, a korai barlangrajzokról, a lapp sátrak szerkezetéről és berendezéséről. Ugyanakkor a legrészletesebben a lapp hitvilág, mesekincs és népzene tradícióit ismerhetjük meg.

Ha valaki az első rész elolvasása után leteszi a könyvet, sokat veszít ugyan, de a lappok életével és kultúrájával kapcsolatban meglehetősen alapos tudásra tehet szert, s mindezt egy hihetetlenül élvezetes olvasmány formájában sajátítja el; ezt az élményt még az itt-ott természetszerűleg előforduló sajtóhibák sem rontják el.

A könyv második része komoly tudományos munka, ám megint ki kell emelnünk, milyen virtuózan kezeli Tamás Ildikó a tollat (klaviatúrát): a tudományos próza minden követelményének megfelelő, ugyanakkor bárki által érthetően fogalmazott értekezést olvasunk.

Bár a szerző azzal a – Kodálytól idézett – megjegyzéssel zárja művét, hogy „a lapp népzeneben [még mindig] van keresnivalónk” (173), az olvasónak nem marad hiányérzete: átfogó és részletes képet kapunk a jojkák kutatásának történetéről, a jojkák típusairól, zenei és prozódiai jellemzőiről, funkcióiról, születéséről („készítéséről”), dialektológiájáról, a lejegyzés sajátosságairól és nehézségeiről, a jojkálási alkalmakról, a hagyomány örökléséről és öröklődéséről, a modern jojka helyzetéről, a leghíresebb, legismertebb jojkaművészekről, a jojka és a zeneesztétika, zeneszemiotika, zenei univerzálék összefüggéséről, a lapp jojka és más népek népzenei hagyományainak kapcsolatáról.

Az első fejezet (75–79) szinte a lehetetlenre vállalkozik: definiálni a jojkát. Bár a műfajt sokan sokféleképpen próbálták már meghatározni, nincs olyan, egységes, mindenki által elfogadott, a jojka minden fontos tulajdonságát bemutató definíció, amely képes lenne magába sűríteni a jojka lényegét. Mint Tamás Ildikó rámutat: „a jojka a lappok sok évszázados tapasztalatainak, a világról szerzett ismereteknek egyfajta foglalata” (79), s mint ilyen jóval több, mint egyszerű improvizált ének (78). Egyértelmű definíciót ő sem ad, de maga a könyv akár egyetlen, nagylélegzetű meghatározásnak is felfogható.

A további fejezetek közül különösen érdekesek a jojkálás elsajátításáról és a jojka születéséről szólók (105–116): megtudhatjuk, hogy a gyermek közösségben nem is jojkálhat, csak otthon próbálkozik egészen addig, míg a szülők, a közvetlen környezet alkalmasnak nem ítéli őt a közösség előtti fellépésre, s ekkor kapja meg a saját személyjojkáját is, melyet egyébként neki magának nem szabad (vagy legalábbis nem ildomos) elénekelnie.

Tudományos szempontból azonban a leginkább feltűnő a szöveghelyettesítő, -kitöltő és -kiegészítő paneleket tárgyaló fejezet (134–143). Ezeket az elemeket korábban több névvel illették, Tamás Ildikó saját terminus technicus a *panel*, melyet azért vezet be (s mely, reméljük, hamarosan helyet kap a tudományos köztudatban is), mert az eddig létezett kifejezések egyike sem volt kellőképpen

pontos, míg a *panel* kifejezés átfogja mindazokat a funkciókat, melyeket ezek a szavak betöltenek, betölthetnek. A panelek részletes vizsgálata sok olyan újdonságot mutat meg, melyeket az ezt megelőző kutatások nem vagy csak részben tártak fel. Ilyenek például e panelek és a beszélt nyelv fonotaktikai egyezéseinek és főleg különbségeinek részletei, valamint a panelek és a prozódiai jellegzetességek összefüggései. A dallam és szöveg kapcsolatát (a prozodiát) tárgyaló fejezet (153–159) felhívja a figyelmet egy olyan jelenségre, mely a népzenekre általában nem jellemző, ám a jojkákban időről időre megjelenik: a nyelvellenes ritmizálás. A problémát Tamás Ildikó sem tudja minden kétséget kizáróan megoldani, ám munkájában jelzi, hogy ez lehet a kutatások egyik újabb témája (164). A fejezet végén a szerző plasztikusan, táblázatban ábrázolja az egyes problémás helyeket: a beszélt nyelvi hangsúly- és hosszúságviszonyokat, a szóalakok szótári és szövegbeli előfordulását, valamint a jojkában a beszélt nyelvi normához képest helytelenül használt hangsúlyokat.

Az utolsó fejezet (164–173) „A jojkák mélyszerkezete” címet viseli, s itt a hagyományos kották mellett grafikus ábrázolását is megtaláljuk a jojkadallamoknak. Ez a leírási mód nagyban elősegíti a gyakran díszítő elemekkel (előkéekkel, utókéekkel) tarkított dallamok vázának megismerését, a dallam ciklikusságának felismerését. Ezek a transzkripciók ugyan szokatlanak tűnhetnek a hagyományos kottaolvasáshoz és -íráshoz szokott olvasó számára, de a dallamtípusokat, a mélyszerkezetet valóban sokkal szemléletesebben láttatják, mint a kottakép vagy a szonogram. Ebből rajzolódhatott ki az a szerkezeti séma, mely táblázatba foglalva mutatja be a jojkák területenként tipikusnak nevezhető sorszerkezeteit.

A példaanyag terjedelmi okok miatt nem lehetett teljes, de a példák kiválasztása során a szerző sikeresen törekedett arra, hogy alá tudja támasztani állításait. Sajnos a jojkák szövegeiről nem tudjuk meg, melyik milyen helyesírással készült, s ez nagyban megnehezíti a nem lappológus olvasó számára a jojkák olvasását. Valószínűnek tartom, hogy mindig az eredeti forrásban szereplő írásmóddal szerepelnek a könyvben a szövegek, de erre nem találunk utalást. Talán nem csak a nyelvész olvasó hiányolja a magyar nyelvű jojkaszövegek fordítójának nevét: ezek csak elvétve találhatók meg a kötetben. Feltételezhetjük, hogy az eredetileg idegen nyelvű szakirodalmi idézetek magyar fordításai a szerző művei, ám ezt sem tudhatjuk biztosan; ezek az idézetek olykor idegen nyelven is olvashatók, de pl. a norvég vagy svéd források eredetijét nem adja meg a szerző (pl. a jojkadefiníciók esetében a 75–77. oldalakon). A 132–133. oldalakon a jojkák szövege vagy csak lappul, vagy csak magyarul van meg, jó lett volna mindkét helyen mindkét nyelven olvasni a szöveget (ez kéthasábos szedés esetén nem foglalt volna el nagyobb helyet).

Néhány terminus technicus használata nem egészen egyértelmű. Így például a 80. oldalon partitúrákról ír a szerző, holott a zenei szaknyelv ezt a kifejezést „többszólamú zene kottairásos lejegyzése, amelynél a szólamok egymás felett, illetve alatt helyezkednek el, közös ütemvonalal” jelentésben használja (Boronkay 1985: 79–80), márpedig a jójka tipikusan egyszólamú, hangszerkíséret nélküli műfaj. Amennyiben viszont az említett kották netán a dobkíséret ritmusának leírását is tartalmazzák, vagy ha speciális értelemben használjuk a *partitúra* szót, arra külön fel kellene hívni a figyelmet. Bizonyára csak elírás a 48. oldalon, a *Munieš* < *mun* 'én + *ieš* 'maga' név kapcsán a *vonatkozó névmás* kifejezés *visszaható* helyett. A jójákban gyakran történik utalás egyes madarakra, kakukkra, hófajdra stb. Tamás Ildikó a *Parus cinctus* magyar neveként rendszeresen a *lappcinege* kifejezést használja, ennek hivatalos neve azonban *lappföldi cinege*, mely a *lappföldi barátcinege* alakból rövidült; *lappcinege* nevet Kiss Jenő sem ismer (Kiss 1984: 291) A *rozsdásfarkú vízirigó* (64) szintén ismeretlen a magyar ornitológiai nevezéktanban, a *Cinclus cinclus* hivatalos neve egyszerűen *vízirigó* (Kiss 1984: 253); a jelző azért is kétséges, mivel a vízirigó torok- és mellrésze fehér. Lehet, hogy a rozsdástorkú pityerrel (*Anthus cervinus*) keverte össze a szerző, mely a tundrák, vizenyős rétek jellegzetes lakója?

Az itt felsorolt apróbb hibák azonban semmit nem vonnak le Tamás Ildikó kettős monográfiájának értékéből. Hiánypótló művet tartunk kezünkben (erre a szerző – igaz, roppant szerényen fogalmazva – maga is felhívja a figyelmet a bevezetésben), hiszen e távoli nyelvrokonokat ilyen részletességgel még senki nem mutatta be nekünk, s nincs egyetlen rokon népünk sem, amelyről ilyen típusú és szerkezetű, összefoglaló, átfogó mű készült volna. A szaktudományokban (a többes szám jogos: a könyv finnugristák, néprajz- és népzene kutatók számára egyaránt alapvető szakirodalommá kell hogy váljék) szinte szokatlan módon olvasmányos, gördülékeny mondatokban írt munka ugyanakkor a nem szakmai közönség körében is érdeklődésre tarthat számot, s minden bizonnyal sikert is arat. Érdeklődéssel várjuk a következő tanulmányokat, a kutatások beigért folytatását!

Irodalom

- Boronkay Antal (szerk.) (1985), Brokhaus Riemann zenei lexikon. 3 kötet. Dahlhaus, Carl – Eggebrecht, Hans Heinrich (Hrsg.). Zeneműkiadó, Budapest.
 Kiss Jenő (1984), Magyar madárnevek. Akadémiai Kiadó, Budapest.

G. Bogár Edit

Lehetett volna...

Csepregi Márta – Masonen, Virpi (szerk.): Grammatika és kontextus. új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék, Budapest, 2004. április 4–7.

Urálisztikai Tanulmányok 17. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 2007. 358 o.

0. A „Grammatika és kontextus” című konferenciát 2003 áprilisában hirdette meg az ELTE BTK Finnugor tanszéke. Az eredeti felhívás így szólt: „The objective of the symposium is to bring together linguists interested in the relation between the so-called pragmatic aspects and the grammatical aspects of language, i.e. the relation between extralinguistic situations and language as a set of systems and/or how this relation between language and context can be seen in actual language use. We invite papers on this theme from a synchronic or a diachronic perspective. Your specific topic can be approached, for example, from the point of view of text linguistics, conversational analysis, translation studies, language learning and teaching or studies in the use of a second/foreign language. Any other approach is naturally also invited as long as the focus is on the relation between grammar and context in a Uralic language” (<http://listserv.linguistlist.org/cgi-bin/wa?A2=ind0304&L=ura-list&P=79>, 2007. november). A megfogalmazás kissé zavarba ejtő, hiszen kezdetben a pragmatikai és a grammatikai szempontok összekapcsolásáról van szó, később ez kitágul a nyelven kívüli környezet és a nyelv kapcsolatára (ebbe belefér például az életmód és a szókincs kapcsolata is, míg az előbbibe semmiképpen sem). A felhívást olvasva homályban maradt, hogy a konferencia szervezői milyen konferenciát is képzelnek el. Az ilyen felhívás veszélye, hogy a konferenciára jelentkezők különbözőképpen vonatkoztatják magukra, így végül olyan résztvevők gyűlnek össze, akik nem tudnak sokat mondani egymás számára – nem beszélve arról a veszteségről, hogy sok potenciális résztvevő ezt a veszélyt látva inkább nem is jelentkezik.

Havas Ferenc megnyitóbeszédéből (mely a kötetet nyitó írás) kiderül, hogy maguk a szervezők sem lehettek tisztában céljaikkal. Havas elismeri, hogy valójában nem csak azt nem tudja, mit is kellene grammatikán vagy kontextuson érteni (sokatmondó, hogy az utóbbi szó jelentését etimológiáján keresztül szeretné megközelíteni, és még a tógát és a taktust is belekeveri fejtegetésébe), de még abban is tanácstalan, hogy mi az az és.

A hatnyelvű megnyitóbeszéd kétségtelenül kellemes hangulati elem lehetett a konferencia megnyitóján, de a kötet elé komolyabb előszó kívánkozna, az viszont teljes egészében egy nyelven (vagy a teljes szöveg több nyelven). Aligha lesznek sokan, akik a megnyitó teljes szövegét végig tudják olvasni, ráadásul az orosz és a német szakasz már teljesen öncélú, hiszen orosz és német nyelvű cikkek nem kerültek a kötetbe. A kötet nyelvpolitikájával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy nem világos, kit is kívántak megcélozni. A finn, észt és magyar nyelvű cikkek ugyanis leszűkítik a potenciális közönséget (lényegében csak finnugristák remélhetik, hogy végigolvashatják a kötetet, de közülük sem mindenki ismeri mind a három nyelvet). Így aztán a kötet sem nemzeti, sem nemzetközi nem lesz. S míg a finn és észt szerzők vagy az anyanyelvüket, vagy az angolt használják, addig a magyarok közül (a magyar és az angol mellett) hét szerző is a finnt választja. Az esetek többségében ezt legalább az indokolja, hogy a cikkek a finnről szólnak. Az absztraktok általában angol nyelvűek (kivételesen egy német nyelvű, ill. az utolsó cikk, melyhez egyáltalán nem tartozik absztrakt).

A kötetből keveset tudhatunk meg a konferencia programjáról – sajnos ez (már?) az interneten sem hozzáférhető. Arra, hogy különböző szekciók működtek, csak abból következtethetünk, hogy a megnyitó beszédben szó esik az első plenáris előadásról (de ez sem azonosítható, legfeljebb a teljes kötet végigolvasása után sejthető, hogy Johanna Laakso előadásáról van szó). A szerkesztők (Csepregi Márta és Virpi Masonen) megelégedtek azzal, hogy a 31 előadást az előadók neve alapján ábécé-sorrendbe állítsák: e megoldás azzal is magyarázható, hogy eleve reménytelen volt a cikkeket tematikusan rendezni. A recenzensnek el kell ismernie, ezzel a feladattal ő sem tudott megbirkózni.

Legelőször arról a tizenkét cikkről (a kötet harmadáról) szeretnék szólni, amelyek semmiképpen nem felelnek meg a kötet (és a konferencia) alcímének, mivel nincs köztük az uráli nyelvek kutatásához – ha valamiképpen kötődnek is az uráli nyelvekhez, kutatásuk tárgya nem maga a nyelv. Ezek után a kötet többi cikkét ismertetem. Mivel tematikai csoportosításukat reménytelennek látom, minőségük szerint fogom őket csoportosítani. Végül a kötet szerkesztők munkájáról szólok.

1. A kötetben négy cikk (Bata Alexandra Julia, Beczner Barbara, Panka Erzsébet, Simon Valéria) foglalkozik a nyelvoktatással, ráadásul mind a négy nyelvkönyvet vizsgál valamilyen szempontból. Bata (16–26) táblázatokban mutatja be, hogy milyen köszönésformák és megszólítások milyen „társasági vagy társadalmi viszonyokban” jelennek meg a magyar nyelvkönyvekben. Ahhoz azonban, hogy megértsük, hogy a tankönyvekből mely formák milyen használatának bemutatása hiányzik, azt is meg kellene mondania, hogy szerinte a valóságban melyik forma milyen „viszonyokban” (kommunikációs helyzetekben) fordulhat elő (különösen egy nemzetközi konferencián, ahol ez a magyarul

tudó résztvevők számára sem lehet mindig világos). Beczner (27–38) azt vizsgálja, hogy a finn nyelvkönyvek mennyire tanítják meg az udvarias nyelvi viselkedés szabályait. Megállapítása szerint a tankönyvíróknak jobban kellene ügyelniük a szituációs/műfaji változatosságra. Panka (262–271) cikkének fő kérdése, hogy a finn nyelvkönyvek miként mutatják be a tárgyat kifejező különböző esetek használatát. Úgy véli, a szabályok túlságosan morfológiaközpontúak, pedig a használathoz kellene kapcsolni őket (sajnos nem világos, ezt miképp képzele). Szerinte a tankönyvek nem mutatják be kontextusban a különböző alakú tárgyak használatát – az általa idézett példák alapján azonban a recenzens ezzel nem tud egyetérteni. Simon (295–302) a szóképzési módok oktatását vizsgálja különböző tankönyvekben, komoly javaslatot azonban aligha tehet, hiszen a szóképzés tanítására külön tankönyv készült (Lepäsmaa – Lieko – Silfverberg 1996), melyet Simon is nagyon jól sikerültnek tart. Így csak azt az – egyébként meg-lehetősen kézenfekvő – javaslatát értékelhetjük, hogy a produktív, transzparens képzők tanítását a jelenleginél előrébb lehetne hozni a tananyagban. A négy cikk közös vonása, hogy egyébként is meglehetősen egyszerű javaslataikat (többet, alaposabban, hamarabb) csupán az általuk vizsgált kérdés szem előtt tartásával, nem egy komplex tanmenet figyelembevételével teszik meg. Szintén a nyelvoktatás kérdéseivel foglalkozik Olga Milovidova (248–261), aki finnül tanuló pétervári orosz diákok grammatikai és kommunikációs fejlődését vizsgálta. Ez a cikk azonban még annyira sem kötődik egyes nyelvtani kérdésekhez, mint az előzőek.

Két cikk foglalkozik irodalmi szövegek fordításával. Eliisa Pitkäsalo (272–279) azt vizsgálja, hogy egy finn regényben (Sinisalo: Sankarit) előforduló reáliák miképp lennének magyarra fordíthatók. Sajnos a javaslatok gyakran meglehetősen sikerületlenek: az *iskelmäprinssi* lehetne *slágerkirály*, *slágermilliomos* vagy akár *popsztár* is, de semmiképpen nem lenne szerencsés fordítása a *sláger hercege*, a *tangokuningas* is *tangókirály*, nem pedig a *tangó királya*. A *rénszarvascsorda* egybeírandó. Ha már a szerző nem konzultált anyanyelvi beszélővel (erre utaló köszönetnyilvánítás a cikkben nem szerepel), a magyar anyanyelvű szerkesztő-nek feltűnhettek volna a hasonló furcsaságok. Varga P. Ildikó (339–347) Sente Imre Kalevala-fordítását elemzi, pontosabban annak néhány elemét vizsgálja. Ez a cikk még csak fordításelméletinek sem tartható, sokkal inkább fordításkritika.

Balicza Klára (6–15) egy finn–magyar konzekutív tolmácsolás anyaga alapján arra kíván rámutatni, hogy a szövegstruktúra megértésének kulcsszerepe van az üzenet sikeres átadásában. Érvelése kevésbé meggyőző, hiszen a példában a tolmács abban hibázik, hogy egy mondat elkerüli a figyelmét (vagy nem érti meg). Sajnos a példaszöveg csak a cikk végén található meg, így állandó a lapozási kényszer. Ráadásul különböző kiemeléseket találunk benne, amelyek-

hez nem kapunk kulcsot. A cikk tanulságot nem fogalmaz meg, egyetlen érdekes adata, hogy a célszövegben több a szövegszervező elem (kötőszó, utalószó), mint az eredetiben. A szövegszerkezet megértésének fontossága aligha új gondolat, hiszen a szerző állítása szerint a tolmácsokat ennek figyelésére külön tanítják.

Friedmann Eszter (101–109) interjúszövegekben vizsgálta, miként foglalják össze mások gondolatait az interjúkészítők és az interjúalanyok. Két műfaj (szakértői interjú, ill. az ún. krízisbeszélés) között állapít meg bizonyos különbségeket: a függő beszéd típusai eltérő arányban jelentkeznek bennük. Bár a vizsgált korpusz mérete (9 + 6 interjú) nem teszi lehetővé, hogy eredményei meggyőzőek legyenek, a cikk arányos, jól felépített. A vizsgálat azonban inkább textológiai vagy műfajelméleti jellegű, még utalás sincs arra a kérdésre, hogy a fellelt különbségek mennyiben nyelvfüggők vagy nyelvtől függetlenek.

Sokat ígérő címe („Ész szemmel a magyar megszólítási formákról”) ellenére a magyar megszólítási formákról semmi sajátosat nem állapít meg Lea Kreinin (166–177): a megszólításokra vonatkozó adatait valójában egy 1981-es (!) forrásból veszi, vizsgálata pedig Magyarországon tanuló észtek nyelvhasználatára terjed ki. A vizsgálat formája „önbevallás” (ti. az informáns arról nyilatkozik, ő kihez hogyan fordul és hozzá ki hogyan fordul), az eredmény papírforma. További probléma, hogy a megszólítás kérdését el sem választja a tegezés/magázás/önözés/tetszikezés kérdésétől.

M. Bodrogi Enikő (39–47) elvben a norvégiai kvén és a romániai magyar kisebbség helyzetét veti össze, azonban párhuzamokra annyira nem tud rámutatni, hogy a cikk a kvénekről és a magyarokról szóló szakaszokra esik szét. A kérdéseket egyoldalúan szemléli, úgy tűnik, véleménye szerint az államnak minden kisebbségi nyelven mindenhol, korlátozás nélkül biztosítania kell az anyanyelv használatát (ennek gyakorlati és anyagi nehézségeiről nem esik szó), a történetiség elhomályosul (pedig e nyelvek és népek helyzete kisebbségben sem változatlan). A kvénekre vonatkozó adatait egyetlen (kvén) újság néhány évfolyamából veszi, így írása a tudományos vizsgálódás alapvető szakmai és etikai követelményeinek nem tesz eleget.

Sírató Ildikó (303–313) magyar nyelvi játékokat mutat be és osztályoz. Megjegyzése szerint előbújt belőle az „amatőr nyelvész” (habár nem világos, miért beszél a cikke végén „komoly tudományos vizsgálat”-ról) – a recenzens mindenesetre nehezen feledkezik meg arról, hogy elvben egy tudományos konferencia kötetét tartja a kezében. Bár a példákon jót szórakozhatunk, sajnos a szerző besorolásaival aligha érthetünk egyet: a *Mari ott vót, ahol az észť oszťják* mondatot aligha tarthatjuk szemantikai játéknak, hiszen a népneveket figyelembe véve grammatikus, de nem igazán értelmes mondatot kapunk (vö. *az angol ott orosz, ahol a spanyol norvég*), ha viszont a népnév – nem népnév olvasatokat

keverjük, agrammatikus mondatokat is kapunk, például *észt (N-Nom) *osztják* (V), *észt (N-Acc) *osztják* (N-Nom). Hasonlóképpen a „Miben hasonlít a házasság és az utazás? Mindkettő előtt jegyet kell váltani.” vicc is a homonímiára épül (igaz, ebben az esetben legalább történetileg beszélhetünk polyszemiáról). Nem világos, mitől grammatikai játék a fonémák felcserélése (*A belgaság dicsérete*) vagy a palindrom (*ingovány – nyávogni*). Nyelvészeti elemzésben aligha lehet szó nélkül hagyni, hogy míg a *több vérből sebzik* grammatikailag jól formált (legfeljebb szemantiakilag problémás), addig a *kap fogni* 'fog kapni' jelentésben nem.¹

Ez a tizenkét dolgozat nyugodtan elhagyható lett volna a kötetből, sőt utóbbi kettőt és a két, az irodalmi szövegek fordításáról szóló cikket minőségi okokból mindenképpen el is kellett volna hagyni.

2.1. A kötetben található, valóban az uráli nyelvek kutatásával foglalkozó cikkek között néhány egészen kiválót is találunk.

Johanna Laakso (201–217) a strukturalista-generatív leíró nyelvtant és a történeti nyelvészetet veti össze abból a szempontból, hogy azok mennyire voltak tekintettel a kontextusra. Kontextusként kezel mindent, ami a szigorúan vett nyelvtanon kívül a nyelvvel kapcsolatos lehet, ide értve a nyelvek közötti érintkezésektől kezdve a társadalmi viszonyokon át a nyelv biológiai háttéréig sok mindent. Nemcsak rendkívül gondolatgazdag és olvasmányos cikk, de a kötet egyetlen cikke, amelynek valódi mondanivalója van a kontextusról. Rámutat, hogy míg a történeti nyelvészet nyitott ezek felé, sőt kifejezetten favorizálja a nyelven kívüli szempontok figyelembevételét, addig ezen belül éppen a szigorú komparatív módszer zárja ki ezeket. Másfelől viszont az ezeket elvben is kizárni igyekvő modern leíró iskolák gyakran hivatkoznak funkcionális vagy biológiai szempontokra.

Anne Tamm (319–330) a befejezett aspektusú, de partitívusi alakú tárgyat tartalmazó mondatokat vizsgálja az észtbén. Ezekkel kapcsolatban bevezeti a minimális lehatároltság (minimal boundedness) fogalmát, mely a hagyományosan használt (maximális) lehatároltsággal szemben olyan eseményt fejez ki, amely ugyan egy bizonyos ponton lezárult, de potenciálisan folytatható. Ezek csak olyan mondatokban fordulhatnak elő, ahol az ige graduális változást fejez ki, a tárgy partitívusban van, és ha van mértéket kifejező határozós szerkezet, annak a teljes tárgynak megfelelő esetben (azaz nominativusban vagy accusativusban) kell állnia. A leíráshoz a lexikális-funkcionális nyelvtan eszközkészletét használja fel. Az egyetlen cikk, amely az elméleti nyelvészet számára

¹ Meg kell jegyeznem, hogy a *Királynőt megölni...* kezdetű szállóige nem Katonától, hanem Meráni János esztergomi érsektől származik (a Bánk bánban hasonló motívum nem is fordul elő), s eredetileg latin nyelvű (egyébként a *királyné* lenne a helyes fordítás). Míg a többi játék nem fordítható, ez igen: egy nyelvészeti elemzés számára ez aligha maradhatott volna közömbös.

is hoz újdonságot, ti. hogy a minimális és maximális lehatároltság megkülönböztetésére – legalábbis bizonyos esetekben – szükség van.

Liina Lindström (227–247) olyan (tag)mondattípusokat vizsgál a beszélt észben, melyek kérdőszóval kezdődnek és korábban tipikusan igére végződtek. Kimutatja, hogy ahol a kérdőszó van a fókuszban, ott az ige a mondat végén marad, ahol a kérdőszó nem fókuszban van (alárendelt mellékmondatok), ott a mondat a mai beszélt nyelvben csak kisebb százalékban végződik igére.

Kubínyi Kata (178–200) azt vizsgálja, hogy az egyes szám harmadik személyű, indeterminált ragozású tárgyias ige mellett a tárgy mikor interpretálódik első, ill. második személyűként. Valódi szabályok megfogalmazásáig ugyan nem jut el, de ez csak annak a következménye, hogy az értelmezésben a világismeretnek, szövegkörnyezetnek szabályokba nehezen foglalható szerepe van. (Csak kivételes esetekben nem tudtam egyetérteni az elemzéssel: pl. a *nevetségessé tett a viselkedésem* mondat implicit tárgya szerintem – az írottakkal ellentétben – könnyen lehet második személyű is.) Az egyetlen cikk, amely valóban szoros összefüggést tud teremteni grammatika és a szűkebb értelemben vett kontextus között. Ugyanakkor nem világos, hogy a cikk miért finn nyelvű, ha egyszer elsősorban a magyar nyelv kutatóinak, másodsorban általános nyelvészeknek szolgáltart értékes anyagot.

Kovács Magdolna (146–155) ausztráliai finn és magyar bevándorlók beszédében figyelte meg, hogyan töltik ki a lexikai réseket. Megállapítása szerint a lexikai réseknek komoly grammatikai következményeik lehetnek: pl. a friss átvételek nem ragozódnak. Figyelemreméltó tanulmány a kétnyelvűségről, kívülálló számára is érdekes adatokkal.

2.2. Néhány további cikk ugyan nem szolgál rendkívüli eredményekkel, de korrekt leírása bizonyos nyelvi jelenségeknek.

Mati Erelt és Helle Metslang (76–87) cikke azt mutatja be, hogy az észben milyen formák fejezhetnek ki felszólítást, ill. ezeknek a szerkezeteknek milyen árnyalataik és egyéb funkcióik (pl. felszólítás függő beszédben – akarod, hogy maradjunk –, óhajtás stb.) vannak. Komplexen vizsgálják a morfológiai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai szempontokat, kitérnek a nyelvjárási különbségekre és a különböző funkciók kialakulásának történetére is.

Reet Klettenberg (133–145) a megengedést, engedélyezést kifejező szerkezeteket vizsgálja a 17–18. századi észti szövegekben. Korrekt statisztikai-leíró munka, de a konstrukciós nyelvtanról szóló bevezető feleslegesnek tűnik. Nem világos, miért veszi be a vizsgálatba a *paluma* 'kér' igét, a példák alapján ez mindig kérésre utal, és nem engedélyezésre.

Ilona Trigel (331–338) a finn-észti *saa*- és a finn *voi*-, *észti* *vöi*- modális segédigék ('szabad, lehet, bír' stb.) használatát vizsgálja kontrasztív módon. Eredményei szerint az észti *saa*-nak általában a finn *voi*-, az észti *vöi*-nek a finn

saa- felel meg, habár megjegyzi, hogy bizonyos kontextusokban az azonos etimológiájú tövek azonos jelentésben használatosak mindkét nyelvben.

2.3. Vannak a kötetben olyan cikkek, amelyek ugyan formálisan eleget tesznek a tudományos cikkektől elvárható követelményeknek, különböző okokból mégsem érik el céljukat, érvelésük nem meggyőző.

Bár Csáki Éva (55–66) feltételezése szerint a *-nAn* „ablativusi eset” a magyarban (*innen, onnan, honnan* stb.) török eredetű, ezt nem sikerül bizonyítani, és a cikk zárlatában már óvatosabban fogalmaz. A törökben hasonló forma egyébként is csak az esetek kis részében (nazálisok után) fordul elő (egyébként *-tAn* alakú), a magyar *tő* pedig nem tartalmaz nazalist. Ráadásul a magyar *-nAn* szorosán összekapcsolódik a *-nAt*-tal, ami török eredettel nem magyarázható. Mivel az *n* és a *t* univerzálisan is gyakori mássalhangzók, a két alak hasonlósága véletlen is lehet. A különböző tematikus szerepek ablativusszal való kifejezése általános szemantikai folyamatokra (hely → idő → absztrakt viszony) is visszavezethető, így bizonyító ereje aligha lehet. Természetesen az esetek egy részében közrejátszhattak az areális kapcsolatok, de ezek tételes igazolása – amennyiben lehetséges egyáltalán – a cikkben találhatónál mélyebb és megalapozottabb érvelést igényel.

Kirsi Höglund (121–132) észti korpuszon vizsgálja, miként épülnek fel egyes észti mondatok, pontosabban: hány fő- és alárendelt tagmondat van bennük és ezek milyen sorrendben kapcsolódnak. A statisztikáktól és a példától azonban csak addig jut, hogy az alárendelt mondatok grammatikai szerepe alapján bizonyos tendenciákat vázoljon fel a tagmondatok kapcsolódási sorrendjére. Szabályokat azonban nem fogalmaz meg, és a megfigyelhető tendenciák feltételezhető okaira sem mutat rá.

Jaakko Leino (218–226) cikke első részében a konstrukciós nyelvtant mutatja be röviden, a második részben pedig azt vezeti le, hogyan keletkeztek a finn permisszív szerkezetek adást kifejező szerkezetekből ('Kalle egy almát ad enni Villének' → 'Kalle hagyja, hogy Ville megegye az almát / almát egyen'). Nem világos azonban, hogy mit ad az elemzéshez a konstrukciós megközelítés – hasonló magyarázatokkal jóval korábban is találkozhattunk a szakirodalomban, pl. Szerebrennyikov (Serebrennikov 1969: 51) hasonlóan magyarázza, hogy a permi nyelvekben a tárgy birtokosa miért áll ablativusban: 'elveszi az embertől a kést' → 'elveszi az ember kését'. A harmadik részben Leino amellett érvel, hogy miként a lexikálisan kötött idiómák (*Ajándék lónak ne nézd a fogát*) és a lexikálisan nyitott idiómák (*minél ...bb, annál ...bb*) között nem lehet éles határt vonni, éppúgy az idiómák és egyéb konstrukciók (pl. a permisszív szerkezetek) között sem.

2.4. Három cikkről feltételezhetjük, hogy esetleg érdemleges eredmények, komoly kutatások vannak mögöttük, de a cikkek jelenlegi formájukban erről

semmiképpen nem győznek meg minket, sőt, közlésre való alkalmasságuk is megkérdőjelezhető.

M. M. Jocelyne Fernandez-Vest (88–100) tanulmánya elején rögtön a kötött indoeurópai és a szabad uráli szórendre utal (amely pl. orosz–hanti összevetésben meglehetősen sajátosan hangzik). Ő valójában a lappról, kisebb részben a finnről szól. A magyarra vonatkozó kutatásokról látszólag semmit sem tud, holott az angol nyelvű források is bőségesek: ezek ismeretében aligha nevezhetné forradalminak a szórend és az információs szerkezet kapcsolatának kutatását. Jobb benyomást kelthetne, ha a téma fontosságának hangsúlyozása helyett inkább a lapp szórend szabályosságainak részletesebb bemutatására összpontosítana. (Mithun 1987 hiányzik a bibliográfiából.)

Csepregi Márta (66–75) azzal indítja tanulmányát, hogy a 19. századi kutatók több szakterületen is kutattak, és a 20. század vége (kokréta a Szovjetunió felbomlása és a terepmunka újbóli lehetősége) hozta ismét előtérbe az interdiszciplinaritást.² A beszélőközösség kultúráját tekinti kontextusnak és ennek a nyelvre gyakorolt hatását vizsgálja. Cikke három részre oszlik: az elsőben a házassági rokonok közötti nyelvhasználat kérdésével, a másodikban a tabunyelvvel, a harmadikban az énekek nyelvvel foglalkozik. Ez a fajta felosztás kevésbé érthető, hiszen a házassági rokonok közötti nyelvhasználat is egyfajta tabunyelv, a másik tabunyelv pedig az énekekben, pontosabban a medve-énekekben, medveünnepi színjátékokban használatos. Az általa megfigyelt jelenségeket érthetetlen okokból valamiféle szabály–ellenszabály-rendszerekbe szeretné foglalni, de ezek aligha lehetnek meggyőzőek. Az énekekben megjelenő γ -töltőelemet pl. ekképp magyarázza (72): 1. fonológiai szabály: a szavak magánhangzókkal vagy mássalhangzókkal kezdődnek; 1.1. alszabály: a γ és a η nem fordulhatnak elő szó elején; 2. ellenszabály: az énekekben minden szó mássalhangzóval kezdődik; 3. eredmény: a magánhangzóval kezdődő szavak γ , w vagy η epentézist kapnak. Aligha vezethető le az 1. és 1.1. szabályból, hogy ahol epentézis van, ott pont a γ és a η fog megjelenni: sokkal inkább azt várnánk,

² E megállapítást aligha fogadhatjuk fenntartások nélkül, hiszen a kultúra és a lexikon kapcsolatával, pontosabban a tabunyelvvel Bakró-Nagy 1979-ben megjelent munkája foglalkozott a legmélyebben. E műre cikkében Csepregi maga is hivatkozott. De említhetjük Schmidt Éva életművét is: bár elsősorban néprajzi kérdésekkel foglalkozott, nyelvészeti munkássága sem elhanyagolható. Igazán intenzíven csak a Szovjetunió felbomlása után gyűjthetett terepen, de tette ezt már a Szovjetunió felbomlása előtt is. Azok a magyar nyelvészek, akik bármiféle szöveggyűjtést végeztek (Bereczki Gábor, Honti László, Kálmán Béla, Rédei Károly stb.), elsősorban folklórszövegeket gyűjtöttek az ötvenes–nyolcvanas években is. Vértes Edit elsősorban nyelvész volt, az obi-ugor népeknél sosem járt, önálló szöveggyűjtést nem publikált, de cikkeket, tankönyvet és egy terjedelmes monográfiát is publikált a obi-ugorok hitvilágáról. A korszak uralisztikájának fő problémája éppen az, hogy az amorf nyelvészeti–történeti–néprajzi szemlélet akadályozta a szigorúan szaktudományos kutatások elindítását.

hogy bármi, de ezek nem (hiszen tiltva vannak). Ha viszont egy itt ki nem fejtett szabályból kifolyólag az epentézisben olyan hangnak kell megjelennie, mely egyébként az adott pozícióban tiltott (pl. a homonímia elkerülése végett), akkor mit keres ott a *w*, amely előfordul szó elején? Sokkal inkább tűnik úgy, hogy a dalban megjelenő hangok a félhangzók, és megjelenésüknek semmi közük az 1. és 1.1. „szabály”-okhoz.³ A cikk kidolgozatlansága azért is sajnálatos, mert különösen a házassági rokonok közötti nyelvhasználatra vonatkozó adatok igen értékesek, és módszeres vizsgálatuk kitűnő írást eredményezhetne.

Kozmács István (156–165) a jelöletlen és a jelölt tárgy használatának szabályait vizsgálja az udmurtban. Cikke nagy részében olyan példákat mutat be, melyek a szakirodalomban korábban megfogalmazott szabályok érvénytelenségét mutatják. A cikk értékét nagyban csökkenti, hogy hasonló cikket korábban Csúcs Sándor is közölt (2003). Sajnos Csúcs és Kozmács egyaránt csupán korpuszt vizsgál, egyikük sem vette igénybe anyanyelvi beszélő segítségét, pedig az ő kommentárjaik hasznosak lettek volna: ha tudjuk, mely esetekben használható a másik megoldás is, ill. ilyenkor milyen különbség van a két szerkezet jelentése között, feltehetően sokkal pontosabb szabályokat tudnánk megfogalmazni. Kozmács annyival mond többet, mint Csúcs, hogy azt feltételezi: az ismert nyelvtani szabályoknak meg nem felelő esetekben a nyelvtani és a kommunikációs szabályok konfliktusáról van szó – sajnos nem derül ki, pontosan milyen szabályok ütköznek. Nem szabad azonban megfélekedni arról, hogy ez a konfliktus csak a nyelvtanulók számára létezik, az anyanyelvi beszélők számára nem okoz gondot, hogy jelölt vagy jelöletlen tárgyat használjanak-e. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a tárgy jelölésének szabályai nem ütköznek, csupán a létező leírásoknak nem sikerült megfelelően kódolniuk őket.

2.5. A fennmaradó öt cikk arról sem tudta meggyőzni a recenzenst, hogy bármiféle érvényes mondanivalója lenne a nyelvtudomány számára.

G. Bogár Edit (48–54) a finn nominatívusi és genitívusi előtagú összetételeit vizsgálja, és fő tétele, hogy nincs szabály arra vonatkozóan, mikor melyik formában jelenik meg az előtag. Megállapításait Sadeniemi 1942-es (!) cikkére építi. Bár a megjósolhatatlanság tényével végső soron egyet kell értenünk, a cikk

³ Csepregi elemzései helyenként furcsa ellentmondásokat tartalmaznak (pl. szerinte a 3. személyű imperatívus kiveszett a beszélt nyelvből, holott leírása alapján csupán átértékelődött, és a házassági rokon utasítására specializálódott). Bizonyos megfogalmazásai nem érik el az egzaktitás tudományos szövegben elvárható szintjét: „az énekek a hétköznapitól eltérő valóságát az igenevek jelölik”. Arra utal, hogy az énekszövegekben gyakran igenevet használnak ott is, ahol a beszélt nyelvben finit ígét. Az igenevek azonban önmagukban nem jelölnek „hétköznapitól eltérő valóságot” (?), hanem a gyakori igenévhasználatot a beszélők az éneknyelvre, a költői nyelvre jellemzőnek tartják, ezért az ilyen stílust emelkedettnek érzik. Az, hogy az énekekben gyakran használnak igeneveket, ill. hogy a igeneves szerkezetek gyakorisága sajátos stílushatással jár, kölcsönösen határozza meg egymást.

szolgál meglepetésekkel: megtudhatjuk például, hogy a finn összetett szavak vizsgálatához válogatott korpusz összeállításakor szempont lehet, hogy a finn szó magyar megfelelőjében az igekötő hány szótagú. Bár a konklúzió szerint a magyar megfelelőekkel való összevetés időnként magyarázhatja a finn előtag formáját (?), ezt a cikk alapján nehéz belátni. A cikk erénye, hogy az összetételek „hagyományos magyar mondatrészes elemzés”-e a beharangozás ellenére elmarad. Mindettől függetlenül elfogadhatatlannak tartom, hogy egy nyelv grammatikai szabályait egy másik (ráadásul tulajdonképpen véletlenszerűen kiválasztott) nyelv alapján próbáljuk megmagyarázni.

Katarzyna Wojan (348–358) elképzelése szerint a homonímia a nyelvek közötti érintkezésből ered (349). Ez eleve nyilvánvaló tévedés, mint ahogy az is, hogy a jövevényszavak korábban ismeretlen fogalmakat írnak le (351), vagy az, hogy a jövevényszavak fonetikai-fonológiai módosulása kizárólag az átadó nyelvet nem ismerő beszélők körében megy végbe. Az orosz *капука* > *kalikka* 'koldus', svéd *gurka* > *kurkku* 'uborka' szavakban a k megnyúlása nem fonetikai okokra vezethető vissza. A cikkel kapcsolatos fő probléma maga a kérdésfeltevése: az ugyanis, hogy miért vannak homonimák a nyelvekben és miért nem tűnnek el, semmiféle magyarázatot nem igényel.

Pomozsi Péter (280–394) dolgozatában arról igyekszik meggyőzni olvasóit, hogy az észten van accusativus.⁴ Szerinte, ha tagadjuk az észten accusativus létét, az olyan, „mintha az elefánt ormányáról csak azért nem vennénk tudomást, mert ugyanolyan szürke, mint a farka”. Mivel az elefánt a farka és az ormánya között is szürke, e hasonlatot aligha tarthatjuk frappánsnak, és aligha értelmezhetjük másként, mint hogy a szerző az ellenkező véleményen levőknek nem egyszerűen nyelvészeti kompetenciáját, de legelemibb szellemi képességeit vonja kétségbe. Márpedig a cikk első részében azt mutatja be, hogy a finn és észten nyelvtanok számon tartják-e az accusativust – az eredmény, hogy a finnek szinte mindig, de az észtek egy 17. századi nyelvtan kivételével nem (e nyelvtanok szerzőire vonatkozik az elefántos hasonlat). A második részben tipológiai szempontból közelíti meg a kérdést, ahol fő érve, hogy „nominatív felépítés mellett szükség van a tárgy kifejezett jelölésére, azaz a tárgyesetre”. Hosszan lehetne magyarázni, hogy ez az érv miért nem helytálló, helyette csak arra utalok, hogy az angol nominatív nyelv, még sincs benne accusativus: tárgyat jelölheti a

⁴ Az észten nyelvtanok az accusativust azért nem tartják számon, mert a teljes tárgy alakja egyes számban a genitivuséval (meghatározott szerkezetekben a nominativuséval), többes számban a nominativuséval esik egybe, a részleges tárgyat pedig a partitívus fejezi ki. Hasonló a helyzet a finben is, de ott néhány névmás esetében megkülönböztethető egy, kizárólag a tárgyra specializálódott alak, ezért a finben az accusativust mint esetet számon tartják, hozzátevé, hogy a névszók többségénél ez egyes számban a genitivusszal, többes számban a nominativusszal homonim.

szórend (vagy más nyelvekben adpozíció is).⁵ Kérdés, hogy ha a tárgy meglétéből következik a tárgyeset megléte is, akkor Pomozi számára mi jelenti (jelentené, jelenthetné) a tárgy és a tárgyeset közötti különbséget. A második rész végét és a harmadik részt Pomozi a nyelvtörténeti szempontoknak szenteli, holott ezek aligha érinthetik azt a kérdést, hogy ma van-e accusativus az észtnben. A negyedik rész leíró szempontú vizsgálat, itt legfőképp arra mutat rá, hogy az egyes számú teljes tárgy az észtnben bizonyos esetekben nominativusszal, más esetekben a genitivusszal homonim alakban van. Nem világos, hogy ezek közül melyik lenne az accusativus. (A legrosszabb megoldás persze az, hogy mindkét alak accusativus: ebben az esetben hiába mondaná a mondattan, hogy az adott pozícióban accusativusban kell állnia a névszónak, nem derülne ki, hogy melyikben – azaz valójában nem egy, hanem két újabb esettel kellene bővíteni a mai észtn nyelvtanokban szereplő esetek sorát. Az accusativus I. a genitivusszal, az accusativus II. a nominativusszal lenne homonim – vagy fordítva. Kérdés, hogy mit nyerne ezzel a leírás.) Az ötödik részben Pomozi arra mutat rá, hogy az accusativusi alakok más nyelvekben (orosz, lengyel, lett) is lehetnek homonimák más esetekkel (ráadásul éppen a nominativusszal és a genitivusszal), csak éppen arról feledkeznek meg, hogy ezekben a nyelvekben nem minden tőtípus⁶ esetében azonosak a homonímia-viszonyok. Pomozi cikkében csak egyre nem mutat rá: hogy miért lenne szükséges az észtnben az accusativus felvétele az esetek közé. Befejezőleg azt állapítja meg: „Az akkuzativuszt mint formát akkor lehetne joggal kiiktatni a rendszerből, ha a homonímia számfüggetlen és tökéletes lenne.” Sajnos nem indokolja, hogy a tárgy esetválasztását számtól függően miért ne lehetne a szintaxisban kezelni,⁷ sem azt, miképp egyeztethető ez össze azzal a korábbi kijelentésével, hogy nominatív nyelvben kell tárgyesetnek is lennie. Az elefántos hasonlatnál is komolyabb tudományetikai kérdést vet fel az a tény, hogy Pomozi Viitso ellen érvelés helyett⁸ Honti tekintélye mögé próbál bújni,

⁵ Az angolban az *I – me, he – him* alakváltozatokat (bár az előbbi szinte kizárólag az alany jelölésére szolgál) aligha tekinthetjük nominativusi, ill. accusativusi alakoknak. A kínaiiban pedig kizárólag a szórend vagy előljárószó jelölheti a tárgyat (Bartos Huba személyes közlése).

⁶ Pomozi szerint „ez a homonímia az oroszban és a lengyelben nemfüggetlen”, ami egyszerűen nem igaz: az orosz nana például élő hímnemű, mégsem azonos az accusativusa és a genitivusa.

⁷ Ebből a szempontból érdekes a Pomozi által is idézett lett, ahol az előljárószók után egyes számban genitivusban, accusativusban vagy dativusban áll a névszói szerkezet, míg többes számban mindig dativusban. Ha Pomozi elveit követjük, akkor a lett leírásába be kell vezetnünk két új esetet, amely egyes számban a genitivusszal, ill. az accusativusszal homonim, többes számban pedig a dativusszal.

⁸ Azt aligha tekinthetjük érvenek, hogy „Ha [...] a genitivusz töltötte be a teljes tárgy esetragjának szerepét is, akkor [...] többes számban miért nem tehetné vajon a genitivusz ugyanezt?”. Ha az uráli/finnugor többes számú accusativusra el is fogadjuk a Honti által rekonstruált *-tVm alakot, tény, hogy ennek nem a szabályosan várható *-tVn (mely a pluralis

ignorálva, hogy Viitso a balti-finn alapnyelvről, Honti pedig az uráli/finnugor alapnyelvről beszél.

Havas Ferenc (110–120) abból indul ki, hogy elsősorban a (tágan értelmezett) kontextus nyelvre való hatásával szokás foglalkozni, holott a nyelv(tan) is hat a kontextusra, konkrétan a logikai gondolkodásra: nem kevesebbet állít, mint hogy „a logikai–grammatikai hagyomány annak a véletlennek köszönheti az eredetét, hogy Platon, Arisztotelész, később pedig a rájuk támaszkodó grammatikusok indoeurópai, azaz nominatív nyelvek megfigyeléséből vonták le következtetéseiket”. Ami a grammatikusokkal kapcsolatos állítást illeti, nyilván nem újdonság, elég, ha a latin alapján a magyarban is hat esettel számoló Sylvestert juttatjuk eszünkbe. Egyet kell értenünk Havassal, amikor cikke vége felé arról ír, hogy a nominatív nyelvek leírása rányomta bélyegét a nem nominatív nyelvek elemzésére. Amikor azonban azt fejtegeti, hogy a magyarban végbe menő analógiás folyamatok, pl. az ikes és iktelen paradigmák körében megfigyelhető átrendeződés a logikusságra való törekvés miatt megy végbe, erős kétségeink támadnak: először is a beszélők e változásoknak nincsenek is tudatában, másfelől ha a logikát valóban a nominatív, triadikus vagy ergatív felépítés határozná meg, akkor a kiegyenlítődési folyamatok más-más „logika” szerint játszódának le a nyelvekben. Ha esetleg ez így is lenne, ennek bizonyításától még igen távol vagyunk.

Ami a logikai gondolkodást illeti, Havas szerint az „alany–állítmány típusú ítéleteket par excellence módon éppenséggel a nominatív nyelvekben lehet kifejezni, pontosabban megalkotni, hiszen az »alany« logikai fogalma előfeltételezi annak nyelvtani fogalmát, ez utóbbi pedig a generális alanyeset meglétét.” Ezzel azonban nehéz egyetérteni, hiszen a „alany–állítmány típusú logikai ítéletek” (Szókratész ember. Minden ember halandó. Szókratész halandó. stb.) mind intranszitiv mondatok, és teljesen irreleváns, hogy ezek alanya a tranzitiv mondatok mely bővítményével esik formailag egybe (ha egybeesik).⁹ Ebből következik, hogy az „alany–állítmány típusú ítéletek”-et nem érintheti, hogy az adott nyelvben nominativus, absolutivus vagy stativus van-e. Havas szerint min-

genitivus végződésével lenne homonim) a folytatója. Ha valóban ez az alak volt meg, a finnségi nyelvekben valamikor (és minden bizonnyal a finnségi alapnyelv felbomlása előtt) ezt felváltotta a pluralis nominativus -t végződése. Ha ezt a változást elképzelhetetlennek tartjuk, azzal mindenekelőtt azt kérdőjelezhetjük meg, hogy az uráli/finnugor alapnyelvben valóban *-tVm volt a végződés.

⁹ Igaz, létrehozhatunk szillogizmusokat tranzitiv mondatokból is: *Szókratész ember. Minden ember szereti a sajtot. Szókratész szereti a sajtot.* Aligha hihetünk azonban annak jelentőségében, hogy az alanyok azonos megformáltságának szerepe van az ilyen szillogizmusok felállításában, hiszen a behelyettesítésben az sem jelent problémát, ha ugyanaz az elem az egyik mondatban alany, a másikban tárgy: *Tiszteljük a görög filozófusokat. Szókratész görög filozófus. Tiszteljük Szókratészt.*

denesetre „a nominatívusz a legabsztraktabb, s így [sic! – FL] a legfiatalabb eset”.¹⁰ Nem világos, mire alapozza, hogy a finnugor (uráli???) nyelvekben a tranzitív igék ágense valaha jelölt volt (114), de az biztos, hogy egy sor finnugor nyelvben éppen a tárgy ragja új.¹¹ Mindezt azzal folytatja, hogy amikor a nominatívus megjelent a nyelvekben (!), megkezdődött a „kényszeres alanyosítás”. Szerinte ilyenek az esik az eső, fúj a szél, ég a tűz is, ezekben ugyanis tautologikus az alany. Függetlenül e szerkezetek értékelésétől, ahhoz, hogy a nominatívus feltételezett megjelenése és az ilyen szerkezetek kialakulása között ok-okozati viszonyt mutathasson ki, legalább azt kellene demonstrálnia, hogy a triadikus és ergatív felépítésű nyelvekben ilyenkor bővítmény nem jelenik meg. Erre azonban kísérletet sem tesz. Szerinte a finn a magyarnál jobban ellenáll a nominativizációnak („a logikai kontextus grammatikalizációjának”), erre néhány alanytalan szerkezet a „bizonyíték”. Havas cikke végén a következő fejlődési sort vázolja fel: „nominatívusz → nominatív nyelvek → nominatív logika → nominatív nyelvtudomány”. Az első lépcsőfok azért kérdőjelezhető meg, mert éppen Havas mutatott rá, hogy a „nominatívusz” és a „nominatív” (nyelv, felépítés) egymást kölcsönösen feltételezi (azaz sem időbeli, sem ok-okozati viszony nem állítható fel közöttük). Azt sem tudja meggyőzően bemutatni, miképp határozza meg a nyelv felépítése a logikai gondolkodást (számomra az sem világos, hogy mi lenne az a nominatív logika, és miben térne el mondjuk az

¹⁰ Az ok-okozati viszony itt azért is megkérdőjelezendő, mert a kevés elemű esetrendszerben egy-egy eset kényszerűen több szerepben fordul elő, tehát „absztraktabb”. Ahogy bővül az esetrendszer, az új alakok egy-egy szerepre specializálódnak, azt várnánk tehát, hogy az új esetek egyre kevésbé „absztraktak”. Amikor az esetrendszer leépül, akár több eset esik egybe, akár bizonyos esetek kiszorulnak a használatból és mások veszik át a szerepüket, új esetekről nem is beszélhetünk, viszont az egyes esetek „absztraktabbak” lesznek. A kérdést tovább bonyolítja, hogy miként elemezzük az esetek adpozíciók mellett betöltött szerepét.

¹¹ Ezzel a problémával Havas nem foglalkozik, mint ahogy azzal sem, hogy a tárgy testes jelölője a finnugor nyelvekben csak bizonyos esetekben (nagyon leegyszerűsítve: a determinált tárgyak esetében) jelenik meg, azaz az intranszitiv igék agense, a tranzitív igék agense és patiensse is állhat nominatívusban, és a tranzitív igék patiensse csak meghatározott körülmények között különbözik az agensektől. A jelöletlen tárgyat csak egyszer említi, amikor arról beszél, hogy a *kirja luetaan* 'a könyvet olvassák ~ a könyv olvasatik' szerkezetben „a nominatívusz értékelődött át akkuzatívusszá” (sic!), majd többek közt arra hivatkozik, hogy a *kirjaa ei lueta* 'a könyvet nem olvassák ~ a könyv nem olvasatik' szerkezetben a *kirjaa* partitivusi alakja bizonyítja, hogy a 'könyv' e mondatokban tárgy. Ez az érvelés egyfelől azt sugallja, hogy Havas nem tesz különbséget tárgy és accusativus között (hiszen úgy gondolja, hogy ha tárgyról van szó, akkor csak accusativusban lehet – habár eközben maga említi a partitivusi tárgyat, lehet, hogy csak a nominatívusban álló tárgy létét tagadja, bár nem világos, miért), másfelől az érvelés átvitele az észtre érdekes következményekkel járna. Az észten ugyanis a *mina olen koolis* 'az iskolában vagyok' tagadó formája mind *ei ole koolis* (legalábbis ha az 'én' kontrasztív topik), és Havas érvelését e szerkezetekre alkalmazva az derülne ki, hogy itt is tárgyról van szó.

ergatív vagy a triadikus logikától). S bár a logika és a grammatika tudománya valóban egy töről fakad – legalábbis a görögöknél, a szanszkrit nyelvtanok esetében ez aligha igaz –, évezredek óta külön utat járnak, és aligha mondhatjuk, hogy a logikai gondolkodás erősen hat a nyelvtanokra. A nominatív nyelvek és a nyelveírás közvetlen kapcsolatára (azaz hogy a nominatív nyelvek leírására kialakított fogalmainkkal próbálunk meg nem nominatív nyelveket is leírni) ez az ábra nem utal. Kétségtelen, hogy Havas ötletei eredetiek, de igazolásukra már nem fordít elegendő figyelmet, enélkül pedig aligha győzheti meg olvasóját.

B. Székely Gábor (314–318) cikke címe szerint a vogul személyes névmásokról szól. A cikk első részében a (jukondai) vogul névszók eseteit mutatja be. Úgy tűnik, az esetek között valamilyen alapon sorrendiséget feltételez (az első a nominativus, az utolsó a translativus). Szerinte az esetek három kategóriában lehetnek jelöltek vagy jelöletlenek: irány, mennyiségi meghatározás (kvantifikáció), marginalitás. Személy szerint ezek közül legfeljebb az irányt vélem érteni (bár nem világos, miért is jelöletlen irány szempontjából az accusativus), és egyáltalán nem értem, miért jelöletlen mennyiségileg a lativus, de jelölt a locativus, vagy mitől jelölt marginalitás szempontjából az ablativus, ha jelöletlen a lativus. A cikk második része a személyes névmásokról szól. Bár a jukondai vogulban a személyes névmásnak önálló accusativusi alakja van, B. Székely szerint formálisan még sincs accusativus, mivel a személyes névmáson nem figyelhető meg az accusativus ragja. (Eszerint tehát a magyar *engem*, *téged* sem lenne „formálisan” accusativus.) B. Székely bemutatja a személyes névmások morfológiai struktúráját is, de ábráját nem sikerült megfejtenem, mint ahogy azt sem értem, hogy a nominativusban álló személyes névmások jelentése miért 'én itt', 'te itt' stb. A harmadik részben B. Székely bevezeti az inherens kontextus és a koherens kontextus fogalmát: sajnos ezek különbségét és jelentőségét sem sikerült megértenem, mint ahogy azt sem, hogy miből „gondolja” (!) a szerző, hogy „az egyeztetés a legkedveltebb koherens kontextus a világ nyelveiben”. A cikk „konklúziója”, hogy „a nyelvek leírásában nemcsak egyszerűen fel kell sorolni a kategóriákat, hanem meg is kell magyarázni belső viszonyaikat”. A recenzens véleménye szerint egy kötet szerkesztője tehet ugyan bizonyos minőségi engedményeket, és az olvasónak már aligha lehet kétsége afelől, hogy a Grammatika és kontextus c. kötet szerkesztői tettek is: van azonban egy pont, aminél lejjebb semmi esetre sem szabad menni. B. Székely Gábor cikke bőven ez alatt a pont alatt van.

3. A fentiekből kiviláglik, hogy a „Grammatika és kontextus” mind tematikáját, mind színvonalát tekintve meglehetősen heterogén kötet. Bár a cikkek elvben a grammatika és a kontextus kapcsolatát vizsgálják, valójában a harmaduk grammatikai kérdésekkel nem is foglalkozik. A kontextus fogalma viszont olyan szélesre tágítható, hogy önmagát érvényteleníti. A nyelv egyik

alapvető feladata a kommunikáció, a kommunikáció pedig a valóság minden elemére (és a valóságon túli tapasztalatra is) vonatkozhat: bármilyen nyelvi jelenségről szeretnék is beszélni, meg tudunk hozzá nevezni valamilyen kontextust. A lexikai elemekkel a nyelven kívüli világ elemeit nevezzük meg, a grammatikai szerkezetekkel a nyelven kívüli viszonyokat „ábrázoljuk” vagy a szövegösszefüggést teremtjük meg. Mi több, arra is lehetőség lenne, hogy a lehető legtisztább grammatikai kérdések vizsgálatát is kontextuálisnak tüntessük fel: bármely disztribúciós elemzés nevezhető kontextuálisnak, hiszen azt vizsgáljuk, hogy az adott elem milyen környezetben jelenik meg.

A kontextus fogalmának ilyen tág értelmezhetőségét szerezésen használta ki Johanna Laakso, aki több kontextusfogalmat egyszerre használva világít meg tudománytörténeti jelenségeket. Várható volt azonban, hogy ilyen többszemponú összefoglaló előadásokkal a konferencia nem tölthető ki, a jelentkezők többsége a kontextus fogalmát különbözőképpen értelmezik. Egy konferencia alapvető célja a résztvevők közötti eszmecsere: ha a résztvevők kutatási területei, az őket érdeklő tudományos problémák nagyon távol esnek egymástól, egymás kutatásainak megismerése aligha jelentett szakmailag jelentős segítséget saját munkájukban. Ha a résztvevők nagyon távoli témákon dolgoznak, valódi eszmecsere nem jöhet létre. A helyzetet súlyosbítja, hogy a bemutatott vizsgálatok többségével kapcsolatban azonban aligha merülhetne fel a kontextus fogalma, ha nem ebben a kötetben szerepelnének: csak igen erőltetett magyarázatokat adhatunk, hogy miképpen kapcsolódnak a kontextus valamely szokatlanul kitágított jelentéséhez. A tematikai sokszínűség alapján megkérdőjelezhető, hogy a konferencia valóban lehetőséget adott a párbeszédre. A kötet pedig mint egység nem az uralisztika egy adott területén folyó kurrens kutatásokat mutatja be.

Mindezek ellenére vélhetnénk úgy, hogy alapjában véve jó ötlet volt ennyire kevésbé behatárolni a tematikát, hiszen ez adott lehetőséget arra, hogy az uráli nyelvészet legkülönbözőbb területeiről begyűjthessük a legizgalmasabb eredményeket. Ha magáról a kongresszusról nem is sikerül kiszűrni a kevésbé színvonalas előadásokat, a konferenciakötet erre minden lehetőséget megad. A konferenciakötet szerkesztői számára egy ilyen szűrés nem csak lehetőség, hanem kötelesség is. A beérkező írások válogatás, a minőségi szempontok nélküli egybeömlesztése nemcsak azokkal szemben méltatlan eljárás, akik egészen kiváló cikkeket küldenek, hanem mindenkivel, akinek tisztességesen megírt cikke végül egy színvonalatlan kötetben jelenik meg. Az általam a 2.1. és 2.2. pont alatt ismertetett cikkek beválogatásával egy egészen kitűnő, a 2.3. alatt ismertetett cikkek (és esetleg az 1. pontban említettek közül a jobban sikerültek)

beválogatásával még mindig jó kötetet lehetett volna kiadni. A szerkesztők azonban ezt a lehetőséget elmulasztották.¹²

A probléma enyhíthető lett volna a cikkek lektoráltatásával (a lektorok felsorolását, a nekik szóló köszönetnyilvánítást a kötet nem tartalmazza – a cikkek színvonalán kívül ez is arra utal, hogy nem voltak): egy kívülálló új szemmel nézve a szöveget sok kisebb-nagyobb hibát felfedezhetett volna, a jó írásokból még jobbak, a kevésbé jókból kevésbé rosszak lehettek volna. Lelkiismeretes lektorál(tat)ással akár az is elérhető lett volna, hogy az általam a 2.5. pont alatt felsorolt cikkek némelyike akár a 2.2. pontban felsoroltakhoz hasonló szintű legyen. A konferencia időpontja és a kiadás között eltelt három és fél év erre is bőven elegendő lett volna.

Feltehető, hogy a szövegeket még korrektor sem nézte át, vagy legalábbis nem mindegyiküket. A kötetben igen sok a technikai hiba: rögtön a megnyitó beszéd első oldalán a *t* (tehát nem egy ritka mellékjeles betű) helyén találunk háromszor is téglalapszerűséget; a 9. oldalon egy egyszerű táblázat sorai tolódnak el; a 89. oldalon francia szöveg közepén találunk *ř*-t, a 93. oldalon pedig hivatkozást egy Hagčge nevű szerzőre; Kozmács István cikkében az udmurt mellékjeles betűk hol helyesen, hol helytelenül jelennek meg; Johanna Laakso cikkében az *i* helyén többször is egy pont jelenik meg, a 205. oldalon egy rejtélyes *Ń* bukkan fel, a 215. oldalon pedig egy *Ū* helyén áll egy kereszt (!); Jaakko Leino írásában több fejezetkezdő bekezdés úgy van szedve, mintha csak mottó volna; Liina Lindström cikkében a glosszázás omlik időnként össze és válik követhetetlenné; Simon Valéria cikkében a kötőjelekkel van probléma (*verbaalisubs-tantiivijohdin*; *tykätä* - verbi; a *-minen* képző kötőjele pedig az előző sor végén marad: három soron belül három különböző, kötőjellel kapcsolatos hiba). Ezen hibák mindegyike van annyira feltűnő, hogy a korrektúrázás során mindenképpen szembeötlött volna.

A kötetből nemcsak a konferenciáról tudhatunk meg keveset, hanem arról sem értesülhetünk, hogy a tervek szerint hasonló címmel további konferenciák (és kötetek) várhatóak – holott a kötet megjelenési időpontja a következő, Helsinkiben rendezett konferencia idejével esik egybe.¹³

A kötet ismertetését a recenzens nem zárhatja le anélkül, hogy rámutatna, milyen koncepció sejlik a bemutatott kötet mögött: „Biztosítsunk lehetőséget

¹² Nem szerencsés, hogy a tanszék munkatársai – talán kötelességüknek érezve a saját rendezvényükön való szereplést – tömegesen vettek részt a konferencián, miközben a kötet alapján arra lehet következtetni, hogy a konferencia színvonalát csak Kubinyi Kata (ill. az azóta a tanszéken észlektorként dolgozó Reet Klettenberg) előadása tudta emelni.

¹³ A helsinki konferencián a tanszékről csak Reet Klettenberg észlektor és Balicza Klára doktorandusz adott elő. (<http://www.helsinki.fi/hum/skl/konteksti-2007/ohjelmaprogram.pdf>, 2007. november)

kollégáink minél szélesebb körének, hogy különösebb erőfeszítések nélkül eleget tehesen publikációs kötelezettségeinek.” Ezt a koncepciót a kötet sikeresen meg is valósította.

Irodalom

Csúcs Sándor (2003), A votják tárgyról. NyK 103: 126–136.

Lepäsmaa, Anna-Liisa – Lieko, Anneli – Silfverberg, Leena (1996), Miten sanoja johdetaan? Finn Lectura, Helsinki.

Serebrennikov, B. A. [Серебренников, Б. А.] (1969), Историческая морфология пермских языков. Издательство Академии Наук СССР, Москва.

Fejes László

Hoffman István (szerk.): Korai magyar helynévszótár. 1000–1350. 1. Abaúj–Csongrád vármegye

A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen. 2005. 450 o.

1. Impozáns szótársorozat első kötetét vehette kezébe a magyar névtan, nyelvtörténet és korai történet iránt érdeklődő olvasó 2006 elején, amikor elhagyta a nyomdát a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyik legfigyelemreméltóbb helynévtörténeti kiadványa. Hogy miért nevezem „szótársorozat”-nak ezt a várhatóan öt kötetben kiteljesedő lexikográfiai vállalkozást, alább röviden megindokolom; előtte azonban szeretnék néhány szót szólni arról a munkaközösségről, amely a mű mögött áll.

2. Nem ritka eset, hogy egy tudományos, kutatói stábot maga a mű megírása hív életre. Különösen így van ez nagyobb szintézisek létrehozásakor, amikor az átfogni kívánt terület olyan széles, a végrehajtandó feladatok mennyisége és összetettsége olyan mértékű, hogy az meghaladja egy vagy két ember tudását, teljesítőképességét. Hogy néhány konkrét példával éljek: így állt össze egy-egy nagyobb kutatóhely kollektívájának (pl. az MTA Nyelvtudományi Intézete) vagy több intézmény összefogásának eredményeképpen „A magyar nyelv értelmező szótára”-nak, „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”-nak, „A strukturális magyar nyelvtan”-nak és „A magyar nyelv történeti nyelvtaná”-nak alkotói közössége.

A Debreceni Egyetem helynévkutató munkacsoportja azonban már korábban létrejött, és sikeres működésének számos, kézzel fogható jelét adta. A kutatócsoport vezetője, a „Korai magyar helynévszótár” szerkesztője, Hoffmann István, miután kandidátus disszertációjával (Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993) megvetette egy új helynévelemzési modell alapjait, tanítványokat gyűjtött maga köré a Debreceni Egyetemen, hogy belekezdjenek az ómagyar helynevek gazdag anyagának feltárásába és elemzésébe. A tanítványok nagy része időközben doktori fokozatot szerzett és tervszerűen csatlakozott a közös vállalkozáshoz. Az egyéni és közösségi kutatómunka szoros egységben halad tovább immár több mint egy évtizede: a nyersanyagot – kisebb kiegészítésekkel – Györffy György ismert szintézise, „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” (1–4. Budapest, 1963–1998) szolgáltatja, amely rendezett, lokalizált, minősített formában, megyék szerint közli a korai ómagyar kor helynévanyagát (nem kevés személynévi adalékkal együtt). A földrajzi, történelmi stb. szempontú extralingvisztikai közlés mellett azonban különböző célú nyelvtörténeti, névtani feldolgozásokra is szükség van. Hoffmann István ezt a szükség-szerűséget felismerve kezdte meg a csapatépítést, és tanszékén fiatal kutatókból álló munkaközösséget hozott létre. A teljesség igénye nélkül említek meg néhány munkatársat, akinek az ómagyar helynévkutatás tárgyában már önálló kötete is megjelent: Tóth Valéria, Rácz Anita, Póczos Rita, illetve a Bényei Ágnes – Pethő Gergely szerzőpáros (akik időközben kiváltak a helynévkutató munkacsoportból). Ezek a művek többnyire nem állnak meg a korszerű adattárak szintjén, hanem – bennfoglaltan vagy külön egység(ek)ben – elemzésekkel egészülnek ki. Az elemzések között vannak szintetikusak és esettanulmány jellegűek is. Az utóbbiak szép számmal sorjáznak a debreceni Nyelvtudományi Tanszék évkönyvében, a Magyar Nyelvjárásokban, illetve a névtannak is teret engedő nyelvészeti és hungarológiai konferenciák köteteiben. A régi magyar helynévadás kutatására specializálódott onomasztikai műhely a közelmúltban új tematikus sorozatot is elindított „Helynévtörténeti tanulmányok” címmel (Debrecen, 1. 2004; 2. 2006), amelyet Hoffmann István és Tóth Valéria szerkeszt, és immár nemcsak a debreceniek munkásságát kívánja megjeleníteni, hanem más névtanósok írásait is közli.

3. A korai magyar helynévszótár (KMHSz) közvetlen lexikográfiai előzményei között külön említést érdemel ugyanennek a munkaközösségnek egy másik sorozata, a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” (Debrecen, 1. 1997; 2. 1999), amely Györffy történeti földrajzának első két kötetét (Győr megyével bezárólag) mikrotoponimák szerint dolgozta föl. Ez a két kötet még szorosabban igazodott a történeti földrajz megyéről megyére haladó szerkezetéhez, de a szócikkek felépítése, a kitűnő névmutatók, a tipográfia és a formátum sok tekintetben már a KMHSz-t előlegzi. Figyelemre méltók továbbá azok a

névtérképek is, amelyek kísérletképpen, de a bírálók és felhasználók egyöntetű elismerését elnyerve csatlakoznak a megyei adattári egységekhez. A névföldrajzi feldolgozások a korszerű onomasztikának egyre inkább a szerves részévé válnak, de kiteljesedésük attól is függ, hogy a birtokba vett névtani anyag mennyire fedi le a vizsgálatra kiszemelt földrajzi területet, illetve hogy ezek a területek vannak-e olyan szélesek, hogy megalapozott geolingvisztikai következtetések keretében szolgálhatnak. A korai magyar helynévszótár anyaga is magában rejti azt a lehetőséget, hogy történeti névföldrajzi vizsgálatok forrása legyen, ehhez azonban el kell jutnia a készütség (értsd: területi lefedettség) olyan fokára, hogy legalább nagytérési szinten, végső soron pedig a nyelvterület egészére relatíve teljes adattárul szolgáljon.

4. És itt, az adattári teljesség kapcsán érünk el egy koncepcionális kérdéskörhöz: mikor kell/lehet/érdemes történeti helynévszótárt készíteni, és ennek a műnek milyen legyen a szerkezete. Ha idealisztikusan közelítjük meg a problémát, akkor a válasz abba az irányba mutat, hogy meg kell várni az Árpád-kori történeti földrajz elkészültét, hogy ennek teljessége alapozza meg a lexikográfiai szintézis teljességét. Mint az közismert, sem Györffy Györgynek, sem elődjének, Csánki Dezsőnek (I. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1–3, 5. Budapest, 1890–1913.) nem sikerült befejeznie élete nagy művét. Györffy negyedik kötete Pilis megyéig jutott el, s bár tudomásom szerint a szerző halála után nem szakadtak meg az Árpád-korra vonatkozó történeti földrajzi munkálatok, nem tudjuk megjósolni, hogy a hiányzó kötetek mikor készülnek el.

Ebben a helyzetben logikus célkitűzésnek látszik az, hogy a nyelvészeti-névtani adatfeltárás és közzététel a már megjelent anyagra terjedjen ki, nem zárva ki (sőt inkább remélve), hogy időközben a történészek munkája nyomán a történeti földrajz publikációja is előrébb lép. A következő nagy dilemma viszont abból adódik, hogy az ómagyar névallományból milyen autonóm szótári egységek jöjjenek létre.

A) A „törzskötet – pótkötet” szisztéma. – Az egyik kézenfekvő megoldás (a fentebbiekből következően) az, hogy a már napvilágot látott négy Györffy-kötet anyagából álljon össze a törzskötet, Abaujtól Pilis megyéig. A pótkötet akkor készülne el, amikor a hiányzó megyék történeti földrajzi leírása megjelent. Ez tehát két A-tól Z-ig futó szótári kötetet jelentene, amely hosszú távon is viszonylag jól használható lexikográfiai segédletet eredményezne, hiszen ha egy nyelvész, névkutató (ill. bármely felhasználó) egy adott helynév vagy tulajdonnévi szóelem korai ómagyar előfordulása után kutatna, legfeljebb két kötet betűrendi helyén kellene megnéznie a keresett tételt.

B) „Györffyt követő” szótári szisztéma. – A másik megoldás kevésbé felhasználóbarát, és lexikográfiai is kevésbé indokolható. Ennek lényege az, hogy Györffy György történeti földrajzának alapján négy plusz kettő

vagy három plusz kettő kötet kapjon önálló, A-tól Z-ig futó helynévszótárat. A szerkesztők az utóbbi mellett döntöttek, így a munka végén a négy megjelent és a még ezután megjelenendő „Györffykből” öt, önálló betűrendű helynévtörténeti szótár áll elő (I. Előszó, 5). A jövő névkutatójának tehát ha az egész korszakot vagy az egész Kárpát-medencét átfogó vizsgálatot végez (akár egy névre, név-elemre kiterjedően is), öt szótárat kell fellapoznia, és ezekből a maga egyesített szócikkét előállítania. Ennek a helyzetnek az „orvoslása” vagy egy mutató-kötettel, vagy egy újraegyesített szótárral oldható majd meg. Az is elképzelhető azonban, hogy az internetkorszakban a folyamatosan frissített mutatózás lesz a gyorsabb megoldás, amikor a kutatócsoport honlapján minden kötet megjelenésekor megújul majd az elektronikus felületen megnyitható aktuális névmutató.

Gondolom, a kutatócsoport vezetőjének, Hoffmann Istvánnak nem kevés vívódást jelentett eldöntenie, hogy melyik irányt válassza a fentiek közül (esetleg valami „harmadik utas” megoldást keressen). Végül a rövidebb távon is gyümölcsöt hozó, a kutatócsoport létérdekeit szem előtt tartó szempontok diadalmaskodtak a „B” változat követésével – szerintem helyesen. (Magam is ezt az utat választottam volna.) Ha az „A” variáns mellett döntöttek volna, akkor az első kötet elkészüléséig sokkal több időt, energiát, pénzt kellett volna befektetni, hiszen az egy ábécérend alá tartozó nyersanyag a négy Györffy-kötet lett volna. Ha viszont egyszerre csak egyet vagy kettőt jelölnek ki feldolgozásra (= „B” variáns), akkor abból belátható időn belül kész, „könyvkötészetileg is realizálható”, szótárilag kerek részegységet lehet felmutatni. Ez mind a munkaszervezés gyakorlata, mind „lélektana” szempontjából praktikusabb megoldás, nem is beszélve a tudományos létünket alapjaiban meghatározó anyagi támogatások pályázati feltételeiről. Ha ugyanis egy OTKA (stb.) pályázati ciklus 2-3 éve alatt egy kötet előállítható és ennek megfelelően pályáztatható, akkor nemcsak egy könyvnek, hanem egy egész kutatócsoportnak (részben egy egyetemi tanszéknek) a léte finanszírozhatóvá válik. Hiába érvelne tehát a recenzens névtanosként, nyelvészként, lexikográfusként az „A”-val jelzett technológiai szisztéma mellett, ha egy közösség tagjai csak a távoli jövőben (már tíz év is annak számít a mai világban!) vehetnék kezükbe munkájuk gyümölcsét, ha egyáltalán sikeres lenne a pályázat. Előfordul ugyanis, hogy a pályázati kuratóriumok, zsűrik sajnálkozva ugyan, de nemet mondanak egy nagyszabású, „a tervezett munkával arányos költségvetésű, ám a jelenlegi pénzügyi lehetőségekhez képest támogathatatlan” projektum láttán. (Kérem a tisztelt olvasót, hogy idézőjeles kitételeimet ne tekintse pusztá stílusfordulatnak, hanem kemény valóságnak, amelyet magam is megéltem pályázóként...) Ezekhez a „szorongatásokhoz” képest eltörpülnek azok a filosz aggályok, hogy mi lesz majd a szegény nyelvészszel, akinek öt-hat helynévszótárat kell fellapoznia, hogy kinyerje az azonos betűrendi helyen keresendő anyagát...

A választott szervezési és kiadási rend előnyei között a szerkesztők megemlítik azt is, hogy a szótárak kiadása után tervezett egyesítési munkafázisban mód lesz a tévedések kijavítására, a korábban mellőzött források bevonására és a szakirodalomban időközben felhalmozódott új tudásanyag beépítésére (Előszó, 8).

5. A kötet előszavát egy részletes tájékoztató fejezet követi (9–18), amely kérielt lexikográfiai elvekről és gyakorlatról tanúskodik. Itt válik nyilvánvalóvá, hogy történeti helynévszótárt készíteni milyen bonyolult, speciális feladat, amely a nyelvtörténeti, névtani, helyesírás-történeti ismereteken túl történet-tudományi (történeti földrajzi, településtörténeti stb.) ismereteket is kíván, hiszen például a szótári egységek körülhatárolásakor nyelven kívüli információkat is figyelembe kell venni. Idézem a szótári tájékoztató egyik kulcsmondatát: „A szótárban egységet alkot ... minden olyan adat, amely azonos helyet jelöl és morfológiai szempontból megegyező szerkezetet mutat” (9). Ebből következik, hogy a szócikkek kialakítása mindig feltételez egy morfológiai elemzést és egy lokalizációs műveletet. A különböző helyeket jelölő, azonos morfológiai szerkezetű nevek egy szócikkbe kerülnek, félkövér arab számokkal elválasztva. Ha a homonimák között különböző névfajták (pl. településnév, ill. természeti név) szerepelnek, ezeket római számok választják el egymástól. Vagyis a lokalizáción túl megjelenhet egy identifikációs művelet is.

A szótári tájékoztató hat alfejezetben (és számos alpontban) veszi sorra nemcsak a szótárhasználattal összefüggő, hanem az elvi-módszertani kérdéseket is tartalmazó lexikográfiai megjegyzéseket. A hat alfejezet a következő: 1. A szótár kialakításának elvei és a szócikkek szerkezete; 2. A címszavak; 3. A lokalizálás; 4. Az adatközlő rész; 5. Az utalások; 6. A mutatók. Mielőtt az itt elmondottak néhány mozzanatára röviden reflektálnék, szeretném a figyelmet felhívni néhány nyelvészeti terminusunk pontosított használatára, mivel az elnagyolt terminológia néha ellentétbe kerül(het) a rendkívül precíz lexikográfiai elvekkel és gyakorlattal. – Induljunk ki például az első alfejezet bevezető gondolataiból: „Azonos szócikkbe ... a morfológiai szempontból azonos névadatok kerülnek... E tárgyalásmódot az indokolja, hogy így közös címszó alá vonhatók a nyelvi formájukban megegyező nevek anélkül, hogy az egyes megnevezéseknél esetleg meglévő alakváltozatok vagy szinonimák adatai megbontanák az egységes tárgyalást” (9). Véleményem szerint a nevek fonológiai szerkezete is hozzátartozik a nyelvi formához, ezért a fenti idézet „nyelvi formájukban megegyező nevek” megfogalmazását „morfológiai alkatukban megegyező nevek”-re javítanám, az „alakváltozatok” terminust pedig „hangalaki változatok”-ra pontosítanám. Annál is inkább, mivel a következő lap első mondatában, ahol folytatódik a gondolatsor kibontása, ez olvasható: „A különböző helyeket jelölő azonos alakú neveket közös szócikkben összevonva mutat-

juk be, egymástól számozással elkülönítve...” (10). Itt is tanácsos az „azonos alakú nevek” megjelölést „azonos morfológiai szerkezetű”-re változtatni, tudniillik a „nevek alakja”, a „címszavak alakja” megfogalmazások magában a szótárban is különböző tartalmúak. (Most olyan „apróságokba” nem is kívánok belemenni, hogy a *hangalak* értelmezése is differenciálódhat, hiszen pl. egy *Aszó ~ Aszo* kettősség fonológiai egységes jelsor, miközben fonetikailag jól definiálhatóan kétarcú.) – Harmadik idevágó idézetem a következő: „A címszavak alakjának a megállapítása a nyelvtörténeti szótárak szerkesztésének egyik legnehezebb feladata” (10). Mint a szótár meggyőző példái is bizonyítják, a címszók meghatározásakor nagyon sokszor mérlegelni kell a nevek korabeli (korai ómagyar) hangalakját, a mai (legtöbbször kodifikáción is átment) ejtést és helyesírást is. Mindezek az „alak” terminus alá vont mérlegelések különböző nyelvi és nyelven kívüli síkokhoz köthetők, ezért hasznos a velük kapcsolatos szakszóhasználat pontosítása is. (Nem tartozik szorosan ide, mégis megemlítem, hogy a korai ómagyar szórványok írásáról szólva nyelvészeti szakkönyvekben, tanulmányokban pontosabbnak tartom a hangjelölés terminus használatát, mint a helyesírást, mivel ez utóbbi a normalizáltságnak már nagyobb fokát feltételezi. Mindezek mellett természetesen nem feledjük, hogy a helyesírás alá nem csak hangjelölési kérdések tartoznak.)

A hat alfejezet gondos lexikográfiai mérlegeléseivel, döntéseivel szinte kivétel nélkül egyetérthetünk. Ezek taglalása kellő mértékű. Az olvasóban olykor felébred ugyan a kíváncsiság egyes részletkérdések dolgában, de megválaszolásuknak nyilván egy külön tanulmányban lenne a helye. Érdekelne például annak a további boncolgatása, hogy a közszoji vagy a közszo és tulajdonnév határán álló adatok szótárázása hogyan illeszkedik a tulajdonnévi szócikkekbe, ill. közé, azaz mikor kap önálló szócikket egy efféle adat, és mikor tagolódik be egy helynévbe (10). – Csak helyesírást a változatok szerepeltetése a címszókban olyankor, amikor kellő támpont híján nem dönthető el az olvasat, illetve eldönthető ugyan, de a különböző változatok egymáshoz való viszonya nem tisztázható, avagy egyenrangúság áll fenn.

A szócikkek adatközlő részének filológiai felszerelése a magyar nyelvtörténetben elfogadott gyakorlatot követi, de általánosságban is elmondható, hogy az egész szótári mű a kiegyensúlyozottságot, pontosságot, rendezettséget mutatja – ahogy ezt a debreceniektől már eddig is megszoktuk. (Engem csupán egy apróság zavart a bevezető fejezetekben: a bekezdések mellőzése. Kár lemondani erről az értelmi tagolást optikailag segítő tipográfiai eszközről.)

A szótári főfejezet előtt a hagyományokat követve rövidítés- és forrásjegyzék található (19–25). Hasznos a speciális grafikai jelölések értelmezése is (20), mivel tekintettel kell lenni az olvasókra is, akik járatlanok a magyar történeti névtan filológiai apparátusában, illetőleg egy-egy graféma többfunkciós

lehet. Ilyen például a kerek zárójel, amely itt a címszóban kikövetkeztethetetlen betűhív alakot jelöl; vagy a csillag (*), amely a történeti nyelvészetben rekonstruált, a leíró nyelvészetben agrammatikus formát jelez, itt viszont arra szolgál, hogy rámutasson az okleveles adat címszóhoz való tartozásának bizonytalanságára.

6. A 27-től a 307. lapig sorjáznak a szócikkek az Arad megyei *Abád*-tól a Bodrog megyei *(Z)su(z)suktó*-ig. Anélkül, hogy a szócikkek érintenék az eredet, az etimológia kérdéseit, a régi magyar helynévállomány gyönyörűséges gazdagsága tárul elénk. Ha figyelembe vesszük, hogy ez a várható anyagnak csupán mintegy ötöde, akkor nagy várakozással és örömmel nézünk a további kötetek elé.

7. A művet egy közel százötven lapos név- és szóalakmutató, illetve név- végmutató jegyzék zárja. Ezek nagymértékben segítik a régi írásmódú, egyedi történeti adatok gyors megkeresését és a morfématörténeti vizsgálatokat.

8. Az A4-es méretű, kemény kötésű, meggyzín táblájú, esztétikus küllemű könyvet jó kézbe venni. Kissé súlyos, de ha vékonyabb, könnyebb papírra nyomnák és tömörebb szedést, szűkebb sorközöket alkalmaznának a kivitelezők, akkor még vastagabb is lehetne ugyanilyen súly mellett. Nem árt az ilyen technikai finomságokat is mérlegelni, hiszen a következő kötetnek a tervek szerint másfél „Györffy”-t kell befogadnia. A bibliapapír pedig kifejezetten illenek a helynévkutatók leendő bibliájához!

Juhász Dezső

Kiefer Ferenc: Aspektus és akcióminőség – különös tekintettel a magyar nyelvre

Akadémiai Kiadó, Budapest. 2006. 344 o.

1. Kiefer Ferenc láthatólag két célt tartott a szeme előtt, miközben ezt a könyvet írta. Az egyik cél az volt, hogy egy igen informatív, összefoglaló jellegű szakkönyvet készítsen (l. a „Befejezés”-ből vett következő mondat: „[m]unkánk reményeink szerint a magyar nyelv aspektuális tulajdonságaira vonatkozó összes fontos általánosítást tartalmazza”). A könyv másik célja pedig az, hogy felhasználóbarát módon ismertessen számos kapcsolódó elméletet, beleértve a saját munkáit is (l. szintén a „Befejezés”-ben: „Munkánknak azonban nem az volt a

célja, hogy egy részletes intervallumszemantikát mutasson be. Egy elméletnek nem kell feltétlenül formálisnak lennie...”). Ez a könyv a szerző eddigi munkásságát is összegző vállalkozás, hiszen jól ismert több évtizedes munkássága, melynek – mint azt a könyv irodalomjegyzékében felsorolt 20 általa vagy társszerzőségben írt munkája is bizonyítja – egyik meghatározó kutatási iránya bő két évtizede folyamatosan az aspektus, időszerkezet és az akcióminőség problémaköre. Azonban – mint az az „Előszó”-ban olvasható – „A jelen munka ... nem a korábbi tanulmányok összefoglalása, hanem teljesen új mű”, mivel egyrészt a korábbi publikációkra épülő fejezetek (1., 2., 3. fejezet) is új szempontokkal gazdagodtak, másrészt két teljesen új fejezet is található a könyvben (4. és 5.). A továbbiakban fejezetenként ismertetem a könyv tartalmát, és folyamatosan, a mindenkori fejezethez kapcsolódóan, kitérek a bennem felmerült esetleges kérdésekre. Azonban ezek a megjegyzések, kérdések a könyvben tárgyalt nyelvi tények, elméleti fogalmak és elemzések gazdagságához képest elenyészően kis számúak, és csakis azt bizonyítják, hogy ez a valóban számos újítást tartalmazó könyv a szerző korábbi munkáiban jártas olvasót is a nyelvi példák újragondolására és az egyes problémák megoldásának (tovább-) keresésére ösztönzi.

2. A könyv öt fejezetre tagolódik, amit kiegészít egy rövid „Előszó” és egy rövid, de igen informatív utószó „Befejezés” címen. Javaslom ez utóbbi fejezettel kezdeni a könyv olvasását: röviden ismerteti a fejezetek tartalmát, és azt is megtudhatjuk belőle dióhéjban, hogy miért választotta a szerző a magyar aspektus kutatására az angolszász nyelvészeti tradíció követését, illetve a magyar akcióminőség vizsgálatára a szlavisztika akcióminőség-fogalmát – természetesen mindkét tradíción módosítva, azokat fejlesztve.

2.1. A könyv 1. fejezete (13–91) az aspektus ismertetésével, a kapcsolódó fogalmak tisztázásával foglalkozik. A szerző szembeállítja a szlavisztika nézőpont aspektus-fogalmát az angolszász tradíció eseményaspektus-fogalmával. Az előbbi lexikai kategóriaként kezeli az aspektust (l. a mondat aspektusát is meghatározó tiszta perfektív–imperpektív ige párok), míg az utóbbi mondatszemantikai kategóriaként (l. az aspektus kompozicionalitásának a kérdése). A szerző az aspektust mondatszemantikai kategóriaként kezeli, de mindkét megközelítésből átvesz elemeket: kimutatja, hogy egyrészt a magyarban az aspektus már lexikai szinten kódolva van, másrészt a lexikailag kódolt aspektuális érték mondatszinten sokszor megváltoztatható. Az az állítás, hogy mindig egyértelmű aspektuális kategóriájú az izolált igealak (45) módosítja a szerzőnek pl. a *lomtalanít*-igecsoportról 1992-ben adott elemzését (Kiefer 1992). A mondataspektus (röviden: aspektus) a mondat belső időszerkezete, ami független a múlt-jelen-jövő felosztástól, mely utóbbi a mondat külső időszerkezetével kapcsolatos. A külső időszerkezetet tárgyalva

Kiefer bemutatja a Reichenbach-féle rendszert, megfogalmazva azzal szemben saját kritikáját is (Reichenbach 1947). E kritika egy része azon alapul, hogy Reichenbach pontszerűnek tekintette a beszéd-, az esemény-, illetve a referenciaidőt, míg Kiefer intervallumszemantikai keretet használ. Itt jegyzem meg, hogy véleményem szerint téves Kiefer azon állítása, hogy „[a] múlt idő viszont mindig a megnyilatkozás idejéhez viszonyít” (17), vö. az alábbi példa utolsó tagmondata: *Mi lesz, ha nem talál itt engem? Azt fogja gondolni, hogy már elmentem.*

A belső időszerkezet (aspektus) tárgyalása a 32. oldalon összefoglalt kategóriák ismertetésével és elméleti megalapozásával foglalkozik (vö. ÁLLAPOTOK, ESEMÉNYEK, illetve eseményeken belül NEM KORLÁTOZOTT FOLYAMATOS, PROGRESSZÍV FOLYAMATOS, TARTÓS BEFEJEZETT és PILLANATNYI BEFEJEZETT ESEMÉNYEK). A szerző a különböző időhatározókkal való összeférhetőség tesztjeiből kiindulva minimálpárok segítségével vezeti le, hogy vannak különféle igeosztályok, melyeknek a szótári jellemzésben különböző belső időszerkezetet kell tulajdonítani. A különböző időszerkezetek pedig különböző időintervallumokkal ábrázolhatók. A legalapvetőbb aspektuális distinkció a BEFEJEZETT és a FOLYAMATOS ESEMÉNYEK között található. E két aspektust teszteli a szerző például amikor *A könyvet olvastam* és *A könyvet elolvastam* mondatokat kombinálja a *három napon át*, illetve a *három napon belül* időhatározókkal (és ezen túlmenően még féltucat egyéb tesztel). A folyamatos–befejezett aspektuspár egy fontos megkülönböztető jegye a mondatnál nagyobb szöveg (diskurzus) időviszonyainak szerveződésére gyakorolt hatásuk: a befejezett aspektusú tagmondatok az egymásutániségra utaló időhatározók hiányában is egymásutániséget fejeznek ki, míg a folyamatos aspektusú példákra ez nem áll (34):

- (1) *Leült és megvacsorázott.* (egymásutániség)
 (2) *Nézte a tévét, és kézimunkázott.* (egyidejűség)

A szerző külön fejezetet szentel annak az angolszász és német szakirodalomban alaposan kutatott témának, hogy milyen esetekben nem teljesül az előbbi alapfeltevés (1.8. fejezet) például, ha általános szövegformáló elvek (pl. okozati összefüggés) felülírja azt: *Anna eltörte a lábát. Tegnap elcsúszott a folyosón.* Érdeemes ennek kapcsán felhívni a figyelmet arra a kutatási irányra, amely Nicholas Asher és Alex Lascarides vonatkozó munkáiból nőtt ki (vö. Lascarides – Asher 1993).

A befejezett–folyamatos distinkció megkülönböztetendő a TELIKUS–ATELIKUS SZEMBENÁLLÁS-tól, mely utóbbi arra utal, hogy az igék lexikai jellemzésében szerepel-e egy (potenciális) természetes végpontra való utalás. Ezt Kiefer – Garey-re támaszkodva – a francia igeidők (*imparfait*, *passé*

simple, passé composé) segítségével illusztrálja: például a (3)–(4) mondatok egyaránt a telikus *arriver* '(meg)érkezni' igét tartalmazzák, de az imparfait-s mondat folyamatos szemléletű, míg a passé composé-t tartalmazó mondat befejezett égszéként láttatja az eseményt (Garey 1957).

- (3) *Pierre arrivait.* imparfait
 (4) *Pierre est arrivé.* passé composé

Mivel például a telikusság és befejezettség elkülönítésére használt francia ideidőknek a magyarban nincs megfelelőjük (csak egy múlt időnk van), ezért Kiefer felteszi a provokatív kérdést: Van-e értelme a magyarban telikusságról beszélni? A 69. oldalon található válasz (azaz: egy korlátozott érvényű általánosításon túl a magyarban a telikusság fogalma szerephez nem jut) meglepően hat, főleg ha az aspektus kompozicionalitásáról szóló fejezeteket is elolvassuk (49–66). Azonban Kiefer megismétli ezt az állítást a könyv 306. oldalán (5. fejezet), ahol azt tárgyalja, hogy a Carlota Smith elméletében szereplő szituációs aspektus (kb. igeaspektus, azaz telikusság) és nézőpontaspektus (kb. perfekív–imperfektív szembenállás) közti különbség a magyarban nem releváns, és el kell ismerni, hogy meggyőző érveket hoz állítása igazolására. A progresszív aspektussal külön fejezet foglalkozik (2. fejezet, 1. alább). Az ÁLLAPOT-PREDIKÁTUMOK kívül állnak a folyamatos–befejezett distinkción (és időhatározós tesztekkel meg sem különböztethetők a folyamatos aspektustól, 212–213, hanem csak a progresszíválás, felszólító módba tevés stb. tesztjeivel).

Az 1. fejezet az előbbieken túl részletesen tárgyal a befejezett aspektushoz kapcsolódóan számos nyelvspecifikus (csak a magyarra jellemző) és számos általános elméleti problémát. Kiefer véleménye szerint „az aspektuális kategóriákat illetően nagyfokú egyezést tapasztalhatunk az egyes nyelvek között ... [de] ... a nyelvek ... már lényegesen különbözhetnek egymástól abban, hogy milyen módon fejezik ki az egyes kategóriákat” (90). Így például számos nyelvet érint az EGZISZTENCIÁLIS MÚLT problémája vagy az ASPEKTUS KOMPOZICIONALITÁSÁ-nak a kérdése (tulajdonképpen ez utóbbi az ún. aspektusnyelvek – pl. szláv – kivételével az összes többi), de ezen belül számos kérdést vet fel konkrétan a magyar nyelv kutatása (pl. utótárgyas szerkezet – *Mostam neked egy almát* –, áltárgyas szerkezet – *Táncoltunk egyet* –, vagy a progresszív aspektus hátravetett igekötővel való jelölése – *Anna éppen jött le a lépcsőn*).

Nagy érdeklődésre tarthat számot az 1. fejezetből az IGEKÖTŐK jellemzése. Kiefer már a magyar igekötők funkcióinak a felsorolásakor (48) újít korábbi munkáihoz képest. Kiefer – Ladányi (2000)-hez hasonlóan itt is három alapvető funkciót különít el, de ebből az egyik merőben új: a perfektíválás és az

a k c i ó m i n ő s é g - k é p z é s mellett az igekötő harmadik funkciója jelen könyv szerint már nem a szóképzés, hanem az ún. összetételi funkció (ami voltaképpen a határozói jelentésüket többé-kevésbé megőrző igekötőpéldányok funkciója) (Kiefer – Ladányi 2000). Ez nemcsak terminológiai változás, hanem annak a felismerésnek hangsúlyos kimondása, hogy a magyarban a téri jelentésű igekötőpéldányok nagyon sajátos viselkedésük miatt – l. például a megjelenhetőségüket a progresszív aspektusú mondatokban – külön kutatási irányt igényelnek.

Már az 1. fejezetben'előreköszön a 3. fejezetben tiszteletreméltó mélységben tárgyalt akcióminőség: ugyanis az igekötők összekapcsolják ezt a fogalmat az aspektussal. Egyrészt a magyarban az igekötők az igékhez a perfektiváláson túl többnyire akcióminőség-jegyet is hozzáadnak (míg például a szláv nyelvekben gyakoribb a „tisztá” perfektiválás az igei prefixumok körében). Másrészt néhány akcióminőség – nevezetesen a rezultatív akcióminőség alesetei (l. 183) – Kiefer szerint nagyon közel áll a perfektiváláshoz. Ezt támasztja alá a rezultatív akcióminőségről a 170. oldalon írt következő mondat: „Ez az akcióminőség áll legközelebb a tisztá perfektivitáshoz”; illetve az a tény, hogy a szerző a 253. oldalon a perfektív igék legnagyobb homogén csoportját éppen a rezultatív utóállapot meglétével definiálja). Már az 1. fejezetben (45–46) szóba kerül az a később többször is megfogalmazott állítás, hogy a magyarban bizonyos igék esetében „alanyi ragozásban tárgy nélkül általában csak a befejezettség jelenik meg”, ezzel szemben tárgyas ragozás és explicit tárgyi argumentum mellett az igekötős ige a befejezett aspektuson túl a rezultatívitas akcióminőségét is kifejezi (vö. *Anna megfőzött* kontra *Anna megfőzte az ebédet*). Azért emeltem ki ezt a tételt, mert ez az egyik olyan pont a fejezetben, ahol hiányérzetem támadt. A szerző meggyőzően mutatja be, hogy az aspektus és az akcióminőség fogalma bizonyos esetekben világosan elkülönül, és azt is, hogy éppen a rezultatív akcióminőség és a perfektivitas kapcsolata a legbonyolultabb (itt kerül a legközelebb egymáshoz az aspektus és az akcióminőség jelenségeköre). Azonban a könyv 45–46. oldaláról imént idézett tétel esetében úgy gondolom, feltétlenül hasznos lett volna nagyobb formális eszköztárat is bevetni. Ugyanis ha a szerző – sokakhoz hasonlóan – az utóállapot megléte segítségével definiálja a perfektív igék legnagyobb csoportját (253), akkor nehézségekhez vezet a rezultatívitas megjelenése az akcióminőségek között is (egyszerűbb lenne csak a perfektivitásnál tárgyalni).

Röviden néhány további megjegyzés az 1. fejezethez. Hiányoltam a könyvből azt a distinkciót, amely Kiefer korábbi munkájában (1992) még szerepelt: nevezetesen a végpontoszerű és nem végpontoszerű pillanatnyi események közötti különbségtételt. Ugyanakkor nagyon érdekesnek találtam – és ez a könyv gazdagságát bizonyítja – azt a számos szöveghelyet, ahol a szerző ezt a

problémát „kerülgette”. Csak illusztrációképpen: (i) a *Megérkezett* mondat jobbról zárt intervallummal jellemezhető (23), (ii) a pillanatnyi események tovább osztályozhatók alesetekre (28), (iii) az *alatt* névutós időmódosítót általában akkor használjuk, amikor a perfektív esemény vagy duratív vagy pedig előzményhez kötött pillanatnyi esemény (39), illetve (iv) a pillanatnyi eseményeknek szentelt 4.5. fejezet. Sejttem, hogy a szerző azért óvakodik a „végpontszerű pillanatnyi esemény” fogalmától, mert az az intervallumszemantikában nehezen lehetne megkülönböztethető a vendleri teljesítményigéktől. De ha a szerző amúgy is alkalmatlannak tartja a vendleri osztályozást (307), és ha több helyen is a pillanatnyi események több alcsoportra bontása mellett érvel (igen meggyőzően), akkor talán ez a distinkció visszakerülhetne az aspektusok összegző ábrájába. Mint már fentebb szó volt róla, a könyv nagyon gazdag nyelvi anyaggal illusztrálja az esetenként igen elvont elméleti fogalmakat és igen mély elemzéseket is. Az 1. fejezetben található az egyetlen szöveg hely a könyvben, ahol hiányzott nekem egy példa: „Egyébként van rá eset, hogy egy állapot beálltát vagy végét igekötős igével fejezzük ki ... (pl. *megszeret*, *megismer*)” (32). Jó lett volna egy olyan példa, ahol egy állapot végét jelzi egy igekötős ige, mert sem a *megszeret*, sem a *megismer* nem ilyen. Még két apró megjegyzés. A 26. oldalon az olvasható, hogy „Eseményeket mondatok és nem igék írnak le”. Érdeemes lenne ezt a gondolatot összevetni a kurrens szakirodalomban igen népszerű Henriette de Swart-féle elemzéssel, mely szerint az igék egy „eseményleírást” (eventuality description) fejeznek ki, melyet a mondat egyéb összetevői módosíthatnak, és végül az igeidő egzisztenciális lezárást hajt rajta végre (de Swart 1998: 347–385). A másik megjegyzés a 61. oldal következő mondatához kapcsolódik: „... a *fut* és a *játszik* ige olyan cselekvést jelöl, amely mennyiségileg nem tagolható (nem „kvantálható”)”. Nem annyira tartalmi, mint inkább terminológiai zavart okozhat, hogy Kiefer a KVANTÁLHATÓ PREDIKÁTUM fogalmát használja, pedig a szakirodalomban a QUANTIZED PREDICATE ’kvantált predikátum’ a Manfred Krifka (1992) által adott definícióban van mintegy már „lefoglalva”, és az más tartalommal bír, mint a jelen könyv 61. oldalán olvasható névrokona (Krifka 1992). Kiefer a mennyiségileg tagolható („kvantálható”) eseményt a *Két vödör víz szivárgott a falból* mondattal illusztrálja, míg véleménye szerint a *Két egér futott a szobában* mondat nem tagolható eseményt ír le. Ez okozza, hogy az előbbi mondat befejezett, míg az utóbbi folyamatos szemléletű. Ugyanakkor Krifka elemzése ezekről a példákról azt mondaná, hogy mindkét mondatban az alanyi főnév egy-egy kvantált entitásra referál, továbbá mindkét mondatban az ige önmagában egy-egy nem kvantált predikátum. Azt, hogy a főnév kvantáltsága kvantálttá teszi-e az egész eseményt vagy nem, a kérdéses argumentum és az ige közti tematikus viszony természete határozza meg (annak inkrementális vagy nem inkrementális jellege).

2.2. A 2. fejezet (93–135) a PROGRESSZÍV ASPEKTUS-ról szól, mely a szerző szerint azért érdemel külön fejezetet, mivel „a progresszív aspektus a legbonyolultabb aspektuális kategória”. A fejezet elején Kiefer azt a célt tűzte maga elé, hogy a releváns általánosításokat megfogalmazza, de anélkül, hogy formális szemantikai reprezentációt adna. A progresszív olvasat a folyamatos aspektus speciális esete, amely egy a referenciaidőben éppen végbemenő cselekvést, folyamatot fejez ki. Az aspektus és akcióminőség témájának a komplexitását mutatja, hogy jóformán minden fejezet továbbtárgyalja más fejezetek „címadó” témáit. Ahogyan már az 1. fejezetben is sok szó esett a progresszív aspektusról és egyes akcióminőségekről, úgy a 2. fejezet is újabb információkkal szolgál az 1. fejezetben tárgyalt egyéb aspektuális kategóriákról – hiszen a progresszivalás lehetősége például a túlnyomórészt befejezett szemléletű igekötős igéknél vagy lehetetlensége az állapotoknál szerteágazó problematikát mutat –, illetve a 3. fejezetben tárgyalt akcióminőségek is megelőlegeződnek ebben a fejezetben. Kiefer rámutat arra, hogy egyes akcióminőségek összeférhetnek a progresszív aspektussal (értsd: egyes akcióminőségeket képző igekötőpéldányok megjelenhetnek progresszivalt mondatokban: pl. rezultatív akcióminőség, *Éppen takarítja ki a vendégszobát*, illetve totális akcióminőség, *Éppen keni be az arcát festékekkel*). Visszaköszön az 1. fejezetből az aspektuális osztályoknak a DISKURZUS IDŐSZERVEZŐ ELVEI-vel való kapcsolata: Kiefer hangsúlyozza, hogy ez a terület a szemantika és pragmatika határterülete (l. a következő mondat a 116. oldalról: „az időviszonyok megítélésében döntő szerepet játszanak mindennapi ismereteink”). Például az (5)-ös példa M1, illetve M2 tagmondatában leírt események időintervallumainak időbeli viszonya egymáshoz képest többféle lehet: lehet hogy M1 tartalmazza M2-t, de lehet fordítva is, vagy egymással egybeeshetnek. Ezt mindennapi ismereteink természetesen pontosíthatják (pl. hogy a házunk mellett levő templom harangja hány percig szokott harangozni).

(5) *Éppen jött le a lépcsőn (M1), amikor a delet harangozták (M2).*

Kiefer az igekötők tárgyalása kapcsán bevezeti azt a terminológiai distinkciót, mely különbséget tesz a szerkezetek jelentésének TRANSPARENCIA-ja és KOMPOZICIONALITÁS-a között: egy szerkezet jelentése lehet kompozicionális anélkül, hogy transzparens lenne. „Ha például az *agyon* igekötő jelentését a ’túlzott mértékben’ jelentéssel azonosítjuk, akkor az *agyonhajszol* jelentése szemantikailag kompozicionális, de nem transzparens” (101). Kiefer a határozói jelentésüket valamennyire megőrzött igekötőket tartalmazó igekötős igéket nevezi szemantikailag transzparensnek, és megfogalmazza azt az általánosítást, hogy progresszív aspektusú mondatokban csak transzparens jelentésű igekötős ige fordulhat elő (*Éppen baktatott fel a dombra, amikor...*) – eltekintve a már említett rezultatív és totális akcióminőségeket kifejező igekötőktől. A 2.7.

alfejezet szemantikailag mély és alapos elemzését adja a magyar igekötők kategóriájának, részletesen tárgyalva az igekötők 1. fejezetben már megemlített három funkcióját. Külön kiemelendők azok az általánosítások, melyeket a szerző a progresszív aspektusú mondatok alanyi argumentumainak lehetséges tematikus szerepeivel kapcsolatban fogalmazott meg: „Progresszív aspektusú mondatban tárgyas ige alanya csak ágens, tárgyatlan ige alanya pedig csak ágens vagy patiens lehet” (108–109). Ez a megszorítás magyarázza például a (6) mondat furcsaságát:

(6) **A folyó éppen törte át a gátat, amikor...*

Kiefer (316) szerint „Bár az aspektus tulajdonságait elsősorban magyar anyagon mutattuk be, megállapításaink jó része általánosabb érvényű. Általános érvényűnek tűnik például a progresszív aspektusú mondat szereplőire (tematikus szerepeire) vonatkozó megszorítás...” Azonban a lektor felhívta arra a figyelmet, hogy bár ezek az általánosítások a magyarra kétségtelenül igazak, nem univerzális érvényűek. Például az angolban a progresszív aspektusú mondatok alanya nem csak ágens lehet:

(7) *The river was cutting a new channel to the sea, but the men with the sandbags stopped it from doing so.*

kb. 'A folyó éppen egy új csatornát vágott (PROGR) a tenger irányába, de az emberek homokzsákokkal elejét vették a csatorna létrejöttének.'

A szerző a 112–115. oldalon részletesen jellemzi számos progresszív aspektusú példa INTERVALLUMSZEMANTIKAI tulajdonságát. Már itt is látszik a – bármennyire vázlatos – intervallumszemantikai elemzés hatékonysága, amit majd a 3. fejezetben az akcióminőségek intervallumszemantikai jellemzése során újra megfigyelhetünk. Érdeemes lett volna külön fejezetet szentelni az intervallumszemantika ismertetésének, bár a példákon keresztül így is jó bevezetést kapunk ebbe az elemzési módszerbe. A könyv egy további erénye is tetten érhető ebben a fejezetben: Kiefer nem hallgatja el az egy-egy elméleti megközelítés számára problémás eseteket, esetleges megválaszolatlan kérdéseket, és arról is tudósít, ha egy-egy kérdés saját maga által készített magyarázatát nem tartja véglegesnek (például a 124. oldalon a rezultatív és totális akcióminőséget kifejező igekötők progresszív szerkezetben való megjelenése kapcsán: „Megbízható magyarázatot erre a jelenségre ... nem tudunk adni...”). És ezáltal megbízhatóan kijelöli a legfontosabb még megválaszolásra váró kérdéseket.

A 2. fejezet ismertetését is néhány apró kritikai megjegyzéssel zárom, melyek semmit sem vonnak le a jól, olvasmányosan megírt és a fejezet elején tett ígérethez hűen nagyon gazdag nyelvi anyaggal operáló rész értékéből. Az egyik

kérdés ahhoz a 105. oldalon tárgyalt jelenséghez köthető, hogy létezik „progresszív szerkezet progresszív jelentés nélkül”: vö. *A hétvégén 'jön 'haza Pista* mondat rendelkezik a progresszív mondatok formai ismérveivel (hangsúlyos ige + az ige mögé helyezett hangsúlyos igekötő), de nem fejez ki progresszív olvasatot. A kérdés az, hogy miért nevezzük akkor ezeket a szerkezeteket progresszívnek? Kiefer azt írja, hogy ez esetben „a progresszív aspektus ... a beszélő érzelmi érintettségét jelzi”, de megkockázatom, hogy a [hangsúlyos ige + az ige mögé helyezett hangsúlyos igekötő]-szerkezet az, ami itt a beszélő érzelmi érintettségét jelzi. Íme megint egy olyan kérdés, amit a könyvben szereplő példák és elméleti fogalmak, elemzések gazdagsága vetett fel. A másik apró megjegyzés a 119. oldalhoz kapcsolódik, ahol Kiefer – revideálva a Kiefer – Ladányi (2000)-ben olvasható álláspontot – azt írja, hogy az irányt jelölő igekötőket azokban az esetekben sem érdemes argumentumként elemezni, ahol első látásra „igei argumentumként is lehetne értelmezni” őket. Ennek oka pedig az, hogy „meg kellene tudnunk magyarázni, hogy a (8)-hoz hasonló mondatokat miért érezzük hiányosnak (hiányzik mellőlük a ragos helyhatározó)”:

(8) *Pisti bement.*

Hasznos lett volna röviden összevetni a Kiefer – Ladányi (2000) által javasolt differenciáltabb elemzést – mely szerint az igekötők némely esetekben kielégítik az ige valamely argumentumát – az itt adott javaslattal.

2.3. A könyv 3. fejezete (137–204) az „Akcióminőség és aspektus” címet viseli, hangsúlyozva azt az előző két fejezetben már többször példákkal és elemzésekkel alátámasztott tényt, hogy két szorosan összefüggő, de különböző kategóriáról van szó. Kiefer úgy különbözteti meg a kettőt, hogy az akcióminőséget lexikai, míg az aspektust grammatikai és mondatszemantikai kategóriának tekinti. Hogy a kettő mégis gyakran összemosódik, az következik abból az 1. fejezetben olvasható tételből, mely szerint „az igék és igei szerkezetek aspektusáról is beszélhetünk, mégpedig a következő értelemben. Egy ige vagy igei szerkezet aspektusa nem más, mint ... jelentésének hozzájárulása a mondat belső időszerkezetéhez, aspektusához” (26). A szerző a szlavisztika és jelesül A. V. Isačenko (1962) akcióminőség-felfogásából indul ki, aki az orosz akcióminőségek három tulajdonságát sorolta fel: (i) általuk a bázisige jelentése csak módosul, lexikai jelentése nem változik meg; (ii) a módosulás toldalékolás (szuffixum, prefixum) eredménye; (iii) akcióminőséget kifejező igékből az oroszban nem képezhetünk másodlagos imperfektív igéket (Isačenko 1962). Kiefer megtartja Isačenko (i) és (ii) kritériumát – a (iii) elv a magyarban nem használható –, és azokat kiegészíti azzal az elvvel – ezt jelölhetjük (iii')-vel –, hogy akcióminőség-képzésről akkor beszélhetünk, ha

termékeny képzésről van szó (a lexikalizálódott igekötős igéket tehát kizárja az elemzésből). Kiefer ezen felül a 143. oldalon felsorol négy olyan kérdést, melyet a szlavisztika – amúgy az angolszász hagyománynál sokkal jobban használható – akcióminőség-felfogása eddig megválaszolatlanul hagyott, és amelyek a magyar akcióminőségek vizsgálata során sem kerülhetők meg: (a) mely akcióminőségek képezhetők termékeny módon, (b) ha egy akcióminőség több igekötővel is képezhető, mi szabja meg az igekötők eloszlását, (c) egy-egy akcióminőség az igék milyen szemantikailag meghatározott köréből képezhető, (d) összesen hány akcióminőség van egy-egy nyelvben. Talán csak a (b) kérdés vizsgálata szorult kissé háttérbe, a másik három kérdést a szerző teljes alapos-sággal körüljárta. A képzés termékeny voltának a vizsgálatát Kiefer belevitte az akcióminőség általa adott definíciójába is (vö. (iii') kritérium, fentebb): ezáltal ez már a releváns nyelvi adatok összegyűjtésében is szerepet játszik. Az egy-egy nyelvben megtalálható akcióminőségek számát megtalálhatjuk a 3.5. fejezetben, amely példákkal jól illusztrált tipológiai kitekintést tartalmaz a magyaron túl számos más nyelvre: ebből kiderül hogy, ha a szerző akcióminőség-definícióját alkalmazzuk, akkor például az oroszban minimum tizenhét akcióminőséggel számolhatunk, míg a magyarban tizenhárommal, a németben pedig hárommal vagy négyel. A (c) kérdésre a 3.2. fejezet alfejezeteiben találunk választ, ahol Kiefer ismerteti a 13 termékeny magyar akcióminőséget: FREKVENTATÍV, ITERATÍV, DEMINUTÍV, SZEMELFAKTÍV, DELIMITATÍV, INCHOATÍV, REZULTATÍV, TOTÁLIS, SZATURATÍV, TERMINATÍV, EXHAUSZTÍV, INTENZÍV, SZUBMERZÍV AKCIÓMINŐSÉG. Így például megtudhatjuk, hogy a hasonló intervallum-szemantikai tulajdonságokkal rendelkező frekventatív és iteratív akcióminőségek közül az előbbi duratív vagy pillanatnyi eseményt leíró igekötős igékből is képezhető (vö. *el-elovas, fel-felkiált*), míg az utóbbi csak pillanatnyi eseményt leíró igekötőtlen igékből (vö. *csukogat*). A könyvben tárgyalt akcióminőségek között van kettő, amely nem szerepelt még Kiefer (2000)-ben: a TERMINATÍV AKCIÓMINŐSÉG – melyet az *elmesél, elzongoráz* stb. igék példáznak –, valamint a napjainkban egyre terjedő SZUBMERZÍV AKCIÓMINŐSÉG – melyet pedig a *beájul, bealszik* stb. igealakok képviselnek. A szerző a 3. fejezetben is több helyen tárgyalja azt a fentebb már megemlített problémát, hogy a perfektivitás (aspektus) és az akcióminőség elválasztása nehéz, mivel egyrészt az igekötőknél „a perfektiváló funkció legtöbbször a rezultativitás jelentésmozzanatával, illetőleg annak valamely válfajával (terminativitás, totalitás) társul” (148), másrészt „Az igekötővel képzett akcióminőségek egyúttal perfektivitást is kifejeznek” (47). Erre a kérdésre fentebb már kitértem, ezért itt csak jelzem, hogy igen alapos tárgyalását találhatjuk a könyv különböző részein. Kiefer – saját korábbi álláspontját revideálva – az akcióminőség-képzés meghatározó tulajdonságai közül kivette azt a tételt, mely szerint annak nem lehetnek szintaktikai következ-

ményei, és tárgy is olyan példákat, ahol akcióminőség-képzés során megváltozik a bázisige argumentumszerkezete (vö. *Bebi-ciklizte a várost*). További újdonság, hogy a szerző az igekötő megkettőzhetőségét tesztként használja annak eldöntésére, hogy a legfeljebb kétszótagú igemódosítók közül melyek tekinthetők igekötőknek. Így például a *kint* és *bent* elemeket nem tekinti igekötőknek. (Másféle osztályozásra példa É. Kiss 2004.)

Az akcióminőséggel foglalkozó fejezet az egyik legalaposabb és leginformatívabb része a könyvnek. A fejezet pontos és kimerítő jellemzését adja a magyar akcióminőségeknek, egyszerre ad rengeteg példát, továbbá egyes akcióminőségeknél (pl. iteratív és frekventatív) formális szemantikai definíciót, valamint intervallumszemantikai jellemzéseket is (3.3. alfejezet). Ebben a fejezetben az egyetlen pont, ahol vitába szállnék a szerzővel, az a DELIMITATÍV AKCIÓMINŐSÉG definíciója (168). A delimitatív akcióminőség (vö. *Elborozgatott egy ideig*) az egyik legnehezebben megragadható kategória, és Kiefer érdeme, hogy igen precíz definíciót próbált meg hozzárendelni. A kérdéses kategória bonyolultságát az adja, hogy látszólag egyszerre ötvözi az (imperfektivitásra jellemző) atelikusságot és kumulativitást, valamint a (perfektivitásra jellemző) behatároltságot. Ezért Kiefer úgy definiálja, hogy ha egy DELIM jeggyel rendelkező predikátum érvényes egy x entitásra (mondhatjuk azt is, hogy időintervallumra), akkor egyrészt (i) érvényes x minden valódi részére, másrészt (ii) nem érvényes egy olyan entitásra sem, amelynek x valódi része. Véleményem szerint a delimitatív akcióminőség bonyolultságát jelzi, hogy részlegesen mind az (i), mind a (ii) tulajdonságot mutatja, de eközben esetenként mindkét tulajdonság ellentettjét is. Az *elborozgat* ige példájánál maradva: ha igaz az a mondat, hogy *Péter elborozgatott két óráig a kertben*, akkor az a mondat is igaz, hogy *Péter elborozgatott egy óráig a kertben*, de ugyanakkor az nem igaz hogy *Péter elborozgatott három óráig a kertben*. Eddig stimmel a dolog. Azonban a delimitatív akcióminőséget hordozó igék jellemzően megkívánnak egy (pragmatikailag meghatározott) minimális időtartamot: ez például az *elborozgat* esetében lehet kb. félóra (tehát nem érvényesül a teljes oszthatóság). Másrészt a példaige esetenként mutatja a felfelé kumulativitást: ha igaz az az állítás, hogy *Péter 2 és 3 óra között elborozgatott a barátaival*, illetve az az állítás is, hogy *Péter 3 és 4 között elborozgatott a barátaival*, akkor igaz az az állítás is, hogy *Péter 2 és 4 óra között elborozgatott a barátaival*. Mindazonáltal a Kiefer által adott definíció mellett is lehet hatékonyan érvelni (ahogy azt a szerző meg is tette).

Ezzel végére értünk a könyv azon fejezetei tárgyalásának, melyek Kiefer szerint nagyban építettek saját korábbi munkáira. Elmondható, hogy ezek a fejezetek egyenletesen magas színvonallal íródtak, nagyon gazdag példaanyagot illusztrálják a téma szempontjából fontos kategóriákat, tételeket, és a szerző

korábbi vonatkozó munkáihoz képest igen sok újítást is tartalmaznak. Ezek után térjünk rá a hátralevő két fejezet ismertetésére, melyek a magyar nyelvű szakirodalomban hiánypótlóknak tekinthetők. A 4. fejezet az eseményszerkezettel foglalkozik, amely egy olyan leírási szintnek tekinthető, ahol mind az aspektus, mind az akcióminőség problémái adekvátan, pontosan és részletesen jellemezhetők. Ezáltal ez a fejezet tekinthető egyfajta szintézisnek. Az 5. fejezet pedig a magyar nyelvű szakirodalomban először ismerteti egy csokorba fűzve olyan fontos kurrens aspektuselméleteket, mint a holland Henk Verkuyl vagy az amerikai David Dowty nemzetközi szinten mérvadónak tekinthető elméletei, ezáltal ez a fejezet a könyv korábbi fejezeteitől függetlenül is érdekes és jól használható (bár igazi értékét a korábbi fejezetekben tárgyalt konkrét nyelvi problémák kontextusában éri el).

2.4. A 4. fejezet (205–257) annak az indoklásával kezdődik, hogy az ige szemantikai reprezentációjában miért is van szükség egy ESEMÉNYVÁLTOZÓ felvételére. Ezt azok a nyelvi példák indokolják, ahol névmással egy egész eseményre (és nemcsak annak valamely résztvevőjére) utalunk vissza: vö. *Meg kell írni a fellebezést – Igen, ez az egyetlen megoldás* (vö. Davidson 1967) Kiefer úgy véli, ahhoz, hogy számot tudjunk adni a különféle aspektuális osztályok közti különbségekről, nem elég egy felbontatlan eseményváltozó, hanem az események belső szerkezetét is vizsgálnunk kell. A szerző kimutatja, hogy a Zeno Vendler (1967) által felállított és a nemzetközi szakirodalomban kitüntetett szerepet kapó négy igeosztály (ÁLLAPOT, CSELEKVÉS, EREDMÉNY, TELJESÍTMÉNY) valójában ESEMÉNYSZERKEZETI TÍPUSOK-nak felel meg. Különféle időmódosítók alkalmazása révén Kiefer megállapítja, hogy nem négy, hanem legalább tíz különböző eseménytípusba sorolhatók például a magyar igék (ezek összegzése a 212–213. oldalon látható). (Kiefer IDŐMÓDOSÍTÓ-nak nevezi a mondatok belső időszerkezetét, azaz aspektusát módosítani képes időhatározókat.) Ezt követően a fejezet további részében egy nagyon jól megszerkesztett eseményszerkezeti bevezetőt olvashatunk a legalapvetőbb fogalmaktól egészen mély elemzésekig eljutva oly módon, hogy viszonylag kevés előismerettel rendelkező olvasó számára is jól követhető lehet. Ezért ajánlható akár bevezető jellegű egyetemi kurzusok olvasmányaként is. (Maga a szerző jelzi, hogy az itt bemutatott eseményszerkezeti áttekintés több szempontból leegyszerűsített – vö. „Ezek az ábrázolások több szempontból nem adekvátak, az egyes igeosztályok tárgyalásához azonban alkalmas kiindulópontot szolgáltatnak” (221) – de az általa készített „elmélettöredék” így is nagyon alapos elemzéseket tesz lehetővé. Továbbá a szerző jó szakirodalmi útbaigazítást ad a mélyebb elméleti eszköztárra vágyó olvasóknak.) Kiefer tehát ebben a fejezetben egészen az alapoktól kezdve felépít egy jól használható és igen hatékony eseményszerkezeti elemzési eljárást, sok példával és néhány részletesebb elemzéssel

illusztrálva. Három ontológiai kategóriát használ: állapotok (A), folyamatok (F) és pillanatnyi események (P), továbbá két lehetséges időbeli relációt: megelőzés (<), illetve időbeli átfedés (<>). Ezek segítségével elvégzi a korábban időmódosítók segítségével felállított eseményszerkezeti osztályok elemzését. Például a *megáll* ige eseményszerkezete a következő: $F(x, e_1) < P(x, e_2) < A(x, e_3)$. Azaz az ige által leírt esemény három aleseményből tevődik össze: egy folyamat (x lassul), majd egy azt követő pillanatnyi részesemény (megállás pillanata), s végül egy utóállapot (x áll). Kiefer több alfejezetet szentel az események részeseményeinek meghatározására alkalmazható tesztek (időmódosítók, módhatározók, szintaktikai alternációk stb.) ismertetésének. Ezt követően a szerző két probléma tárgyalásával hosszabban foglalkozik: az UTÓÁLLAPOT, illetve a PILLANATNYI ESEMÉNYEK problémájával. Az utóállapotok kitüntetett szerepe és részletes tárgyalása nem szorul különösebb magyarázatra, hiszen – mint azt a könyv korábbi fejezetei is tanúsítják – a rezultativitás megkerülhetetlen kérdés mind az aspektológia, mind az akcióminőségek kutatása számára. A pillanatnyi (pontoszerű) események problémája is sokszor szóba került már a könyv korábbi részeiben, és az 1. fejezet ismertetése során részletesen volt szó róla. A fejezetet mintegy már összefoglaló AZ ESEMÉNYTÍPUSOK ÉS AZ ASPEKTUS című 4.7. alfejezet tartalmazza a 4. fejezetben tárgyalt eseménytípusok összefoglaló ismertetését. Megjegyzem, hogy a delimitatív akcióminőség problematikus (különleges) volta – mely akcióminőségnek a Kiefer által a 3. fejezetben adott elemzését vitathatónak tartottam – itt a 4.7. pontban közvetett módon szóba kerül: „A delimitatív akcióminőséget képviselő osztálytól eltekintve megállapítható, hogy a perfektív aspektusú események vagy utóállapotot tartalmazó eseményszerkezettel rendelkeznek, vagy csak egy pontoszerű eseményből állnak” (254).

2.5. Végül a könyv 5. fejezete (259–311) több, a nemzetközi nyelvészeti kutatásokban mérvadónak tekinthető aspektuselmélet – David Dowty, James Pustejovsky, Carlota Smith, Zeno Vendler és Henk Verkuyl elméleteinek – bevezető ismertetését tartalmazza, Kiefer bőséges észrevételeivel, kiegészítéseivel. Az itt ismertetett elméletek eredeti formájukban többnyire formális szemantikai jellegűek. Kiefer az ismertetésük során a lehetőségek határain belül minimalizálta a formális szemantikai eszközök használatát, de ez sehol sem ment az ismertetés pontosságának a kárára. Az aspektológiai kutatásokban általában a Vendler által leírt négy ontológiai osztályból szoktak kiindulni (állapotok, cselekvések, teljesítmények, eredmények). Kiefer is ezzel kezd az aspektuselméletek tárgyalását. David Dowty 1979-es munkájára támaszkodva felsorolja a négy osztály elkülönítésére alkalmazott nyelvi teszteket. (Dowty 1979) Ilyen teszt például az, hogy az állapotigék nem használhatók felszólító módban (vö. * *Érezzük a fáradságot!*), vagy hogy az eredményigékből képzett

főnevek nem állhatnak aspektuális körülíró szerkezetekben (vö. **Befejeztük a hegycsúcs elérését*), míg teljesítményigékből képzett főnevek igen (*✓Anna befejezte az újság elolvasását*). A következő elmélet, melyet Kiefer részletesen ismertet, Verkuyl rendszere. Mint Kiefer írja, „Verkuyl óta beszélünk mondat-aspektusról és az aspektus kompozicionalitásáról” (278). Így ebben az alpontban (5.3. alpont) részletesen szó esik arról, hogy az igén túl milyen mondat-összetevők játszanak szerepet a mondataspektus meghatározásában (épp ezért érdemes együttolvasni az 1.4.3. fejezettel, mely szintén az aspektus kompozicionalitásáról szól). Verkuyl elemzése értelmében az ige vagy dinamikus szituációt ír le (ami változást implikál) vagy nem, illetve az egyéb összetevők (a főnevek, az időhatározók, sőt a helyhatározók is) vagy térben behatároltak (mehatározott mennyiséget jelölnek) vagy nem. A mondat csak akkor befejezett aspektusú, ha minden összetevő pozitív értékű (az ige dinamikus eseményt ír le és a többi összetevő térben behatárolt). Ez a PLUSZ-elv: csak a csupa [+] érték eredményez perfektív aspektust, és elég egyetlen [-] az imperfektivitáshoz. Így például a (9) mondatban minden összetevő [+] értéket képvisel, míg a (10)-ben a tárgy [-] jegyű, térben nem behatárolt:

(9) János[+] három zsemlét[+] evett[+]. → BEFEJEZETT

(10) János[+] zsemlét[-] evett[+]. → FOLYAMATOS

Kiefer számos kritikát fogalmaz meg Verkuyl rendszerével kapcsolatban: például azt, hogy nem különíti el a teljesítménypredikátumok és az eredménypredikátumok kategóriáját. A következő ismertetett aspektuselmélet David Dowty-é. Ez az alfejezet ahhoz a 4. fejezetben már tárgyalt problémához kapcsolódik, hogy az aspektus pontosabb megértéséhez az események belső szerkezetét is vizsgálnunk kell. Dowty az igék jelentését elemi predikátumok (vö. pl. angol DO, BECOME) segítségével kisebb összetevőkre bontotta, és ezáltal Vendlernél pontosabb osztályozáshoz jutott el. Az utolsó elmélet, melyet Kiefer ismertet könyve utolsó fejezetében, Carlota Smith kétszintű aspektuselmélete. Azért kétszintű, mert különbséget tesz kétféle aspektus: SZITUÁCIÓS ASPEKTUS és NÉZŐPONTASPEKTUS között. A szituációs aspektus durván megfeleltethető annak, amit Kiefer eseménytípusoknak hív (vö. igeosztályok). Smith ötféle szituációs aspektust különböztet meg (vö. a négy VENDLER-OSZTÁLY, kiegészítve az ún. SZEMELFAKTÍV IGÉK típusával). A nézőpontaspektus pedig a perfektív–imperfektív oppozíciónak feleltethető meg. Smith elmélete is foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy az ige alapvető szituációs aspektustípusa a mondatban megváltozhat: ez történhet akár úgy, hogy az eredeti esemény valamely részeseményére fókuszálunk (vö. *olvasta* → *olvasni kezdte*: hangsúly az időtengely kezdőpontján), akár az eredeti eseménytípus átértékelésével (vö. *habituális olvasat*). A kétféle aspektus megkülönböztetésére Smith olyan angol

nyelvi példákat használ, melyekben telikus, illetve nem telikus igék állnak sima múlt időben vagy progresszív alakban. Ez emlékeztethet a fentebb a telikusság és a befejezettség szétválasztása kapcsán olvasott francia példákra, vö. (3)–(4) – bár természetesen a francia *imparfait* nem az angol *progressive voice* teljes megfelelője, mint ahogy mind a francia *passé simple*, mind pedig a *passé composé* viselkedése részben különbözik az angol *simple past*-étól. De alapvetően a telikusság és a befejezett aspektus közti distinkció köszön vissza Smith elméletében.

Az aspektuselméletek ismertetésével foglalkozó fejezet – és egyúttal a könyv – végére értünk. Ez a fejezet nagyon értékes, jól hasznosítható lehet mind az egyetemi oktatásban, mind pedig a kutatók számára. Egy furcsaság mindamelllett megemlíthető. A 309. oldalon Kiefer azt írja, hogy „nincs okunk arra, hogy feltételezzük, hogy akár az eseménytípusok, akár a nézőpontaspektus kategóriái minden nyelvben univerzálisan jelen vannak”. A nézőpontaspektus esetében igaz lehet az állítás, de az eseménytípusok említése ilyen kontextusban meglepő. Vélhetően véletlenül maradt ez a mondat ilyen formában a könyvben, mert például a „Befejezés”-ben a következőt olvashatjuk: „Az eseményszerkezet és az aspektus összefüggései is általános érvényűek”, és a könyv gondolatmenetéből ez utóbbi állítás következik.

3. Röviden összegezve egy olyan könyvet kapott kézhez a magyar nyelvész-közösség, amely több módon is hasznosítható: hasznos lehet az egyetemi oktatásban, az elméleti kutatásokban, de egyúttal a magyar nyelvi adatok és a magyar nyelvre vonatkozó empirikus általánosítások nagyon gazdag leltára is a vizsgált jelenségcsoport vonatkozásában. A könyv magas és egyenletes tudományos színvonalon, olvasmányos, jól követhető stílusban foglalja össze az aspektológia, az akcióminőség és az eseményszerkezet azon problémáit, melyek a magyar nyelv kutatása szempontjából a legrelevánsabbak. A könyvet kiegészíti egy jól hasznosítható személynév- és tárgymutató, valamint egy igen informatív befejező fejezet, melyek még jobban megkönnyítik a könyv feldolgozását.

Irodalom

- Dowty, David (1979), *Word meaning and Montague grammar*. Reidel, Dordrecht.
Davidson, Donald (1967), *Essays on actions and events*. Clarendon Press, Oxford.
Garey, Howard B. (1957), *Verbal aspect in French*. *Language* (33), 91–110.
É. Kiss Katalin (2004), *Egy igekötőelmélet vázlata*. *MNy* 100: 15–43.
Isačenko, Alexander V. (1962), *Die russische Sprache der Gegenwart*. Teil I. *Formenlehre*. Niemeyer, Halle.

- Kiefer Ferenc (1992), Az aspektus és a mondat időszerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan. 1. kötet. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 832–833.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000), Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan. 3. kötet. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 453–518.
- Krifka, Manfred (1992), Thematic Relations as Links between Nominal Reference and Temporal Constitution. In: Sag, Ivan A. – Anna Szabolcsi (eds), Lexical Matters. Lecture Notes 24. CSLI, Stanford. 29–53.
- Lascarides, Alex – Nicholas Asher (1993), Temporal interpretation, discourse relations and commonsense entailment. *Linguistics and Philosophy* 16: 437–93.
- Reichenbach, Hans (1947), *Elements of Symbolic Logic*. University of California Press, Berkeley.
- Swart, Henriëtte de (1998), Aspect Shift and Coercion. *Natural Language and Linguistic Theory* 16: 347–385.
- Vendler, Zeno (1967), *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca, NY.

Szilárd Balázs

Kicsi Sándor András: Gombocz Zoltán 1877–1935. Életrajz és pályakép.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2006. 203 o.

E munkában Kicsi Sándor András röviden ismerteti Gombocz Zoltán életrajzát, majd összefoglalja a nyelvtudós tudományos munkásságát. A szerző a „Jegyzetek”-ben említi, hogy a munka eredetileg egy Gombocz műveiből vett válogatás társkiadványának készült, ez a terv azonban nem valósult meg. A szerző arra is utal, hogy egy ilyen válogatás korábban már megjelent, nem említi azonban, hogy ezt a válogatást is ő gondozta, ez csak a bibliográfiából derül ki. Tulajdonképpen tehát a jelen munka is felfogható ennek a válogatásnak a kísérő köteteként.

Kicsi Sándor András munkája az alábbi fejezetekre tagolódik: (a) Paul és Wundt követője, (b) A fonetikus, (c) A turkológus, (d) Az etimológus és az őshaza kutatója, (e) A magyar nyelvész, (f) Az utolsó évek. Az első fejezet a kuhni elmélettel indít: elmondja, hogy a kuhni paradigmaváltás mit jelent, azt azonban nem tudjuk meg a fejezetből, hogy a strukturalizmus miért váltotta fel a történeti-összehasonlító nyelvtudományt. Persze a fejezetnek nem is ez volt a fő

célja. Jó lett volna azonban – ha már a szerző megemlíti Kuhn munkáját –, ha legalább vázlatosan megemlíti azokat a rendellenességeket, megoldhatatlan problémákat, amelyek a kuhni elmélet szerint szükségszerűen paradigmaváltáshoz vezettek. Megjegyzendő, hogy a tudományos forradalom a nyelvtudományban Saussure fellépése idején még nem volt érezhető, Európában a strukturalizmus sokáig elszigetelt jelenség maradt. Ezért erős túlzás azt állítani, hogy „a történeti-összehasonlító paradigmát éppen [Gombocz] pályája csúcán, kb. az 1920-as években váltotta fel világszerte a strukturalista paradigma”. Sajnos, nem ez volt a helyzet. A Gombocz által nagyra becsült Prágai Nyelvész-kör hatása alig volt érezhető, működése még a Károly Egyetemen is elszigetelt jelenség maradt. Gombocz ezért tudományos forradalommal nemigen szembe-sülhetett, zsenialitását bizonyítja azonban, hogy – a korabeli magyar nyelvtudomány művelői közül alighanem egyedülként – észrevette az „új idők új szeleit” és örömmel üdvözölte a prágai funkcionalizmust.

A következő fejezetek – az előzményekre is kitérve – Gombocz tudományos tevékenységének főbb területeiről adnak rövid összefoglalót. A fonetikáról szóló fejezet rámutat arra, hogy a modern magyar fonetika területén úttörő helye van Balassa Józsefnek és Gáti Bélának, ugyanakkor Gombocz saját fonetikai munkásságról kevés szó esik. Nagyobb súlyt kap (a következő fejezetben) Gombocz turkológiai munkássága, amelynek legfőbb eredményei a bolgár-török–magyar érintkezés kérdésköréhez kapcsolódnak. Külön kiemelendő a bolgár-török jövevényszavakat tárgyaló összefoglaló munkája. Az etimológia is fontos szerepet játszott Gombocz munkásságában, amelyet számos kisebb közlemény is tanúsít, legfontosabb munkája azonban ezen a területen a Melich Jánossal együtt szerkesztett, de sajnálatos módon befejezetlenül maradt Magyar Etymologiai Szótár. „A magyar nyelvész” c. fejezet Gombocz szűkebb értelemben vett magyar nyelvészeti munkásságát mutatja be. Számomra nem egyértelmű az a megállapítás, hogy Gombocz „lényegében magyar nyelvész” volt, hiszen a magyar hangtörténetre, a magyar–bolgár-török érintkezésre, a magyar szavak eredetére vonatkozó kutatások is a magyar nyelvészethez tartoznak. A fejezet is ezt bizonyítja, hiszen annak első részében a szerző Melich János és Németh Gyula nyomán összefoglalja Gombocz az előző fejezetekben érintett témakörökben elért legfontosabb eredményeit. A fejezet második részében röviden szóba kerül Gombocz egy figyelemre méltó alaktani elemzése, majd utána következik talán legfontosabb művének, a „Jelentéstan”-nak a méltatása. Sajnos a „Jelentéstan” bemutatásából nem derül ki, hogy miben és milyen mértékben volt Gombocz újító a nemzetközi jelentéstani kutatások szempontjából. Gombocz talán elsősorban szintézisre, a jelentéstani jelenségek újszerű rendszerezésére és nem annyira új összefüggések feltárására törekedett. Gombocz „Jelentéstan”-a az új jelentéstani irányzatok térnyeréséig, lényegében a 60-as évek végéig,

nálunk alapmunkának számított. Szinte minden megtalálható benne, amit a nyelvi jelentésről tudni lehetett. Túlzásnak tűnik azonban az az állítás, hogy Gombocz „Jelentéstan”-a tanítványa, Ullmann István révén vált nemzetközileg ismertté. Ullmann ugyan Gombocz munkáját felhasználta a *The Principles of Semantics* c. munkájának megírásakor, a nemzetközi nyelvtudomány számára Gombocz neve azonban ettől még nem vált ismertté. A korabeli olvasó legfeljebb azt vehette észre, hogy Ullmann munkájában a sokat idézett és ismert tudósok mellett egy ismeretlen magyar szerző neve is előfordul. Ullmann könyvét egyébként a 60-as évek végéig – a második jelentéstani könyvével (*Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*) együtt – világszerte tankönyvként is használták.

Gombocz utolsó éveiről valóban mondható, hogy a Prágai Nyelvész kör működését „élénk szimpátiával szemlélte”, de azért nem vált strukturalistává. Kicsi Sándor András legtalálóbban talán akkor jellemzi Gombocz Zoltán munkásságát, amikor Wilhelm Ostwald tipológiáját felhasználva Gomboczot a ’klasszikus’ tudósok közé sorolja, akiről azt szokás mondani, hogy munkásságuk fontosabb a kortárs tudomány, mint a jövő számára. Gombocz – mint ahogy a szerző megjegyzi – ebből a szempontból is kivétel volt.

A 203 lapos könyvnek nem egészen egy harmada foglalkozik Gombocz munkásságával, a könyv felét a jegyzetek foglalják el, amelyekben sok hasznos információt találunk Gombocz kortársairól, a magyar és nemzetközi nyelvtudomány neves képviselőiről. Ugyanakkor számos – Gombocz pályaképét nem érintő – jegyzet is szerepel a könyvben. Így például részletes jegyzetet szentel a szerző a bolgár-törököknek, a kazároknak, a csuvasoknak, a hunoknak. De részletes ismertetések találhatunk a jegyzetekben egy-egy nyelvész munkásságáról, elsősorban Wundt-ról, Saussure-ról, Meillet-ről, de az inkább csak finnugor nyelvészeti körökben ismert Setälä-ről is. A szerző egy igen hosszú jegyzetbe sűriti bele az Eötvös Kollégium történetét is. Sok az enciklopédiaszerű adat, amelyek másutt is – például a Magyar Nagylexikonban – könnyen hozzáférhetők. Ilyen terjedelmes jegyzetapparátus esetében nem meglepő, hogy a jegyzetek egyike-másika nem mentes a szubjektív értékelésektől sem. Így például a szerző szerintünk túlzott jelentőséget tulajdonít a Gombocz előtti magyar jelentéstani kutatásoknak. Némely esetben érdemes lett volna a jegyzet mondanivalóját a fő szövegbe beépíteni. Erre példa az a jegyzet, amely Gombocz Meyerrel közösen végzett beszédtempó-vizsgálatait ismerteti.

A fő szöveghez hasonló terjedelmű a bibliográfia is, amelyben az elkerülhetetlen hivatkozások mellett helyet kap jó néhány kevésbé fontos munka is. Üdvözlendő viszont, hogy közli Gombocz munkásságának (alighanem) teljes bibliográfiáját.

Összegezve: örömmel üdvözölhetjük Kicsi Sándor András munkáját, amelyet hiányosságai ellenére a magyar nyelvtudomány-történet egyik alapműveként tekinthetünk, és amely nélkülözhetetlen olvasmány mindazok számára, akik Gombocz munkásságában kívánnak elmélyedni.

Kiefer Ferenc

Péter Mihály: Nyelv, stílus, költői beszéd. Válogatott tanulmányok

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLIX.
Tinta Könyvkiadó, Budapest. 2005. 215 o.

Péter Mihálynak ez a tanulmánygyűjteménye a Tinta Könyvkiadó „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” sorozatának XLIX. kötete. Az itt újraközölt, különböző folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent írások valóban jó szolgálatot tesznek a nyelvészet, a stilisztika és a fordítástudomány iránt érdeklődőknek a tájékozódásban.

Rokonszenves már az előszó helyett írt gondolatsor is, amelyben a tudományos értékek nagyrabecsülésével jól megfér a meleg hangú visszaemlékezés a nagy elődökre, akik hatására a szerző nyelvészeti pályája formálódott. Így a bevezető írás címe ez is lehetett volna: „Utam a költői nyelv vizsgálatához”. Ebben az írásban a szubjektív hangvétel jó megalapozó a kötet tanulmányainak befogadásához. Már csak azért is, mert a nyelvészek őszintesége napjainkban nem egyszer inkább az erős támadásokban merül ki, ezért jóleső volt olvasni a mások teljesítményének tisztelettel adózó sorokat, a más nyelvészeti elveket vallók munkásságának az elismerését, miközben Péter Mihály bevallja: „Egyetlen nyelvészeti irányzat vonatkozásában sem érzem magam kizárólagosan elkötelezettnek. Ugyanakkor az említett hatások kétségtelenül befolyásolták nemcsak szemléletem, hanem kutatási köröm alakulását is” (12). A szerző megszívlelendő óhaját a hagyományosnak és a modernnek mondott nyelvészet kapcsolatáról feltétlenül szükségesnek érzem szó szerint idézni: „kívánom, hogy e két vonulat képviselője nyelvészetünkben kerüljön mihamarabb gyümölcsöző egyensúlyba. Művelőik ne csak kölcsönösen tolerálják egymást (ami egyébként tudományetikai alapkövetelmény), hanem »beszéljenek is egymással«, azaz

olvassák és igyekezzenek megérteni egymás munkáit, keressék az érintkezési pontokat, az együttműködés lehetőségét” (13–14).

A kötet „Általános kérdések”-et boncolgató nagy egysége a nyelvészet és az irodalomtudomány, a nyelv és a zene, valamint a tudományos nyelvművelés és a mesterséges nyelvek kérdéseivel foglalkozik. Ezt a részt a „Nyelvészet és irodalomtudomány viszonyáról” című tanulmány indítja, amely már az első bekezdésében előlegezi a szerző végkövetkeztetését: lehetséges a nyelvészet és az irodalomtudomány magasabb rendű új együttműködése. Az új filológiai szintézis létrejötté pedig a nyelvészeti szövegtan kialakulásának köszönhető, mert ezzel a nyelvészet átlépi a mondat határát. Ennek igazolása érdekében Péter Mihály végigvezeti az olvasót a két tudományág szükségszerű együttműködésének és törvényszerű szétválásának fázisain. Egymásra utaltságuk okát azzal magyarázza, hogy a nyelv tanulmányozásához nélkülözhetetlen írásos anyagot az irodalmi szövegek szolgáltatják. A filológia szinkretizmusa felbomlásának okát mindkét tudományág önállósodásában látja: a nyelvtudomány függetlenedését az jelzi, hogy elégtelennek bizonyul vizsgálataikhoz az irodalmi szövegek feltárása, hiszen az apróhirdetések vagy reklámszövegek is nyelvi anyagot szolgáltatnak, megszüntetve a szépirodalmi szövegek monopolhelyzetét. Az irodalomtudomány pedig nem elégedett meg a szövegek nyelvi értelmezésével az esztétikai érték és hatás felméréséhez.

Az „Általános kérdések” című egység második írása „Ismét zene és nyelv viszonyáról” szemiotikai megközelítéssel szól, és a szerző a zenei szimbólum és a nyelvi intonáció jeltipológiai hasonlóságának megállapításáig jut el. Azt hangoztatja, a zene és a nyelv összevethetőségének alapját az adja, hogy mindkettő sajátosan szervezett jelrendszer, és a nyelvi jelek egyik típusa, az intonáció hasonlóságot mutat a zenei jelekkel. Azt veti föl, hogy az általános nyelvészet felfogásával ellentétben ne tekintsük az intonációt a nyelvvel párhuzamosan működő jelenségnek, hanem ismerjük el nyelvi státusát, hiszen az intonáció „nem lép ki” a nyelvi rendszerből, mert annak szerves része, és az élőbeszéd éppen általa nyeri el teljes értelmét. Ezt követően az emocionális intonációról szólva, alapvető felismerést hangoztat: „Ha az emocionális intonáció a maga egészében nem jelszerűen, hanem közvetlenül »fejezné ki« a belső élményt, akkor nem tartozna az idegen nyelvek közismerten legnehezebben elsajátítható komponensei közé” (25).

Az általános kérdéseket feszegető harmadik tanulmány a „Baudouin de Courtenay a természetes és mesterséges nyelvekről” címet viseli. Ebben az írásban Péter Mihály a nagy nyelvészlelő nézeteivel kapcsolatban több lényeges megállapítást tesz. Baudouin de Courtenay felismerte a nyelvi változások tudatos befolyásolásának lehetőségét és jelentőségét, illetve a „mesterséges” mozzanatok szerepét a nyelv életében, elismerve a nyelv eszköz jellegét, tökéletesítési

lehetőségét, ezzel megteremtve a nyelv működése tanulmányozásának nyelvészeti pragmatikai elvi háttérét. Utat nyitott a standard nyelvek funkcionális vizsgálatához is, valamint a nyelvművelés elméleti és gyakorlati megalapozásához. Ezenkívül példamutatóan józan véleményt hangoztatott az eszperantó alkalmazási lehetőségéről.

„Az idegen nyelvek oktatásának néhány szemléleti kérdése” című cikk olyan szemléleti problémák felvetése érdekében íródott, amelyek a nyelvoktatással kapcsolatos átfogó és összehangolt cselekvést könnyítenék meg, és ma is időszerű gondokról szólnak. A szerző több okra vezeti vissza a hazánkban folyó gyenge szintű nyelvoktatást. Alapvetően a nemzeti függetlenségért és haladásért vívott harcban az anyanyelvhez ragaszkodásnak nagy szerepe volt, ezért tudati átszerveződés, „átprogramozás” kell egy idegen nyelv tanulásához. Ehhez pedig több elv tudomásulvétele szükséges: „egy idegen nyelvet nem lehet *megtanítani*, azt csak *megtanulni* lehet”, „a nyelvoktatás folyamatából ki lehet üzni az anyanyelvet, de az iskolában tanuló gyermekek fejéből soha” (36). Ezekhez az elvekhez lényegbevágó módszertani kérdések kapcsolódnak, például: Ismerik-e a tanulók a szótárak helyes használatát? Rendszerszerű-e a nyelvtani kategóriák tanítása?

A „Gondolatok nyelvünk állapotáról” című tanulmányban a szerző a szovjet és a magyar 20. századi „nyelvújítás” összehasonlításának felvázolásából indítja gondolatsorát, majd a mai magyar nyelvhasználat aggasztó, valamint a „rugalmas stabilitás” elve alapján elfogadható jelenségeinek taglalása után a hasznosnak ítélt teendőket sorjázza, és ezzel időszerű kérdésekben foglal állást.

A kötet második nagy egysége címének megfelelően a „Szerkezetek és jelentések” kérdéseit vizsgálja, azaz a nyelv működésére, pragmatikájára jellemző szerkezeti jelenségeket (nyilatkozat, mondathasadás), valamint a szemantika tartozó kérdéseket. Ennek az egységnek az első tanulmányként olvasható a sokat hivatkozott „A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége” című tanulmány, amely arra a mondatszemantikai megközelítésből adódó felismerésre alapozódott, hogy a „nyelvi közlés tartalmas egységei nem esnek egybe az adott nyelv grammatikai szabályai szerint szerkesztett mondatokkal” (52). Ez vezeti el a szerzőt a nyilatkozat fogalmának megalkotásához. Nála a nyilatkozat a nyelvi közlés termékét jelenti, szemben annak aktusával, a megnyilatkozással. Péter Mihály a logika felől is megközelíthetőnek vallja a nyilatkozat értelmezését. A klasszikus logika alapján a proposíció a valóságról alkotott állító vagy tagadó logikai ítélet. Az újabb logikai felfogások szerint viszont a proposíció fogalmába beletartozik még az is, amit kérdezőnk, kérünk, tanácsolunk. Ezenkívül több fontos problémát is tisztáz a szerző: a mondat és a nyilatkozat viszonyának kérdését és a nyilatkozat jeltermészetét.

„A mondathasadásról” szóló tanulmány az adnektív emfázisból fakadó jellegzetes szövegszerkesztési mód stílár szerepét világítja meg, ezért szervesen kapcsolódik az előző íráshoz, mondat és nyilatkozat összefüggésének tárgyalásához. A szerző erős érzelmi töltést tulajdonít a mondathasadásnak, mert az eredeti nyilatkozat illokúciós ereje a belőle kihaladt új nyilatkozatban többszörösére nőhet. Azt állapítja meg, hogy a mondathasadás típusai elkülönítésének alapjául az alaprész és a lehasadt rész önállóságának, illetve kölcsönös feltételezettségének mértéke szolgál. A szerző arra a jelenségre is ráirányítja a figyelmet – amelyre eddig nem figyelt fel a nyelvtudomány –, hogy bizonyos fokú hasonlóság fedezhető fel a mondathasadás és a belső beszéd között.

A „Szórend és az aspektualitás” című rövid cikk fontos felismerést igazol: az összefoglaló és a kirekesztő szórend kialakításban a topic-comment szerkezeten kívül, sőt inkább mögött az aspektualitásnak van olyan szerepe, amely magára a topic-comment szerkezetre is hat. Összefüggésük általános szabályát így fogalmazza meg Péter Mihály: „összefoglaló szórendet akkor használunk, amikor az állítmány közvetlen bővítménye megengedi vagy éppen megkívánja az állítmányban kifejezett cselekvés totális szemléletét; kirekesztő szórendet alkalmazunk minden olyan esetben, amikor a cselekvés totális szemléletét a kontextus nem teszi lehetővé” (69).

A „*Ha férfi vagy, légy férfi...*” című tanulmány a kvázitautologikus és kváziellentmondásos szerkezetekről szól. Ebben a szerző leszögezi: az ismétlődő lexikai elemek szerepe nem merül ki a nyomatékosító azonosításban, hanem a kontextustól függően az ismételt elemek szemantikai elmozdulása figyelhető meg. Jól látszik bizonyító erejű példáin, hogy a kommunikációs szféra és a szignifikatív jelentés közötti határ átjárható, ezzel is igazolható a szójelentés belső dinamizmusa, illetve képlékenysége.

„Az ún. fonetikai jelentésről” című írás három részre bomlik. Az első a beszédhangok szubjektív szimbolikájának kérdését tárgyalja, és kiemeli azt a lényeges felismerést, hogy az egyes szavak hangzásának szimbolikai értéke nem egyszerűen a szótestet alkotó hangzók értékeinek összege, hanem a szónak mint hangzó egésznek a sajátja. A második részben az ún. kifejező hangváltásoknak két típusáról beszél a szerző: a „hangzó mimézisről” és az emfaticumról. A hangutánzás és a hangmetafora a témája a harmadik résznek.

A „Névmások érzelmi-értékelő jelentése” című tanulmány azt mutatja be szemléletes idézetekkel, hogy a névmások nemcsak index és szimbólum sajátos ötvözetei, hanem érzelmi-értékelő jelentéstartalmakat is hordoznak.

Az „Érzelmi-értékelő tartalmak a szójelentésben” című nagyobb lélegzetű tanulmány abból a régóta ismeretes igazságból indul ki, amely szerint nemcsak ábrázoljuk a világot, hanem értékeljük is, és a jelentés érzelmi tartalma mindenkor értékeléshez tapad, mert a nyelv nem csupán gondolat-, hanem érzelem-

közlésre is szolgál, és ennek alapján ábrázoló és értékelő komponense különböztethető meg. Maga a tanulmány – mint a címe is jelzi – az utóbbi kifejtésére vállalkozik, azaz az érzelmi-értékelő tartalmakat hordozó szókincs fontosabb csoportjainak elkülönítésére. Így szétválasztja a szerző az érzelemfogalmakat, azaz azokat, amelyek az érzelmeket teljesen fogalmi síkra transzponálják; az érzelmeket közvetetten, azaz metonimikusan vagy metaforikusan jelölőket; az általánosan vagy konkrétan értékelő, majd a minősítő szavakat. Lezárásként pedig a szavak szemantikai kapcsolódásából eredő értékelést taglalja.

A „Személyt jelölő expresszív jellemző nevek az oroszban és más nyelvekben” című tanulmányával a szerző kettős célt tűz maga elé: egyrészt meghatározni az ún. személyt jelölő expresszív jellemző nevek helyét az orosz nyelv mai szóképzési rendszerében, másrészt körvonalazni ennek a szócsoportnak az összehasonlító onomatológiai vizsgálati lehetőségét. Az oroszban körülbelül harminc képzője van személyt jelölő expresszív jellemző nevek alkotására, ráadásul e csoport szuffixumainak többsége különböző szófajú alapszókból képez származékokat, ezért érdemes ezt a nagyszámú típust az orosz főnevek derivációs rendszerén belül önálló csoportként számon tartani.

A „Hasonlóságok és különbségek az egyházi szláv–orosz, illetve francia–angol lexikális kapcsolatokban” címben jelzett összevetések létjogosultsága – ahogy a tanulmány igazolja – három-három hullámban ható nyelvi kontaktusok alapján lehetséges.

„»A fordító hamis barátai« orosz–magyar nyelvi vonatkozásban” címben jelzett, idézőjelbe tett fogalom azokra az ún. nemzetközi szókincshez tartozó jövevényszavakra vonatkozik, amelyek két vagy több nyelvben több-kevesebb hasonlóságot mutatnak a kifejezés síkján, ám a tartalom síkján nem vagy nem teljesen felelnek meg egymásnak. Péter Mihály az orosz és a magyar nyelv azonos eredetű és hasonló hangzású szavai közötti szemantikai viszony néhány típusát vizsgálja. Ezeknek több csoportját különíti el: azokat, amelyeknek mindkét nyelvben azonos az ábrázoló és az értékelő jelentése; és azokat, amelyek szópárokban a hasonló értékelő jelentés mellett különbözik az ábrázoló jelentés.

„Stilisztika, költői nyelvhasználat, műfordítás” a kötet harmadik nagy egységének a címe. Ez a nyelvészeti és az irodalmi stilisztika kérdéseit feszegeti, és behatóan foglalkozik műfordítási kérdésekkel is. Ebben az első tanulmány, „Az irodalmi nyelv és stilisztika kérdései a Prágai Nyelvész Kör tanításában” címet viselő először azt ismerteti, hogy milyen szerep különíti el egymástól az irodalmi nyelvet a népnyelvtől. A Prágai Kör nyelvészei – elsősorban Havránék és Mathesius – az irodalmi nyelv polifunkcionalizmusában látják az eltérés okát, az ebből fakadó kifejezőeszközök használatában, valamint a nyelv intellektualizációjában, azaz a mindennapi nyelvénél magasabb absztrakciós szintjében. Az irodalmi nyelv polifunkcionalizmusa kérdésköréhez kapcsolódva Havránék a

funkcionális nyelvi változatokat vagy másként „funkcionális dialektusokat” három ismerv alapján tartja lehetségesnek szétválasztani: a kifejezés meghatározottsága, teljessége és automatizáltsága. A Prágai Kör tagjai nyelvészeti stilisztikai kérdésekkel is behatóan foglalkoztak: például Hausenblas a stílusnorma kérdéseit taglalja, hangsúlyozva, a normák nemcsak a funkcionális stílusokhoz, hanem a nyelvi műfajokhoz is kötődnek; Doležel kutatásainak középpontjába a stílusjelenségek kvantitatív vizsgálata kerül, mert azt vallja, hogy a különböző stílusminőségek statisztikai természetűek; illetve ezenkívül a tanulmány szól még a prágai szövegnyelvészeti és nyelv művelési kutatási irányról is. Péter Mihály nagyra értékeli a Prágai Kör tevékenységét, mert nyelvészei „hozzájárultak a társadalmi nyelvhasználat nyelvészeti vizsgálatának megalapozásához, a nyelv funkcionális varianciájának leírásához, a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat kölcsönös összefüggéseinek feltárásához” (124).

„Szükség van-e stilisztikára?” – teszi fel a kérdést Péter Mihály a következő tanulmánya címében, és kérdésére igennel felel, mert a „nyelvet működésében, cselekvésként vizsgáló nyelvészeti pragmatika keretében szükség van egy olyan tudományra, amely a nyelvhasználat történetileg és társadalmilag változó funkcionális varianciáját vizsgálja” (130). A szerző a stilisztikát a nyelvtudomány egyik legrégebbi és ugyanakkor legmodernebb ágazatának tekinti, amelyet meg kell különböztetni az újonnan keletkező tudományágaktól (szociolingvisztika, szövegtan, nyelvészeti pragmatika), és a kutatás tárgyának felparcellázása helyett a vizsgálat aspektusának, a megközelítés irányának és módszereinek a tisztázása szükséges.

„A szövegtani kutatásról” című írásában Péter Mihály a nyelvészeti stilisztika kutatójaként nyilatkozik meg a stilisztika és a szövegtan kapcsolatáról, egymást inspiráló voltáról. Egy másoktól nem hangoztatott, figyelemre méltó igazságot hangsúlyoz: a textualitás és az alapját alkotó koherencia graduális jellegű.

A „Képzalkotás a szlengben” című tanulmány a köznyelvi és a költői képzalkotás között helyezi el a szleng képzalkotását. Az ezt bizonyító állítássorból érdemes kiemelni kettőt: a szlengben nincs „hapax legomenon”, akárcsak a köznyelvben; „A szleng hiperszinonimitás jellemzi, a költői nyelvet pedig hiperszemantizáció” (140).

„Létezik-e »költői nyelv«?” – kérdezi Péter Mihály a következő tanulmánya címében. A kérdésre adott válaszaival az a célja, hogy meghatározza a költői nyelv helyét a nyelvhasználat egyéb változatai sorában. Nézete kifejtéséhez hat oppozíciós párba állítja a költői és a nyelvi stílusok különbségét. Az utolsóban nagyon kulcsfontosságú eltérést tár fel azzal, hogy azt hangoztatja: „A különböző nyelvi stílusok egymásra kölcsönösen »lefordíthatók«, a »stílusközi fordítás« során a szövegnek csupán a konnotációja változik. Ezzel szemben a költői szöveg – szemantikai bonyolultsága következtében – elvileg nem fordít-

ható le lényeges szemantikai veszteség nélkül sem a mindennapi nyelvre, sem pedig egy másik nyelv költői beszédére” (146).

„A költői nyelv szemantikájáról” című tanulmány azt állapítja meg Jan Mukařovský és Lukács György egybehangzó gondolatai nyomán, hogy szerves kapcsolat – és egyben minőségi különbség is – van a természetes nyelv mint a költészet anyaga és a költői nyelv mint sajátosan szervezett jelrendszer között. Ezt Péter Mihály egy Puskin-vers funkcionális elemzésével szemlélteti.

„Még egyszer »a költészet grammatikájáról«” című tanulmányában a kötet szerzője egy Jakobson-verselemzéshez kritikailag kapcsolódva egy Puskin-vers ürügyén fejti ki nézeteit a költői szöveg grammatikai szervezettségéről, és befejezésként a következő tanulságig jut el: „Minthogy a műalkotás mindig a valóság koncentrált (sűrített, rövidített) újrateremtése, ezért a művészi koncentráció különböző módjai (a nyelvi kifejezés tömörsége, pontossága, a kompozíció fokozott funkcionális terhelése stb.) a képalkotás különféle fajtáival esztétikailag egyenrangú eszközöknek tekinthetők. Lehetséges, hogy az ún. kép nélküli költészetben a trópusok hiányát éppen a szöveg magas fokú koncentrációja »kárpótolja«” (170).

Az „Anyegin legújabb magyar fordítása” című tanulmány indításként felidézi az Anyegin négy teljes magyar fordításának (Bérczy Károly, Mészöly Gedeon, Áprily Lajos, Galgóczy Árpád) keletkezési körülményeit. Péter Mihály a fordításokat két szempontból tartja értékelendőnek: az idő perspektívájából és az eredeti mű stílárís többszólamúságából, azaz a romantikus emelkedettségből az elnéző irónián át az éles szatírába vagy éppen az elégikus érzékletességbe való átsapás és a stílus költői szintézisét megteremtő líraiság szempontjából. Értéktétele szerint Galgóczy fordítása közelíti meg legjobban az eredeti szöveg stílárís polifonikusságát. Az Anyegin a témája egy következő tanulmánynak is („Morzsák az Anyegin asztaláról”), amelyben a mikrofilológiai megfigyeléseket a rejtett intertextuális vonatkozások fűzik egybe.

A műfordítás problematikája még további tanulmányoknak is témája. A következő („A konnotáció szerepe a műfordításban”) kitűnő példák szemlélteti a konnotáció „kezelésének” négy műfordítói típusát: 1. a konnotáció átmentése érdekében lemond a lexikai hűségről; 2. a változatok közül a konnotáció szempontjából a szöveggörnyezetbe jobban illőt választja; 3. a konnotáció megfeleltetése érdekében a szó szerinti fordítást adja; 4. megfelelő konnotáció híján megelégszik a lexikai hűséggel. „Puskin Rézlovasának új magyar fordítása” kapcsán pedig kiemelten szól a hangszimbolika magyarrá való átültetésének lehetőségéről.

Verselemzés, méghozzá összehasonlító módszerű a tárgya a „Két vers az emlékezésről” című cikknek, amelyben az összevetés alapját az adja, hogy egy Puskin- és egy Tvardovszkij-vers az emlékezés lelki folyamatáról szól, és hason-

ló eszközökkel jeleníti meg a különböző idősíkok emlékképeinek asszociációit, rejtett összefüggéseken nyugvó kapcsolódását.

A kötet befejezéseként Kosztolányi Dezső „Szegény anyám csak egy dalt zongorázik” című versének elemzésével a szerző azt kívánja bizonyítani, hogy ez a mű nemcsak A szegény kisgyermek panaszai ciklusnak, hanem a költő egész lírájának reprezentatív alkotása, mert egyrészt a Kosztolányi életművén végigvonuló motívumrendszerre épül, másrészt sűrített kifejezése a költő művészi filozófiájának.

A könyvismertetés nyilvánvalóan igazolta, hogy gazdag és sokszínű anyagot fog egybe ez a kötet a huszonnyolc tanulmánnyal, és valóban betölti a segédkönyv funkcióját a felsőfokú intézmények nyelvészeti oktatásában, mert tanulmányai jól mutatják a szerző érdeklődésének és kutatásainak széles körét, alapos szakirodalmi tájékozottságát és több nyelv beható ismeretét. Egyúttal az olvasó bepillantást nyerhetett egy mértéktartó szerző állásfoglalásaiba, kutatási módszereibe és didaktikai megfontolásaiba, amelyek mögött ott húzódik a legmodernebb nyelvészeti stilisztikai kutatások ismerete. Külön figyelemre méltó a szerzőnek az a törekvése, amellyel az eltérő tárgyú tanulmányokat fejezetekké fűzi össze. Szívesen olvastam volna még ebben a gyűjteményben Péter Mihálynak a stílusdefiníciója miatt sokat hivatkozott írását is (Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról. 1978. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 12. 221–231), hiszen a stílus definiálása miatt ez ma már kiindulópont a stilisztikusok számára.

Melegen tudom ajánlani ezt a könyvet nemcsak a nyelvész és irodalmár egyetemi hallgatóknak, hanem mindazoknak, akiket izgatnak a nyelv kifejezési lehetőségeinek kérdései, a stilisztika problémái, a költői beszéd sajátosságainak elemzése és a műfordítás gondjai.

Szikszainé Nagy Irma

Klaudy Kinga (szerk.): Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott tanulmányai

Tinta Könykiadó, Budapest. 2006. 334 o.

Hat éve, hogy Papp Ferenc nincs közöttünk; a legfiatalabb nyelvészgeneráció tagjai már nem ismerhették. Valójában már a középnemzedéknek sincsenek emlékei az ereje teljében lévő, elsöprő lendületű, betegségtől meg nem érintett Papp Ferencről, hiszen akik a hatvanas, hetvenes években kollégái, tanítványai lehetnek a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, már a nyugdíj felé közelednek. E kötet Papp Ferenc írásain keresztül hű képet ad mind Papp Ferenc személyéről, a lenyűgözően szellemes, meggyőző előadóról, a tudomány legújabb eredményeit közkinccsé tenni akaró, mindent közérthetően elmagyarázni képes, az önkéntes tanítványok seregét magához vonzó pedagógusról, a hallatlanul művelt, sokoldalú emberről, mind Papp Ferenc szerteágazó, több téren is úttörő nyelvészeti munkásságáról.

A kötet úgy született, hogy Papp Ferenc munkatársai és barátai, többségükben a Papp Ferenc Baráti Kör tagjai kiválasztották a számukra legkedvesebb vagy legfontosabb Papp Ferenc tanulmányokat, és bevezetővel látták el őket, megindokolva választásukat. A közreadott írásokból megismerhetjük Papp Ferencet, a magyar nyelvészt, az általános nyelvészt, a russzistát, a számítógépes nyelvészt, a szemiotika úttörőjét, a pragmatika kutatóját, az antropológiai nyelvészet művelőjét, a lexikográfust, a fordítástudomány képviselőjét, a nyelvpedagógust, a tudománytörténészt.

A kötet magyar nyelvészeti írásainak egy része („A magyar szó szerkezet-rendszer néhány sajátosságáról”; „A magyar mondatok mélységéről”) strukturalista vagy korai generatív szemléletű mondattani elemzéseket mutat be; másik része a „Szóvégmutato szótár” adatbázisán, az ún. debreceni thészauszon alapuló, annak kimeríthetetlen gazdagságából merítő, különféle szóosztályokat és különféle korrelációkat megállapító empirikus eredményeket közöl („Kettős és hármas szófajiságú szavaink”, „Tőigéink”, „A lexémák alaktani szerkezete, szófaja és jelentésgazdagsága”). Számomra a kötet legérdekesebb, legtöbbet mondó magyar nyelvészeti tárgyú írása Papp Ferencnek „A debreceni thészausz” című, először 2000-ben megjelent tanulmánya. A debreceni thészausz – mint köztudomású – az Értelmező Szótár mintegy 58 000 címszavát és a rájuk vonatkozó legfontosabb morfológiai, fonológiai, jelentéstani és etimológiai információkat tartalmazó adatbázis. Mint ilyen, úttörő volt a maga nemében, hiszen a hatvanas évek legelején készült, amikor a nyelvésztszadalom túlnyomó része még egyáltalán nem volt tudatában a számítógépek nyújtotta lehető-

ségeknek. Papp Ferenc írásában beszámol róla, hogyan, milyen elvek alapján határozta meg, hogy mely információk kerüljenek az adatbázisba, és milyen módszerekkel végezte–szervezte az adatgyűjtést, az adatok kódolását, adathorozón való rögzítését, majd az ellenőrzést. Az adatok, melyek már vagy húsz éve személyi számítógépen is hozzáférhetők, kincsesbányát jelentettek és jelentenek – pontosabban jelenthetnének – a leíró nyelvészet számára. Feldolgozásuk nagy lendülettel meg is indult. E munkálatok legjelentősebb eredménye Papp Ferencnek A magyar főnév paradigmatisz rendszer című akadémiai doktori értekezése, de több kandidátusi és számos bölcsészdoktori disszertáció is készült a thesaurusz anyagából. Papp Ferenc írásában bemutatja, miféle információk és információ-kombinációk olvashatók ki az adatokból (például hány betű van a magyarban (nem annyi, amennyiről a helyesírás szótárak tudnak), milyen az átlagos szóhossz, melyik a leghosszabb magyar szó, hány hononíma van, hány tőből állnak a címszavak, hogyan oszlanak meg szófaj szerint, melyek a három-, ill. négyszófajú szavaink, átlagosan hány jelentése van egy szónak, hány főnévi tőtípus van, hogyan illeszkednek a vegyes hangrendű szavaink, melyek a hiányos paradigmájú főnevek, stb. A feltárt tényekből, összefüggésekből gyakran a tények magyarázata is következik – például pontosan megfogalmazható, mi határozza meg a vegyes hangrendű szavak illeszkedését. Korrelációt kereshetünk az efféle fonológiai–morfológiai információk és a szavak etimológiája, eredete között is (például igaz-e, hogy a finnugor eredetű szavaink magánhangzósabbak, mint a szláv jövevényszavaink (nem igaz), igaz-e, hogy minél több morfémából áll egy szó, annál kevesebb jelentése van (igaz) stb.) Tanulmányában Papp Ferenc keserűen konstatálja a thesaurusz, illetve a thesaurusz-feldolgozások (pl. Papp Ferenc A magyar főnév paradigmatisz rendszer című könyvének) teljes visszhangtalanságát; mint írja, az elmúlt négy évtizedben „az égvilágon semmi sem szüremlett át eredményeinkből a hazai hagyományos magyar nyelvészeti oktatásba” és a nyelvművelésbe (263).

Papp Ferencet, az általános nyelvészt annak az ismeretterjesztő sorozatnak néhány darabja képviseli (Algoritmus, Kód, Modell, Strukturális-matematikai-algebrikus nyelvészet), melyet a Magyar Nyelvőrnek, a legszélesebb körben olvasott nyelvészeti folyóiratnak A nyelvtudomány műhelyéből rovata számára írt. E kis írások a tudományos ismeretterjesztés nagyszerű mintapéldái; a bölcsészek számára is közérthetően, a mindennapi életből vett példákkal – de mégis pontosan, máig érvényes módon világítják meg a modern, formális nyelvészeti kutatások mibenlétét.

Papp Ferencet, a russzisztát részben magyar–orosz összehasonlító tanulmányok (például a „Félmélyszerkezet”, a „Mondat, szöveg” és az „Anyanyelv és idegen nyelv a verbális asszociációk tükrében” című tanulmányok), részben pragmatikai, az orosz kommunikációval, az orosz emberrel kapcsolatos írások

képviselek. Ez utóbbiak egyike („Az oroszul beszélő ember – emberközlelől”), mely Papp Ferenc „Könyv az orosz nyelvrol” című munkájából került a kötetbe, a nyelven túli orosz kommunikációra tanítja az olvasót (mit jelentenek az orosz ember gesztusai, mikor kinek hogyan kell köszönni, kit hogyan kell megszólítani, kit lehet tegezni, kit kell magázni, hogyan kell egy telefonbeszélgetést elkezdni, hogyan kezdünk és fejezzünk be egy levelet, milyen helyzetben hogyan búcsúzzunk stb. (Tapasztalatom szerint egy hasonló fejezetnek a magyar nyelvkönyvekben is helyük lenne.) Szerencsére bekerült a kötetbe Papp Ferenc „Apai név” című tanulmánya is. Ez a legszórakoztatóbb nyelvészeti írás, melyet valaha olvastam. Az összehasonlító jelentéstan és a pragmatika határterületét képviseli a szintén a „Könyv az orosz nyelvrol” című Papp Ferenc kötetből átvett „Szavak – jelentés” című írás is, mely az orosz és magyar szójelentések megfeleltetési nehézségeiről szól rendkívül érdekesen, szellemesen. Magyar–orosz komparatív grammatikai kérdéseket tárgyal alkalmazott nyelvészeti szempontból „A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű szövegek kvázi-helyessége című tanulmány”. Mint Klaudy Kinga bevezetőjéből kitűnik, ez az írás olyan kérdéseket vizsgál, melyek most kerültek a fordítástudomány érdeklődésének középpontjába; azaz ez is azon Papp Ferenc tanulmányok közé tartozik, melyek vagy harminc évvel megelőzték korukat.

Papp Ferencet, a lexikográfust többek között a „Szövegszó, szóalak, lexéma”, valamint a „Konkordancia: írói szótár előkészítése számítógépen” című írások állítják elének. Ezek is a Magyar Nyelvör számára készültek, oktató, tudománynépszerűsítő jellegűek. Papp Ferenc távlatos gondolkodására vall, hogy amikor alkotókedve egy-egy új tudományterületre vezetete, az olvasóközönséget, a nyelvésztsadalmat is fel akarta készíteni a várható új eredmények befogadására, értékelésére.

A kötetben – mint ahogy Papp Ferenc munkásságának egészében is – hangsúlyosan szerepel a szemiotika. Papp Ferenc nagy lelkesedéssel üdvözölte és alkalmazta a Roman, Jakobson, Jurij Lotman és mások munkásságából kibontakozó szemiotikát; egyes bölcsészettudományok és a művészetek lehetséges elméletét, a műalkotások elemzésének objektív módszertanát látta benne. A kötetben közölt írások közül több is példát mutat a szemiotikai keretben való műelemzésre – például „Szemiotikai jegyzetek”, „Some aspects of linguistic communication in two recent Hungarian literary works”, „Filmszinkronizálás és szemiotika”.

Papp Ferenc minden írásán átsüt a pedagógiai hevület. Mindenkit tanítani akart, az óvodásoktól a nyelvész kollégákig – és akik kapcsolatba kerültek vele, nem is tudtak ellenállni Öveges József-i szuggesztivitásának. Nagyon tanulságos az e kötetben újra kiadott „Írástanítás a nyelvész szemével” című írás. Papp

Ferenc akadémikusként is fontosnak találta, hogy írjon „Az orosz nyelv tanítása az általános iskola 4. osztályában” című tanulmánykötetbe, rámutatva az iskolai tankönyv egyes problémáira, a könyvben megadott feladatok erényeire és kiküszöbölendő hibáira. Papp Ferencet az foglalkoztatta, hogy hogyan lehet a gyerekek számára világossá tenni, hogy a betűk és a fonémák között, illetve a fonémák és a hangok között nincs kölcsönösen egyértelmű megfelelés. Megmutatja, hogy bár a gyerekeknek nincs szükségük a fonéma fogalmának ismeretére, a tanárnak szüksége van rá; csak akkor próbálkozhat a siker reményében az orosz írás-olvasás megtanításával, ha tisztában van vele. Papp Ferenc írása meggyőző érveléssel szolgál az ellen a felfogás ellen, hogy az általános- és középiskolai tanároknak nincs szükségük korszerű nyelvészeti ismeretekre. A kötetnek „A betű” című írása is a betű–fonéma–hang problémakört járja körül – de nem a nyelvoktatás, hanem a számítógépes feldolgozás szempontjából.

Papp Ferenc tanulmányait jól kiegészítik az eléjük illesztett bevezetők; ezek részint Papp Ferenc személyét idézik fel, részint a közreadott tanulmány keletkezési körülményeiről, jelentőségéről, újszerűségéről vagy az utóéletéről, az általa kifejtett hatásról szólnak. Klaudy Kinga szerkesztői bevezetője a kötet megszerkesztésének alapelveit és a tanulmányok újraközlésével kapcsolatos filológiai problémákat mutatja be. Kiefer Ferenc előszava pedig Papp Ferenc munkásságának egészét értékeli, helyezi el a magyar nyelvtudomány történetében.

Összefoglalva az elmondottakat: aki végigolvassa a Papp Ferenc olvasókönyvet, sokat tanul a magyar és az orosz nyelvről, az általános és az alkalmazott nyelvészetről, a szemiotikáról, ismereteket szerez a múlt század utolsó négy évtizedének tudományszociológiájáról, és személyiségrajzot is kap a magyar nyelvtudomány egy kiemelkedő alakjáról.

É. Kiss Katalin